

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**İBNÜ'L-KAYYİM EL-CEVZİYYE'NİN
EHL-İ KİTABIN İDDİALARINA
VERDİĞİ CEVAPLAR VE KARŞI ELEŞTİRİLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

Zeynep HOCAOĞLU

**Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ
Danışman**

**RİZE
2019**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında, Zeynep HOCAOĞLU tarafından hazırlanan *İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye'nin Ehl-i Kitabın İddialarına Verdiği Cevaplar ve Karşı Eleştirileri* başlıklı bu çalışma, 03/07/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. S. Sabri YAVUZ

Kabul/Red

Üye: Doç. Dr. N. Kemal OKUMUŞ

Kabul/Red

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Züleyha BİRİNCİ

Kabul/Red

17 /07/2019

Doç. Dr. Ahmet YANIK
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Bu tezdeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı bildiririm. İfade ettiklerimin aksi ortaya çıktığında ise her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. **14/06/2019**

Zeynep HOCAOĞLU

ÖN SÖZ

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, VIII/XIV. asırda Memlûkler döneminin siyasî-sosyal-kültürel ikliminde, fikir hareketliliğinin yoğun olduğu bir dönemde yaşamış ve toplumda gördüğü sorunlara çözüm bulmak gayesiyle birçok eser yazmıştır. Oldukça velut bir âlim olan el-Cevziyye'nin bu telifleri başka dillere çevrilmekte, neşredilmekte, araştırmalara konu olmaktadır. Biz de onun reddiye geleneği bağlamında yazmış olduğu *Hidâyetü'l-hayârâ fî ecvibeti'l-yehûd ve'n-nasârâ* adlı eserini, araştırmamıza konu olarak belirledik.

İsmi “Yahudi ve Hristiyanlara Cevaplar Bağlamında Akli Karışıklara Kılavuz” olarak çevirebileceğimiz bu eserle ilgili yaptığımız tezimize, “İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye'nin Ehl-i Kitabın İddialarına Verdiği Cevaplar ve Karşı Eleştirileri” başlığını uygun gördük.

Hidâyetü'l-hayârâ ile ilgili olarak müellifimizin, özellikle “Hz. Muhammed'in (a.s) önceki kutsal kitaplarda müjdelenmesi, Tevrat ve İncil'de tahrif iddiası” gibi reddiye geleneğinde tartışılan bazı konularda görüşlerine yer verilmesi dışında, kendi başına müstakil bir çalışmaya konu edilmemiş olması, bu eseri tez konumuz olarak seçmemizde etkili olmuştur.

İbnü'l-Kayyım, söz konusu eserinde, yaşadığı toplumda tespit ettiği çeşitli meseleler bağlamında Ehl-i kitabın iddialarını konu edinmekte ve onlara cevap vermektedir. Biz de tezimizde, müellifimizin meselelere nasıl baktığını, düşüncelerini ispat noktasındaki kabullerini, delillerini; bunları kullanırken tutarlılığını tespit etmeye çalıştık. İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye'nin eserini kendi bütünlüğü ve bağlamı içinde değerlendirmeye gayret gösterdik.

Tez konumu belirleyen ve bana bu araştırmada rehberlik eden danışman hocam Prof. Dr. Salih Sabri Yavuz'a hassaten teşekkür ederim. Yine desteğini benden esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Emine Battal hocama; ayrıca tez yazım sürecinde teknik donanım noktasında bana kolaylık sağlayan Prof. Dr. Ahmet İshak Demir'e, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Kaplan'a, Arş. Gör. Ali Haydar Bölükbaş'a, Arş. Gör. Yaşar Emrah Koşdaş'a şükranlarımı sunarım.

Yazdıklarımı okuyarak bazı eksiklerimi gidermemi sağlayan arkadaşım Arş. Gör. Sümeyra Nalbant'a; yardımlarından dolayı Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi kütüphane görevlilerine, özellikle de Mehmet Emin kardeşime; ayrıca maddi ve manevi her daim arkamda olan ve beni destekleyen aileme çok teşekkür ederim.

Zeynep HOCAOĞLU

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	2
ETİK BEYAN	3
ÖN SÖZ	4
İÇİNDEKİLER	6
ÖZET	8
ABSTRACT	9
KISALTMALAR	10
GİRİŞ	11

BİRİNCİ BÖLÜM

EHL-İ KİTABIN İDDİALARINA CEVAPLAR

1.1. HAKKIN KABULÜNE DAİR ENGELLER VE DEĞERLENDİRİLMESİ...	30
1.2. HZ. MUHAMMED DÖNEMİNDE HAKKI KABUL EDEN EHL-İ KİTAP.	39
1.3. HZ MUHAMMED'İN TEBŞİRATINA İTİRAZLARA CEVAPLAR	51
1.3.1. Ehl-i kitaptan Tebşirata İtiraf Edenler	53
1.3.2. Tebşiratin Mevcudiyetine Dair Akli Deliller	55
1.3.3. İncil ve Tevrat'taki Tebşirata İtirazlara Cevaplar	60
1.3.3.1. Tevrat'taki Tebşirata Dair	60
1.3.3.2. İncil'deki Tebşirata Dair	69
1.4. MÜHTEDİ ÂLİMLERLE İLGİLİ İDDİALARA CEVAPLAR	80
1.4.1. Tebşirata Şahitliklerine Dair	80
1.4.2. Mühtedilerin Sayılarının Azlığına Dair	83
1.4.3. Mühtedilerin İslam Şeriatını Kurduğuna Dair	84
1.5. MÜSLÜMANLARIN GÜNAHLARINA YÖNELİK ELEŞTİRİLER VE DEĞERLENDİRİLMESİ	90
1.5.1. Yahudilerin Günahları	93
1.5.2. Hristiyanların Günahları	96
1.5.3. Hristiyanların Hz. İsa'nın Uluhiyyetine Dair Görüşlerinin Eleştirisi	101

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. MUHAMMED'İN NÜBÜVVETİNİN İSPATI

2.1. HZ. MUHAMMED'İN NÜBÜVVETİNİN REDDİNE DAİR.....	108
2.2. HZ. MUHAMMED'İN REDDİ İLE ALLAH TEÂLÂ'NİN İNKARINA DAİR.....	112
SONUÇ.....	119
KAYNAKÇA	124
ÖZGEÇMİŞ	135

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ

Hazırlayan: Zeynep HOCAOĞLU

Yıl: 2019

Sayfa Sayısı: 135

ÖZET

İBNÜ'L KAYYIM EL-CEVZİYYE'NİN EHL-İ KİTABIN İDDİALARINA VERDİĞİ CEVAPLAR VE KARŞI ELEŞTİRİLERİ

İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, Memlûkler döneminin (648/923-1250/1517) fikir hareketliliği içinde, toplumda gördüğü sorunlara çözüm bulmak gayesiyle birçok eser yazmıştır. Bunlar arasında reddiye geleneği bağlamında yazmış olduğu *Hidâyetü'l-hayârâ fî ecvibeti'l-yehûd ve'n-nasârâ* adlı eserini “İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye'nin Ehl-i kitabın İddialarına Verdiği Cevaplar ve Karşı Eleştirileri” başlığı altında tez konumuz olarak belirledik.

el-Cevziyye kitabında Ehl-i kitabın İslam, Hz. Muhammed ve Müslümanlar hakkındaki iddialarına cevap vermektedir. Dolayısıyla *Hidâyetü'l-hayârâ*'nın muhtevası, Hz. Muhammed'in önceki kutsal kitaplarda müjdelenmesi (tebşirat), nübüvvetinin ispatı (delâilü'n-nübüvve) açısından öne çıkmaktadır. Ama müellif, temelde “hak din İslam, son peygamber Hz. Muhammed” gerçekliğini ve buna dair inancını-iddiasını kitabının bütününde işlemektedir. Biz de tezimizde el-Cevziyye'nin, Ehl-i kitabın iddialarına verdiği cevapları, onlara getirdiği eleştirileri ve bu bağlamda kullandığı delilleri incelemeye, değerlendirmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Reddiye, Ehl-i kitap, tebşirat tahrif, nübüvvet

Recep Tayyip Erdogan University Graduate School of Social Sciences

Department: Basic Islamic Sciences

Thesis Type: Master Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ

Author: Zeynep HOCAOĞLU

Year: 2019

Pages: 135

ABSTRACT

IBN AL-QAYYIM AL-JAWZIYYA’S RESPONSES AND COUNTER-CRITICISM TO THE CLAIMS OF THE PEOPLE OF THE BOOK

Ibn al-Qayyim al-Jawziyya wrote many studies, in the mobility of ideas of Mamluk period (648/923-1250/1517), with the aim of finding solutions to problems which he saw in society. In this study titled “Ibn al-Qayyim al-Jawziyya’s Responses and Counter-Criticism to the Claims of the People of the Book”, it is examined Al-Jawziyya’s book, titled “Hidâyetü’l-hayârâ fî ecvibeti’l-yehûd ve’n-nasârâ”, which he wrote in the context of refutation tradition.

In his aforesaid book, Al-Jawziyya responds to the claims of the People of the Book about Islam, Prophet Muhammad and Muslims. The content of Hidâyetü’l-Hayârâ stands out in terms of giving glad tidings of Prophet Muhammad in previous sacred books (tabshirat) and testifying of his Prophethood (proofs of prophecy). However Al-Jawziyya essentially handles the belief/claim that “Islam is true religion, Muhammad is last Prophet” in the whole book. In our study we have tried to examine and evaluate Jawziyya’s responses and criticism to claims of the People of the Book, and the evidences he used in this way.

Keywords: Polemical Work, People of the Book, tabshirat, tahrif, prophethood (nubuwwah)

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.mlf.	: Aynı müellif
a.s	: Aleyhi's-selam
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bk.	: Bakınız
by.	: Basım yeri yok
çev.	: Çeviren
dzl.	: Düzenleyen
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
MÜ	: Marmara Üniversitesi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
öl.	: Ölümü
RTEÜ	: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
thk.	: Tahkik
t.y.	: Basım tarihi yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesaire

GİRİŞ

Tezin Konusu ve Amacı

Bilindiği üzere Müslümanlar arasındaki ilk ciddi ihtilaflar genelde Hz. Muhammed daha defnedilmeden Benî Sâide’de yapılan halife seçimi ile başlatılır. Akabinde Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’nin öldürülmesi, Müslümanların birbiriyle karşı karşıya geldiği Cemel-Sıffin Savaşı gibi olaylar,¹ yine Hz. Peygamber döneminden itibaren başlayıp, sonraki dönemlerde de devam eden fetih hareketleriyle birlikte İslam dininin daha geniş coğrafyalara hızla yayılması neticesinde farklı ırk, din ve kültürden insanlarla birlikte yaşamının getirdiği sorunlar bu ihtilafları daha da arttırmıştır.² Bu durum İslam dünyasında mezhepsel ayrılıklara, çeşitli siyasî-itikadi fırkaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.³

Müslümanların kendi aralarındaki görüş farklılıklarına ve birbirleriyle olan mücadelelerine rağmen onların şahsında hızla yükselen İslam dini gerçeği, bir taraftan farklı dinden olan insanlarla da mücadele zeminini hazırlamıştır. Burada tüm insanlığa seslenen Kur’an-ı Kerim’in bilhassa Yahudi ve Hristiyanları muhatap alması, onların olumlu ya da olumsuz yönlerini zikretmesi, yine Hz.

¹ Müslümanlar arasındaki ilk ihtilaflara ve sonuçlarına dair geniş bilgi için bk. Muhammed Ebû Zehrâ, *Tarihu'l-mezahibi'l-İslamiyye fi's-siyaseti ve'l-akaidi ve't-tarihi'l-mezahibi'l-fikhiyye* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1989), 1: 11-12; Mehmet Said Hatipoğlu, *Hilafetin Kureyşliliği* (Ankara: Otto, 2012), 70-80; Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası* (Ankara: Otto, 2015), 54-83, 147-203; Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 57-82; Henry Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev. E. Ruhi Fıçlalı-Sabri Hizmetli (İstanbul Pınar Yayınları, 1999), 19-32; Ahmet Akbulut, “Hz. Muhammed Dönemi İlk Siyasî Krizin Teolojik Yansımaları”, *Kelam Araştırmaları* 4/2 (2006): 1-10.

² İlk İslam fetihleri hakkında bk. Ahmed b. Yahya el-Belazurî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Dârü Mektebi'l-Hilal, 1988); Mehmet Zeki İşcan, *Selefilik* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 51-55; Mustafa Fayda, “İlk İslam Fetihlerinin Bazı Hususiyetleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı* (1989): 65-75; Ahmet Turan Yüksel, “Bazı Batılı Araştırmacılara Göre İlk İslam Fetihleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1996): 170-195; Yüksel, “Fütûhu'l-Büldân’a Göre Fetihlerden Sonraki Faaliyetler” *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2000): 45-79; Mehmet Ali Kapar, “Hz. Peygamber’in Savaşlarına Genel Bir Bakış”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1990): 400-410; Mehmet Azimli, “Hulefa-i Raşidin Döneminde Gerçekleşen İlk Fetihlerin Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *İstem* 3/6 (2005), 177-193.

³ Bilgi için bk. Ebû Zehrâ, *Mezahibi'l-İslamiyye* 1: 19-28, 93-98; Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelamî Problemlere Etkisi* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1992), 97-109.

Muhammed döneminden itibaren başlayan ve sonraki dönemlerde de devam eden diğer din sahiplerine karşı hoşgörölü yaklaşım gibi unsurlar, tarafları diğer dinleri araştırmaya sevk etmede etkili olmuştur.⁴ Dolayısıyla İslam âlimleri, hem kendi inanç sistemleri içinde kabul etmedikleri çeşitli görüşlere hem de diğer din sahipleriyle alakalı, özellikle de Ehl-i kitabın İslam dini hakkında yaptığı eleştirilere cevap verme ve İslam dinini savunma amacıyla, özellikle Hicrî III. asırdan itibaren Yahudi ve Hristiyanlara yönelik bu tenkitleri geliştirerek, sistemleştirerek yazdıkları eserleriyle İslam düşüncesinde daha sonraki süreçte kısaca “reddiye”⁵ diye isimlendirilen bir yazım geleneğini oluşturmuşlardır.

Osmanlı Türkçesi’nde Arapça “redd” kökünden türetilen, sözlükte kabul etmemek, geri çevirmek, karşılık vermek gibi anlamlara gelen “reddiye” kelimesi, bir inanç ve düşünceye karşı yazılan eserleri ifade etmek üzere genel bir ad olmuştur.⁶

Biz de bu gelenekten İbnü’l-Kayyım el-Cevziyye’nin (öl. 751/1350) *Hidâyetü’l-hayârâ fî ecvibeti’l-yehûd ve’n-nasârâ* olarak isimlendirdiği eserini,⁷ “İbnü’l-Kayyım el-Cevziyye’nin Ehl-i Kitabın İddialarına Verdiği Cevaplar ve Karşı Eleştirileri” başlığı altında tezimize konu olması açısından değerlendirdik. Dolayısıyla ana kaynağımız olarak da belirledik. Amacımız müellifin eserini tercüme etmek, kendi döneminde veya sonraki dönemlerde yazılan reddiye kitaplarıyla kıyaslama yaparak bir değerlendirmeye tabi tutmak değildir. Biz

⁴ Reddiyelerin yazılmasındaki etkenler için bk. Mehmet Aydın, *Müslümanların Hristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları* (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1989), 5-38; İbrahim Kaplan, “Erken Dönemde Hristiyan Karşısı Söylemin Ortaya çıkmasını Hazırlayan Sebepler”, *AÜİFD* 47/2 (2006): 165-183.

⁵ Reddiye geleneğine dair geniş bilgi için bk. Mustafa Göregen, *Müslüman-Yahudi Polemikleri* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014); Ignaz Goldziher, “Ehli Kitaba Karşı İslam Polemiği”, çev. Cihad Tunç, *AÜİF İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1980):151-169; Goldziher, “Ehli Kitaba Karşı İslam Polemiği”, çev. Cihad Tunç, *AÜİF İslam İlimleri Enstitüsü Yayınları* 5 (1982): 250-277; Adem Özen, “İslam-Yahudi Polemiği ve Tartışma Konuları”, *Divan* 2 (2000): 237-256; İbrahim Kaplan, “Erken Dönem-Müslüman Hristiyan Polemik Geleneği”, *Hikmet Yurdu* 3/5 (2010): 155-187.

⁶ Redd-reddiye kullanımları için bk. Muhammed b. Mükrim bin Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dârü Sadır, 1414/1994) 3: 173-174; Muhammed Fuâd Abdulbâkî, *Mu’cemu’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’an’il-Kerim* (Kahire: Dârü’l-Hadis, 1428/2007), 380-381; Ferit Develi, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Doğu Matbaası, 1987), 1057; Mustafa Sinanoğlu, “Reddiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34: 516.

⁷ İbnü’l-Kayyım el-Cevziyye, *Hidâyetü’l-hayârâ fî ecvibeti’l-yehûd ve’n-nasârâ*, thk. Osman Cuma Dumeiryiye (Cidde: Dâru Aleml-i-Fevaid, 2008).

İbnü'l-Kayyım'ın, kısaca ifade edersek “iddialar ve cevaplar” şeklinde kurguladığı bahsi geçen eserini, “konulara nasıl bakmaktadır, eleştirilerini yaparken dayanakları nelerdir, hangi delilleri kullanmaktadır, kabulleri nelerdir,⁸ günümüz düşünce dünyasına reddiye geleneği açısından katkısı ne olabilir” gibi soruları gündemimizde tutarak inceledik. Bu sorular paralelinde müellifimizin fikriyatı, muhataplarına yaptığı eleştirileri, kullandığı delilleri, yöntemi ve genel olarak düşüncelerini savunmadaki tutarlılığı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Tezin Yöntem Kapsam ve Sınırlılıkları

Tezimizde tasviri (deskriptif) yöntem belirleyici oldu. Hem araştırmamıza konu olan kitabı hem de literatür taramamız neticesinde ulaştığımız kaynak ve bilgileri objektif bir bakış açısıyla incelemeye çalıştık. Daha önce açıkladığımız üzere tezimize konu olan eseri temelde kendi içinde bir değerlendirmeye tabi tutup diğer kaynaklarla kıyaslama yapmayacağımızı belirtmiştik. Fakat kitabımızın içerdiği konuları daha iyi anlama adına yaptığımız okumalardan elde ettiğimiz bilgilerin faydalı olacağını düşündüğümüz yerlerde genelde dipnotlarda bazen de yaptığımız değerlendirmelerde atıfta bulunarak okuyucuya bir karşılaştırma imkanı az da olsa açmak istedik.

Tezlerde birinci bölüm genelde müellifin hayatı eserleri, kullanılan terim ve kavramlar vs. konulara ayrılmaktadır. Biz bu metodu tercih etmedik. Araştırmamızın birinci ve ikinci bölümünü daha sonra açıklayacağımız üzere, müellifimizin kitabındaki kendi tasnifine uyarak belirledik. İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ* hakkında ve bu kitabın muhtevası nedeniyle sıkça kullanacağımız bazı kavramlara dair bilgileri ise giriş bölümünde “Tezin Kaynakları” başlığı altında imkan ölçüsünde bahsettik.

Araştırmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde el-Cevziyye, Ehl-i kitabın çeşitli konular bağlamında Müslümanlara yönelttiği yedi iddiaya ki müellifimiz bunlara meseleler demektedir, cevap vermekte ve onlara, karşı eleştirilerini getirmektedir. Biz de birinci bölümde beş ana başlık altında söz

⁸ Müellifimiz eserinin mukaddimesinde Ehl-i kitap ve diğer dinlere dair inanç-ibadet noktasında eleştirilerini sunmakta, hak din İslam, son Peygamber Hz. Muhammed hakikatini ortaya koymaktadır. İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 3-23.

konusu yedi meseleyi değerlendirdik. Bunlara kısaca değinmek gerekirse şu şekilde sıralayabiliriz:

Birinci meselede, Ehl-i kitabın “güç ve zenginliklerini kaybetme korkusu” nedeniyle İslam dinine girmediğiyle alakalı bir söylemin Müslümanlar nezdinde kabul edildiğine dair bir iddia tartışılmaktadır. Müellif burada, Yahudi ve Hristiyanlardan bazı kimselerin neden Müslüman olmadığına dair asıl sebepleri zikretmektedir. İkinci meselede, onlardan hakkı kabul eden ya da hakkı itiraf edenler açıklanmaktadır. Üçüncü mesele, Hz. Muhammed’in Tevrat ve İncil’de müjdelendiğini inkar edenlere tahsis edilmiştir. Bu bahis oldukça geniştir. Müellif, Tevrat ve İncil metinlerinden bolca alıntılar yapmakta sonra da bu ibarelerde Hz. Muhammed’in müjdelendiğini ispata çalışmaktadır. Biz tezimizin hacmini aşacağından burada söz konusu metinler (müjdeler) ve bunlara dair değerlendirmelerin hepsine yer vermedik. Müellifimizin üzerinde en çok durduğu, maksadını net bir şekilde ortaya koyduğu müjdeleri dikkate aldık. Dördüncü, beşinci ve altıncı meseledeki iddialar, öncesinde Yahudi ya da Hristiyan olup sonradan Müslüman olan âlimlerle ilgilidir. Biz aralarında muhteva birliği bulunduğundan dolayı bunları dördüncü mesele olarak “Mühtedilerle İlgili İddialara Cevaplar” başlığı altında birleştirdik. Dolayısıyla yedi meseleyi beşe indirmiş olduk. Beşinci mesele ise aralarında dini iyi bilen kimselerin de olduğu Müslümanlar arasında günah işleyen kimselerin olması hasebiyle, İslam dininin hak din olmasını eleştirenler bağlamındadır.

İkinci bölümü Hz. Muhammed’in nübüvvetinin ispatına ayırdık. Bu fasıl, İbnü’l-Kayyım’ın kitabındaki tasnifine uyduğumuz için, birinci bölüme kıyasla daha az yer tutmakta, teknik olarak uyumlu görünmemektedir. Ama müellifimizin kitabına sonuç olarak yazdığını düşündüğümüz, yakıştırdığımız bu kısmı muhteva açısından önemli gördüğümüz için burada bir dengelemeye gitmedik.

Müellifin eseriyle ilgili ifade etmemiz gereken hususlardan biri tekrarların çok olmasıdır. Kitabını bir bütün olarak düşündüğümüzde meseleler bağlamında bahislere ayrılmış olsa da bahsi geçen tekrarların konu birliğinden dolayı olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü İbnü’l-Kayyım, eserin başından sonuna işlediği temel konu hak din İslam, son peygamber Hz. Muhammed ile Tevrat ve İncil’deki tahrif iddiası bağlamında onun tebşirâtı hususlarıdır. Dolayısıyla sık sık tekrarlara

düşmektedir. İkinci bölüme ayırdığı Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatı bahsine, tamamen aynı olmasa da birinci bölümde yer verebilmektedir. Tevrat'taki tebşirata dair örnek verirken kullandığı bir metni, İncil'deki tebşirata değerlendirirken aynıyla zikretmekte, ele almaktadır.⁹

Müellifimizle ilgili belirtmek istediğimiz diğer bir husus onun isminin kullanımıyla alakalıdır. Biz "İbnü'l-Kayyim" şeklindeki yazımını tercih ettik. "İbn Kayyim" olarak da çeşitli kaynaklarda geçmektedir. Dolayısıyla tezimizde müellifimizin isminin iki türlü kullanımı bulunmaktadır. Aynı durum Semev'el (Samuel) el-Mağribî için de geçerlidir.

Tezin Kaynakları

İster klasik ister çağdaş eserler olsun, tezimize konu olan *Hidâyetü'l-hayârâ* kitabının muhtevasıyla alakalı olarak, daha iyi anlama adına incelediğimiz, okuduğumuz tüm diğer çalışmalar bizim için ikincil kaynak mahiyetinde olmaktadır. Bunlar içerisinde günümüzde yapılmış kitap, çeviri ve makale çalışmalarına ayrıca önem verdiğimiz ifade etmek isteriz. Yararlandığımız bu kaynaklardan bahsetmek gerekirse kısaca şöyle bir tasnif yapabiliriz:

Müellifimiz kitabında tarihi kişi ve olaylardan bahseden rivayetlere bolca yer vermektedir. Dolayısıyla tarih ve siyer kitapları başvurduğumuz temel kaynaklardan olmuştur. İbn İshak'ın (öl. 151/768) *Siretu İbn İshak* ile İbn Hişam'ın (öl. 218/833) *es-Siretü'n-nebeviyye li-İbn Hişam*;¹⁰ İbn Sa'd'ın (öl. 230/845) *et-Tabakâtü'l-kübrâ*; Muhammed Cerîr b. et-Taberî'nin (öl. 310/923) *Tarihu't-Taberî*; Mustafa Asım Köksal'ın (öl. 1998) *İslam Tarihi*; Muhammed Hamidullah'ın (öl. 2002) *İslam Peygamberi* bu bağlamda istifade ettiğimiz eserlerdendir.

Araştırmamıza konu olan *Hidâyetü'l-hayârâ* adlı eser, Hz. Peygamber'in Tevrat ve İncil'de müjdelenmesi ile bu bağlamda Kitab-ı mukaddeste tahrif

⁹ Karşılaştırma için bk. İbnü'l-Kayyim, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 122, 155, 371, 431.

¹⁰ İbn İshak ve İbn Hişam'ın eserlerinin tercümelerinden de istifade ettik. Ayrıca bk. Muhammed b. Yesar İbn İshak, *Siyer-i İbn-i İshak: Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. M. Şafi Billik (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012); Ebû Muhammed İbn Hişam, *İslam Tarihi: Siret-i İbn Hişam*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2016).

iddiasını işlemekteydi. Biz de okumalarımızı tarihi seyrine de dikkat ederek, daha çok bu konulara dair yapılmış çalışmalardan seçtik. Bunlardan mühtedi âlim Ali b. Rabben et-Taberî'nin (öl. 240/855) Hristiyanlığa karşı, İncil'in tahrifini ele alan *Kitabu'r-red ale'n-Nasarâ* ile Hz. Muhammed'in tebşiratına dair yazmış olduğu *Kitabu'd-din ve'd-devle* adlı eserleri, reddiye geleneği açısından sonraki müellifler için de kaynak olmuş en eski teliflerdir.¹¹

İmâmü'l-Hameyn el-Cüveynî'nin (öl. 478/1085) Tevrat ve İncil'in tahrifi ve tebdiline hasretmiş olduğu eseri *Şifau'l-galîl*¹² ile Gazalî'nin (öl.505/1111) Hz. İsa'nın beşeriliğini ispatı bağlamında (İbnü'l-Kayyım'ın da çok önem verdiği bir husustur) yazdığı *er-Reddû'l-cemîl*¹³ istifade ettiğimiz diğer kaynaklardandır.

Yine mühtedi âlim Semev'el b. Yahya el-Mağribî'nin¹⁴ (öl. 570/1175) Yahudilere yazdığı Tevrat'ın tahrifi, Talmud'un içerdiği tutarsızlıkları ortaya koymasıyla ünlü olan *İfhamü'l-Yahud* adlı eserinden onun çağdaşlarından, Karafî ve el-Cevziyye de yararlanmış, onlar kitabın içerdiği konuları daha da geliştirmişlerdir.¹⁵

İbnü'l-Kayyım'ın çağdaşı reddiye yazarlarından bir diğeri de Ebû Abide el-Hazrecî'dir (öl. 582). Onun *Beyne'l-İslam ve'l-mesihîyye* adlı eserinden istifade

¹¹ Taberî'nin bu eserleriyle ilgili ayrıca bk. Aydın, *Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, 45-48; Ali b. Rabben et-Taberî, *Yahudi ve Hristiyan Kutsal Kitaplarındaki Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin Delilleri*, çev. Fuat Aydın (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012); Faruk Sancar, "Ali b. Rabben et-Taberî'nin Nübüvveti İspat Yöntemleri" (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002).

¹² Bilgi için bk. İmâmü'l-Hameyn el-Cüveynî, *Şifau'l-galîl fi beyani ma vaka'a fi't-Tevrat ve'l-İncil mine't-tebdîl*, thk. Ahmed Hicazî es-Sekka (Mısır: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, 1398/197), 29.

¹³ Kitap hakkında ve Hz. İsa'ya dair bk. Aydın, *Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, 65-72; Ebû Muhammed b. Gazalî, *er-Reddû'l-cemil li ilahîyyeti İsa bi-sarihi'l-İncil*, thk. Muhammed Abdullah Şarkavî (Kahire: Dârü'l-Hidaye, (1406/1986) 23-25; Abdullah Şarkavî, *Hristiyanlık Üzerine Değerlendirmeler*, çev. Osman Cilacı (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 129-139.

¹⁴ Mağribî, eserleri ve ona dair çalışmalar için bk. Semev'el b. Yahya el-Mağribî, *İfhamü'l-Yahud*, ed. İbrahim Marazka, Reza Pourjavady, Sabine Schmidtke (Wiesbaden: Harraassowitz Verlag, 2006); Samuel b. Yahya el-Mağribî, *Yahudiliği Anlamak*, çev. Osman Cilacı (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995); Mağribî, *Bir Rüyanın İzinde*, çev. Osman Cilacı (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004); İhsan Fazlıoğlu, "Semev'el el-Mağribî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 488-489.

¹⁵ Nuh Arslantaş, *Yahudilere Göre Hz. Muhammed ve İslamiyet* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 76.

ettiğimizi; müellifimizin de ondan alıntı yaptığını belirtmek isteriz.¹⁶ Yine Şehabeddîn el-Karafî'nin (öl.684/1285) Hristiyan teolojisinin eleştirisini yaptığı *el-Ecvibetü'l-fahirâ*,¹⁷ İbn Teymiyye'nin (öl. 728/1327) *el-Cevabü's-sahîh*,¹⁸ mühtedi âlim Abdullah b. Tercüman'ın (öl. 823/1420) daha çok tahrif ve tebşirat hususunda yazdığı *Tuhfetü'l-erib*¹⁹ adlı eserler de dikkate değerdir.

On dokuzuncu asrın en önemli reddiye yazarlarından olan Rahmetullah el-Hindî'nin (öl.1306/1888) tahrif, teslis, Hz. Muhammed'in nübüvveti gibi hususlarda yazmış olduğu *İzhârü'l-Hak* kitabı, C. G. Pfander'in *Mizânü'l-Hak*²⁰ kitabına karşı telif edilmiş olup, önceki reddiye kitaplarının eksiklerini gidermesi açısından öne çıkmaktadır.²¹

Türklerin yazmış olduğu reddiyelerden olan Ahmet Mithat Efendi'nin (öl. 1911) *Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye* adlı eseri, Hz. Peygamber'in tebşiratını kapsamlı bir şekilde ele almakta; Abdülehad Davûd (öl.1930) ise *İncil* ve *Salîb* isimli eserinde İncil'in mahiyeti, Hz. İsa'nın “melekût” ifadesinin işaret ettiğini söylediği “İslam-Ahmed” kelimeleri bağlamında tebşirat konusunu değerlendirmektedir.²²

Modern dönemde de reddiye yazımı devam etmiş, daha önceki âlimlerin önemle üzerinde durduğu konular işlenmeye devam etmiştir. Bunlar arasında Batılı alimler tarafından yazılmış olan eserler dikkatimize mucip olmuştur. Ahmet Deedat'ın (öl. 2005) *Kitab'ı Mukaddes Allah Sözü Müdür* ile *Eski ve Yeni Ahitte Hz. Muhammed* eserleri; ayrıca Maurice Bucaille'nin *Müspet İlim*

¹⁶ Söz konusu alıntıya dair bk. İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 51; Ebû Abide el-Hazrecî, *Beyne'l-İslam ve'l-mesihîyye*, thk. Muhammed Şame (Mısır: Mektebetu Vehbe, 1979), 123-124.

¹⁷ Aydın, *Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, 75-77.

¹⁸ Aydın, *Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, 79-81.

¹⁹ Hz. Muhammed'in tebşiratına dair bk. Hazrecî, *Beyne'l-İsa ve'l-mesihîyye*, 214-230; Abdullah b. Tercüman el-Mayrukî, *Tuhfetü'l-erib fi red ala ehli's-salib*, thk. Ömer Vefik ed-Dauk (Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1408/1988), 255-271.

²⁰ Söz konusu eserlere dair çalışmalara bk. Rahmetullah el-Hindî, *İzharü'l-Hak*, çev. Ali Namlı (Ankara: İsam Yayınları, 2012); Salih Sabri Yavuz - İbrahim Yeniçağ, “Müslüman-Hristiyan Polemiği Açısından Tahrif”, *Milel ve Nihal*, 6/1 (2009): 305-344; Mustafa Göregen, “İslam-Yahudi Polemiği Geleneği Bağlamında Rahmetullah el-Hindî'nin Yahudi Kutsal Kitabının Tahrifi Meselesine Bakışının Değerlendirilmesi”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2015): 205-219.

²¹ Aydın, *Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, 86-89.

²² Aydın, *Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, 107-109; Abdülehad Davûd, *Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed*, çev. Nusret Çam (İzmir: Nil Yayınları, 1992); Davûd, *İncil ve Salîb*, haz. Kudret Büyükcoşkun (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1999), 185-204.

Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an adlı kitabı, bizim için önemli kaynaklardandır.²³

Yine son dönemde tebşirat konusunda Fadıl Ayğan'ın doktora çalışması olan *Son Peygamberi Müjdelemek: Beşâirü'n-Nübüvve* adlı kitabı,²⁴ konuyu ayrıntılı bir şekilde ele alması nedeniyle, tahrif-tebşirata²⁵ dair süreci ve aralarındaki ilişkiyi daha iyi anlamamızda etkili olmuştur.

Ayet, meal ve bunlara dair açıklamalarla ilgili, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları'ndan Hayrettin Karaman editörlüğünde *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meal* adıyla Türkiye Diyanet Vakfı tarafından, Ankara'da 2012'de basılan eseri kullandık. Eski ve Yeni Ahit'ten alıntılarda ise Yeni Yaşam Yayınları'ndan, İstanbul'da 2014'te *Kutsal Kitap* adıyla yayınlanan eserden istifade ettik.

Yukarıda kısaca yer verdiğimiz bazı klasik-modern kaynakların dışındaki kitap, makale gibi farklı çalışmalara yeri geldikçe ilgili bölümlerde atıfta bulunmaya gayret gösterdik. Tezimize konu olması açısından ana kaynağımız kabul ettiğimiz *Hidâyetü'l-hayârâ fî ecvibeti'l-yehûd ve'n-nasârâ* adlı eseri ise daha ayrıntılı bir şekilde ele almak istedik. Bir kitabı anlamamanın onun yazarını tanımayla da ilişkisi olduğunu düşünmekteyiz. Dolayısıyla önce müellifimizin hayatı, eserleri, yaşadığı dönem ve fikriyatına dair bilgilere değindik. Ardında da *Hidâyetü'l-hayârâ* hakkında derlediğimiz tafsilat ile tezin kaynakları bölümünü bitirdik.

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye

Hanbelî bir âlim olan İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye'nin²⁶ tam adı Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî'dir. Babası, Dımaşk'ta bulunan Cevziyye Medresesi'nin kayyımı olduğu

²³ Bu kaynaklara ve içerdikleri tahrif ve tebşirat konularına dair bk. Ahmed Deedat, *Kitab-ı Mukaddes Allah Sözü Müdür*, çev. Abdullah Yünsel (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1984), 16-24; Maurice Bucaille, *Müspet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an*, çev. Mehmet Ali Sönmez (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, t.y.), 162-168; Deedat, "Eski ve Yeni Ahidde Hz. Muhammed", çev. Şinasi Siber, *Diyanet İşleri Reisliği Yayınları* 83 (1960): 3-27. Diğer dinlerdeki tebşirata dair bk. A.H.Vidyarthi - U. Ali, *Doğu Kutsal Metinlerinde Hz. Muhammed*, çev. Kemal Karataş (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997).

²⁴ Fadıl Ayğan, *Son Peygamberi Müjdelemek: Beşâirü'n-Nübüvve* (Ankara: İsam Yayınları, 2017).

²⁵ Ayğan, *Son Peygamberi Müjdelemek*, 237-249.

²⁶ Bu kullanıma dair bk. Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, ed. Hellmut Ritter (Wiesbaden: Dârü'n-Neşr, 1962) 2: 270; Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd, *İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye: hayatuhû, asaruhû, mevariduhû* (Riyad: Dârü'l-Asime, 1416/1995), 2: 28-30.

için, kendisi İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye adıyla bilinmektedir. O, ataları aslen Dımaşk'ın güneyinde Havran'a bağlı günümüzde Ezra adıyla bilinen Züra'dan geldiği²⁷ ya da kendisi orada doğduğu için “ez-Züraî”, yine yetişip büyüdüğü tahsil ve vazife yaptığı yer olan Dımaşk şehri itibariyle de “ed-Dımaşkî” gibi iki nisbeyle daha anılmaktadır.²⁸ İbnü'l-Kayyim'in Safer ayının yedisinde 691/1292 yılında dindar bir ailede dünyaya geldiği, kendisi küçük yaşta iken ailesi ile birlikte Dımaşk'a yerleşmiş olduğu kaynaklarda geçmektedir.²⁹ Onun, bir ilim merkezi olan Şam'da yetişmiş olması, dini ilimlerle uğraşan meşhur âlimlerin feyzinden yararlanmasını da ayrıca kolaylaştırmıştır.³⁰

Öğrenim hayatına babasıyla başlayan İbnü'l-Kayyim ondan feraiz ilmini öğrendi.³¹ Arap dili ve edebiyatını Ebû Bekir b. Muhammed et-Tûnisî (öl.718/1318) ve Ebü'l Feth el-Ba'lebekkî'den (öl.709/1309) okudu. Kelam ve usul derslerini Safiyyüddin el-Hindî'den (öl.715/1315) alan İbnü'l-Kayyim, İsmâil b. Muhammed el-Haranî (öl.729/1328) ve Takıyyüddin İbn Teymiyye'den (öl.728/1328) ise fıkıh tahsil etti. O, fıkıh ilminde esas hocası sayılan İbn Teymiyye'nin birçok eserini kendisinden bizzat okumuştur.³²

İbnü'l-Kayyim, dönemindeki birçok hocadan ders almış olmasına rağmen bunlar içinde ilmi faaliyetini uzun süre devam ettirdiği kişi hocası İbn Teymiyye'dir. Gençlik yıllarını onun yanında öğrenci olarak geçiren İbnü'l-Kayyim, fikir ve düşüncelerinde hocasının etkisinde kalmış, onu kendine rol model olarak kabul etmiştir. Ancak hocasına olan bağlılığına rağmen kendi akıl ve

²⁷ Hacı Yunus Apaydın, “İbn Kayyim el-Cevziyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 109.

²⁸ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2: 271; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî (by.: Dârü İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1048/1988), 14: 234; Muhammed b. Ali ed-Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beyrut: Mektebetü Vehbe, 1392/1972), 2: 90; İbn Hacer el-Askalanî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi ayâni'l-mietî's-sâmine* (Beyrut: Dârü İhyai't-Türasi'l-Arabî, t.y.), 3: 401; Hüseyin Avni Çelik, “İbn Kayyim el-Cevziyye ve Meâni el-Edevât ve'l-Hurûf Adlı Eseri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1988): 143.

²⁹ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2: 270-271; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 234; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3: 401-402; Abdulazîm Şerafedîn, *İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye: âsârühû ve menhecühû ve ârâuhû fi'l-fıkh ve'l-akaid ve't-tasavvuf* (Kuveyt: Dârü'l-Kalemi'l-Kuveyt, 1405/1984), 68.

³⁰ Apaydın, “İbn Kayyim el-Cevziyye”, 20: 109.

³¹ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2: 271; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 235; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3: 401.

³² Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2: 271; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 235; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3: 401; Abdulazîm, *İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye*, 73.

mantığına uymayan konularda da farklı görüşler ileri sürmüştür.³³ Hanbelî mezhebine mensup diğer âlimlerin tersine mezhebin bütün görüşlerini gözü kapalı kabul etmemiş, realiteyi dikkate almış ve akla uygun olanı benimsemiştir.

İlimle hemhal bir hayat geçiren İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, babasının kayyımı olduğu “Cevziyye” medresesinde imamlık, 736/1336 yılından itibaren de Şam’da bulunan “Sadriyye” medresesinde ömrünün sonuna kadar müderrislik yapmıştır.³⁴ İbnü'l-Kayyım’ın birçok alanda telif ettiği eserler,³⁵ yetiştirdiği öğrenciler, müellifimizin hayatını ilimle dopdolu olarak geçirdiğini zaten ortaya koymaktadır.

el-Cevziyye’nin öğrencileri arasında ilmî eserleriyle bilinen alimlerden bazıları şunlardır: Şemsuddin el-Makdisî el-Hanbelî (öl.744/1343), Ebü'l-Fidâ Ömer b. Kesîr el-Busrevî (öl.774/1373), Ebü'l-Ferec Ahmed b. Receb el-Bağdadî el-Hanbelî (öl.975/1393) ve Ebû Abdillâh en-Nablusî el-Hanbelî (öl.797/1395).³⁶

İbnü'l-Kayyım Kudüs, Nablus ve Kahire’ye gitmiş birkaç defa da hac için Mekke’ye yolculuk yapmıştır. 751/1350 yılı Recep ayında altmış yaşında vefat etmiş, Dımaşk’ta bulunan Bâbüssagîr Mezarlığı’na annesinin yanına defnedilmiştir.³⁷ Burada kısaca hayatına yer vermeye çalıştığımız İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye’nin düşünce anlayışına geçmeden önce, onun yaşadığı dönem hakkında bilgi vermek istiyoruz. Çünkü müelliflerin ilmi şahsiyetlerinin oluşmasında ve gelişmesinde yaşadıkları coğrafyanın, sosyal, politik durumun etkisinin olduğu bilinen bir durumdur.

Abbasî Devleti zamanında Basra, Küfe ve Bağdat gibi şehirler önemli birer ilim merkezleri haline gelmiş, dolayısıyla İslam kültür ve medeniyeti, kendi edebiyatını, düşüncesini çok çeşitli alanlardaki eserlerle gösterme imkânını elde etmiştir. Fakat İbnü'l-Kayyım doğmadan önce zaman zaman devam eden Haçlı

³³ Bilgi için bk. İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd*, (Kuveyt: Mektebetü'l-Menâri'l-İslamiyye, 1412/1992), 4: 253-254; Bekir b. Abdullah, *İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye*, 139-156; Çelik, “İbn Kayyım el-Cevziyye ve Meâni el-Edevât ve'l-Hurûf Adlı Eseri”, 149.

³⁴ Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2: 92; Apaydın, “İbn Kayyım el-Cevziyye”, 20: 109.

³⁵ Müellifimizin eserlerine dair geniş bir değerlendirme için bk. Bekir b. Abdullah, *İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye*, 207-312

³⁶ Abdülazîm, *İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye*, 74; Apaydın, “İbn Kayyım el-Cevziyye”, 20: 109.

³⁷ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 234; Abdülazîm, *İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye*, 68-69.

seferleri ve Moğol istilas1 bölgesindeki devletleri çökertmiş, otoritelerini sarsmıştır.³⁸ 656/1258 yılından itibaren ise Abbasîler, Moğol saldırılarına karşı koyamaz hale gelmişlerdir. İşte İbnü'l-Kayyım, Haçlı seferleri sonrası 722/1322 yılına kadar etkisi azalsa da devam eden Moğol saldırıları sebebiyle İslam dünyasının oldukça sıkıntılı, ayrıca hükümdarlar arası çekişmelerin olduğu bir dönemde yaşamıştır.³⁹

Ayn Câlût Savaşı'nda (658/1260) Moğolların bozguna uğratılmasıyla Suriye'de siyasî hâkimiyet Memlûklerin eline geçmiştir.⁴⁰ İbnü'l-Kayyım'ın çocukluğunda Moğol tehlikesi sürmekte fakat Memlûkler onlarla mücadele etmektedir. Üçüncü kez saltanatı ele geçiren Memlûk sultanı Nâsıru'd-dîn Muhammed'in (709-741/1309-1340) otuz sekiz yıllık iktidar dönemi, müellifimizin bir âlim olarak yetişmesinde önemli rol oynamıştır.⁴¹

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye'nin hayatının son on yılı ise iktidar mücadelesi içindeki emirlerin askeri idaresi ve baskısı altında geçse de onun yaşadığı Memlûkler devrinde, Haçlı seferleri ve Moğol istilasının da etkisiyle Bağdat'ın düşmesi sonucu sarsılan ilmî ve kültürel faaliyetler, yeniden canlanmaya başlamıştır.

İslam âleminin geldiğı durumdan ders çıkaran, ilmin bir devlet ve toplum için ne kadar önemli olduğunu anlayan Memlûk sultanları, emir ve valileri cami, mescit, zâviye, medrese, ribât, hankâh yaptırarak ulemanın faaliyetlerine destek vermişlerdir.⁴² Bu dönemde özellikle dinî ilimlere öncelik verilmekle birlikte, ilmî faaliyetler yine pekçok sahada devam etmiş çok kıymetli eserler yazılmıştır.⁴³ Dinî ilimlere rağbetin artması siyasî ve sosyal şartların getirdiğı bir durum olmakla birlikte Arap dili ve edebiyatıyla ilgili eserler de yazılmaya devam

³⁸ İsmail Yiğit, *Memlûkler* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015), 32-36.

³⁹ Ömer Ferrûh, *Târîhu 'l-edebi 'l-Arabî* (Beyrut: Dârü'l-İlim li'l-Melayin 1989), 3: 425-430.

⁴⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13: 220-222; Ebü'l-Mehasin İbn Tağrî Berdî, *en-Nücûmü 'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire*, (Beyrut: Dârü Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992), 7: 79-80; Yiğit, *Memlûkler* 36-39.

⁴¹ Yiğit, *Memlûkler*, 64-81.

⁴² Abdulazîm, *İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye*, 42-53; Yiğit, *Memlûkler*, 243-251; Çelik, "İbn Kayyim el-Cevziyye ve Meâni el-Edevât ve'l-Hurûf Adlı Eseri", 145.

⁴³ Corci Zeydan, *Târîhu âdâbi 'l-lugati 'l-Arabiyye* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l Hayat, 1992), 3: 122-125; Yiğit, *Memlûkler*, 252-270, Yiğit, "Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1997): 27-45.

etmiştir. Bunlar arasında İbn Malik'in (ö. 761/1359) *Muğni'l-lebîb* ve İbn Manzur'un (ö.711/1311) *Lisânu'l-Arab* gibi telifleri önemlidir.⁴⁴

İbnü'l-Kayyım'ın yaşadığı dönemde ilmî seviyenin durumu hakkında onun çağdaşı müelliflerin eserlerinden birkaç örnek vermek dahi bir fikir vermektedir. Mesela Ebü'l-Fidâ'nın (öl.732/1331) *el-Muhtasar fi ahbari'l-beşer*, İbn Kesîr'in (öl.774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye* ve Zehebî'nin (öl.748/1347) *Tarihu'l-İslam* telifleri günümüze kadar ulaşmış bulunan tarih alanında önemli kaynaklardır. Yine Safedî'nin (öl.764/1362) *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, İbn Şakir el-Ketbî'nin (öl.774/1372) *Fevâtü'l-vefeyât* adlı terâcim kitapları bulunmaktadır. Ayrıca daha sayamadığımız birçok müellif zamanlarının dinî, siyasî ve ictimai meseleleri hususunda görüşler beyan ederek zengin bir külliyyat oluşturmuşlardır.⁴⁵

İlmî tefekkürün gelişmesinde, teliflerin artmasında mezhebî çekişmeler, Şîî kollardan biri olan Râfizîler-Sünniler arasındaki mücadeleler,⁴⁶ yine fakihler ile mutasavvıflar arasında Hicrî üçüncü asırdan itibaren süregelen kavgalar etkilidir. Bu durum, yıllar boyu devam etmiş, dolayısıyla toplumu geren unsurlardan olmuştur. Ayrıca belirtmek gerekir ki mezheb kavgaları sadece itikadî ve kelamî konularda değil bazı fikhî meselelerde fakihler arasında da gerçekleşmiştir. Mesela Şafî olan Takıyyüddin es-Sübkî (öl.756/1355), Hanbelî olan İbn Teymiyye (öl. 728/1328), el-Cevziyye ve taraftarları arasındaki talak bahsi ile diğer bazı fikhî konular üzerindeki tartışmalar ileri safhaya varınca aralarını bulmak için sultan müdahale etmek zorunda kalmıştır.⁴⁷ Kısaca bu tartışmaların yoğun olduğu bir dönemde yaşamış olan İbnü'l-Kayyım de kendi düşünce anlayışı doğrultusunda eserler yazarak taraf olmuştur. Burada müellifimizin *Ahbâru'n-nisâ* adlı eserini (ona aidiyeti kesin değildir),⁴⁸ kadınların cemiyetteki sosyal rollerini anlatan bir kitap olması açısından zikretmek

⁴⁴ Corci Zeydan, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, 3: 147-152.

⁴⁵ Abdulazîm, *İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye*, 56-60; Çelik, "İbn Kayyim el-Cevziyye ve Meâni el-Edevât ve'l-Hurûf Adlı Eseri", 145.

⁴⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13: 196; Abdulazîm, *İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye*, 65.

⁴⁷ Abdulazîm, *İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye*, 71.

⁴⁸ Bu eser, literatürde Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'ye nispet edilmekte, ama müellifimizin eserleri arasında gösterenler de bulunmaktadır. Karışıklığa isim benzerliği neden olmaktadır. Bilgi için bk. Bekir b. Abdullah, *İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye*, 195-196; Abdulazîm, *İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye*, 25-26; Apaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", 109; Çelik, "İbn Kayyim el-Cevziyye ve Meâni el-Edevât ve'l-Hurûf Adlı Eseri", 145.

gerekmektedir. Dolayısıyla bu eser toplumu etkileyen mevzuların müelliflerin eserlerine yansması açısından güzel bir örnektir.

Sonuç olarak Memlûkler döneminin altmış yıl dînî, siyâsî, sosyal hayatını teneffüs eden İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, yaşadığı toplumda gördüğü problemlere çözüm bulmak gayesiyle birçok eser yazmış ve hararetle düşüncelerini savunmuştur. O, görüşlerine değer verdiği Ahmed b. Hanbel'in kitap yazımı hususundaki olumsuz tavrına rağmen ki ona göre kitap yazmak, kişiyi Kur'an ve Sünnet'ten uzaklaştırabilmektedir,⁴⁹ birçok eser yazmıştır. Biz de hem kitap yazmayı hem de öğrenci yetiştirmeyi bir arada yürütmüş bir âlim olan el-Cevziyye'nin⁵⁰ teliflerinden burada kısaca bahsetmek istiyoruz.

İbnü'l-Kayyım belirli bir ilim dalında otorite kabul edilmese de özellikle kelâm, fıkıh ve usûl-i fıkıh alanında ilerlemiştir.⁵¹ Kaynaklarda onun yüze yakın eserinin adı geçmektedir. Bunların büyük bir kısmı, hem onun ilmi kişiliği hem de Hanbelî mezhebinin görüşlerinin yayılması adına bazı resmi politikalar gereği çok rahat neşredilme imkânı bulmuştur.⁵² Diğer eserlerinden bir kısmının yazma nüshaları bulunmakta ama büyük çoğunluğunun ise sadece isimleri bilinmektedir. İbnü'l-Kayyım, Hanbelî bir âlim olarak bilinse de onun kitaplarında sadece bir mezhebin görüşlerini savunma gayreti içinde olmadığını söylememiz mümkündür. Selefin söylediklerine aykırı olmamak şartıyla her görüşe açık olan İbnü'l-Kayyım, konulara objektif yaklaşımıyla dikkat çekmektedir. Onun eserleri genelde mukayeseli tarzda yazılmış ansiklopedik bir özelliğe sahiptir. Ele aldığı bir konu hakkındaki tüm görüşleri zikretmekte, tartışmakta sonra kendi görüşünü belirtmekte ya da okuyucunun tercihinine bırakmaktadır.⁵³ Velut bir müellif olan İbnü'l-Kayyım'ın yukarıda bahsi geçtiği üzere İslami ilimlerin kelâm, fıkıh ve fıkıh usulü alanında daha derinleşmiş olduğunu söylemiştik. Aşağıda müellifimizin daha çok bu alanlarda yazmış olduğu eserlerini kısaca tasnif etmeye çalıştık.

⁴⁹ İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, *et-Turuku'l-hükmiyye fi's-siyâseti's-şeriyye*, thk. Muhammed Hâmid el-Fikî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 255-256.

⁵⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 235.

⁵¹ Abdülazîm, *İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye*, 74-75.

⁵² Apaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", 117.

⁵³ İbnü'l-Kayyım, *et-Turuku'l-hükmiyye*, 151-154; Apaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", 20: 117-118.

el-Cevziyye'nin kelama dair telifleri arasında *el-Kasîdetü'n-nûniyye* olarak bilinen eseri yaklaşık 3000 beyitten oluşmuş ve üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Ehl-i sünnet akaidini, özellikle sıfatlar bahsini ele almaktadır.⁵⁴ Yine *es-Savâ'iku'l-münezzele ale'l-Cehmiyye ve'l-Mu'attıla*, Selef akaidine; *İctimâ'u'l-cüyûşi'l-İslamiyye âlâ gazvi'l-Mu'attıla ve'l Cehmiyye*, Allah Teâlâ'ya nispet edilen istivâ sıfatına; *Hâdi'l-ervâh ilâ bilâdi'l-efrah* cennetin halen var olduğu, mahiyeti ve orada yaşanacak hayatla ilgili bilgilere dairdir. *er-Rûh* ile *er-Rûh ve'n-nefes* adlı eserlerde rüya, kabir hayatı, ruh konusu işlenmektedir. Yine *Miftâhu dâri's-sa'âde* ve tez konumuz, ana kaynağımız olan *Hidâyetü'l-hayârâ fî ecvibeti'l-yehûd ve'n-nasârâ* da akaid kitapları arasındadır.⁵⁵

İbnü'l-Kayyım'ın fıkıh ve fıkıh usulüne dair eserleri *İlâmü'l-muvakkîn an rabbi'l-âlemîn* adlı eseri, mezhepler üstü bir çalışma sayılmaktadır. Onun en tanınmış eserlerinden biri olan *et-Turuku'l-hükmiyye fî's-siyâseti's-şer'iyye* ise yargılama hukuku alanında önemli bir kaynak kabul edilmekte, *el-Firâse* adıyla da bilinen bu eser, Hz. Peygamber'den itibaren yargılamada ferâsetle hüküm vermenin ayrıca yardımcı delilleri dikkate almanın çeşitli örneklerini sunmaktadır. Yine İbnü'l-Kayyım'ın gayri müslimlerin hukukuna dair yazılmış en kapsamlı eseri olduğu söylenen *Ahkâmü ehli'z-zimme* isimli kitabında Hanbelî fıkıhı ön plandadır. Bu alanda yazılmış diğer bir meşhur eser de *İgasetü'l-lehfân fî hükmi talâki'l-gazbân*'dır.⁵⁶

İbnü'l-Kayyım'ın ahlâk ve tasavvuf alanında yazdığı *Medâricü's-sâlikîn* Henry Laoust'un hakkında Hanbelî mezhebinin mistik eserlerinin şaheseri olarak gördüğü meşhur bir eserdir. Yine bu alanda yazdığı *İgasetü'l-lehfân min mesâyidi's-şeytân* kitabı, sonraki dönemlerde sıkça başvurulmuş bir kaynak olmuştur.⁵⁷

Tefsire dair ise İbnü'l-Kayyım, *et-Tibyân fî aksâmi'l-Kur'an* ile Kur'an'ın Arap dili ve edebiyatı yönünden üstünlüklerini anlattığı orijinal bir eser kabul edilen *Bedâi'u'l-fevâid* isimli eserlerini yazmıştır.⁵⁸

⁵⁴ Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, 289.

⁵⁵ Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2: 92-93; Apaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", 20: 118-119.

⁵⁶ Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2: 92-93; Apaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", 20: 120-121.

⁵⁷ Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2: 92-93; Apaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", 20: 119-120.

⁵⁸ Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2: 92-93; Apaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", 20: 121.

el-Cevziyye'nin diğer eserleri arasında, Hz. Peygamber'in hayatını anlattığı, onun yaşayışından çıkarılan hükümlerin yer aldığı ansiklopedik bir eser olan *Zâdü'l meâd fî hedyi hayri'l-ibâd* ile sahasında meşhur olup birçok kere basılan *et-Tıbbü'n-nebevî* adlı eserleri öne çıkmaktadır.⁵⁹

Müellif, tüm bu teliflerini yazarken, düşüncelerini serdetmede Selefî anlayışı gereği gelenekten beslendiğini orta bir yol benimsediğini söylememiz mümkündür. Bu anlayışını İslam dinini ve Ehl-i sünneti konumlandırırken de görmekteyiz. Zira ona göre Müslümanlar diğer din müntesipleri arasında orta yolu temsil etmekte, yine Ehl-i sünnet de diğer mezhepler arasında orta yolu temsil etmektedir.⁶⁰

Gelenekçilik yönünü değerlendirdiğimizde ise İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, salt muhafazakarlık adına düşünce serdeden ya da selefin uygulamalarını aynen taklidini öneren bir âlim değildir. Onun anlayışı daha çok selefin verdiği hükümlerin mantığını kavrama, onların gözettiği hedefleri dikkate alma noktasında ortaya çıkmaktadır. İbnü'l-Kayyım, nas merkezli bir düşünce yapısına sahiptir. O akıl ile naklin çatıştığını kabul etmez. Çünkü ona göre Allah ve elçisi, Hz. Muhammed hissen veya aklen sünnetullahı çürütecek hiçbir hüküm getirmemiştir. Dolayısıyla sarîh akıl, sarîh vahye uygun olduğundan İbnü'l-Kayyım, bir taraftan akıl ile vahyin uyumu üzerinde önemle durmakta şeriat ve nasların akledilebilirliğine; Kur'an'ın vacip kıldığı hükmün aynı zamanda aklın gereği olduğuna dikkat çekmektedir.⁶¹

İbnü'l-Kayyım'ın usul anlayışının temelinde naslar “Kitap ve sünnet” bulunur. O, “Kitap ve sünnet” arasında denklik görür. Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed'e teşri yetkisi vermesi sebebiyle müellifimiz, Hz. Peygamber'in Kur'an ahkâmına ilave hüküm ekleyebileceğini kabul etmektedir. Zaten Selefin ve Ehl-i sünnetin temel özelliği Hz. Peygamber'den sahih olarak gelen hiçbir şeyi terk etmemesidir. Dolayısıyla Selefî anlayışın bir takipçisi olarak el-Cevziyye'ye göre de Kur'an'a aykırı ve onunla çelişkiye düşen bir tek sünnet olmamıştır. Yine hadisin delil olarak kullanılması ile istişhâd amacıyla

⁵⁹ Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2: 92-93; Apaydın, “İbn Kayyim el-Cevziyye”, 20: 122.

⁶⁰ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 289; İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, *Miftâhu dâri's-sa'âde ve menşûru velâyeti'l-ilm ve'l-irâde* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye 1419/1998), 2: 360-361; Apaydın, “İbn Kayyim el-Cevziyye”, 20: 111.

⁶¹ Apaydın, “İbn Kayyim el-Cevziyye”, 20: 114.

kullanılması arasında fark gözeten müellif, isnadında zayıflık olan hadisleri delil gösterme amacıyla değil istişhâd maksadıyla kullandığını söylemektedir.⁶²

İbnü'l-Kayyim'in sahabî sözü bağlamında düşüncelerine gelince o, sahabîleri ümmetin içinde dinî ahkâmın maksat ve hikmetlerini en iyi bilen kimseler olarak görmektedir. Onların Hz. Peygamber hayatta iken verdikleri fetvaları iki açıdan değerlendirir. Birinci olarak bunlar, Hz. Muhammed'e ulaşmış ve o da onaylamışsa bu hükümler sahabenin fetvası olarak değil Hz. Peygamber'in onaylamasından dolayı, onun sözü olarak kabul edilmelidir. Dolayısıyla kesin delildir. İkinci olarak sahabîler, Hz. Peygamberden tebliğde bulunan kimseler olarak fetva vermişlerse ki bu durumda da onlar ravi konumunda olmaktadır. Aynı şekilde bu fetvalara da uyulması gerekmektedir.⁶³

İbnü'l-Kayyim hakkında giriş bölümünün elverdiği ölçüde aktardığımız bilgilere dayalı olarak onun eserlerinde genel olarak uyguladığı üslup ve metodunun, *Hidâyetü'l-hayârâ*'ya da yansımış olduğunu belirtmek isteriz. Müellifimiz, mesele edindiği bir konu hakkında, muhataplarının tüm iddialarını zikretmekte, sonra kendi eleştirilerini, delillerini daha çok nakle (Kur'an-Sünnet-rivayetler), uygun gördüğü yerlerde akıl yürütmeye dayalı olarak çürütmeye çalışmaktadır. Sonuçta ya kesin çözümler sunmakta ya da aklî istidlallere dayalı bir temellendirme yaparak yorumu okuyucuya bırakmaktadır.

Hidâyetü'l-Hayârâ fi Ecvibeti'l-Yehud ve'n-Nasârâ

İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye'nin *Hidâyetü'l-hayârâ fi evcibeti'l-yehûd ve'n-nasârâ* adlı eserini,⁶⁴ yukarıda bahsi geçtiği üzere tezimize konu olması açısından ana kaynağımız olarak belirlemiştik. Bu başlıkta kitabımızı tanıtmak istedik. *Hidâyetü'l-hayârâ*'nın reddiye kitapları içindeki yerini, ayrıca Tevrat ve İncil'deki tahrif iddiası bağlamında Hz Muhammed'in müjdelenmesi (tebşirat), nübüvvetinin ispatı (delâilü'n-nübüvve) noktasında öne çıkan muhtevasıyla alakalı olarak müellifimizin kullandığı kavramları da kısaca değerlendirdik. Uygun gördüğümüz yerlerde bilgilerimizi dipnotlarla zenginleştirdik.

⁶² İbnü'l-Kayyim, *et-Turuku'l-hükmiyye*, 72; Apaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", 20: 115.

⁶³ Apaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", 20: 115.

⁶⁴ Kitaba dair bilgi için bk. Mehmet Aydın, "Hidâyetü'l-Hayârâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 477.

Araştırmamıza konu olan *Hidâyetü'l-hayârâ* adlı kitaba dair Türkiye’de, bakabildiğimiz kadarıyla da Arap dünyasında akademik bir çalışmaya rastlamadık. Bu eseri tahkik yapan müelliflerin, İbnü’l-Kayyım ve eseriyle ilgili değerlendirmelerinden, dipnotlardaki açıklamalarından istifade ettik. Çünkü müellifimiz Tevrat ve İncil’den birçok alıntı yapmakta, tarihi olgu ve olaylara dair bilgiler vermekte, ama bunlara dair kaynak göstermemektedir. Dolayısıyla dipnotlarda verilen bilgiler bizim için yol gösterici olmuştur.

Biz ana kaynağımız olarak Osman Cuma Dumeyriyye’nin tahkikini yapmış olduğu, Dârü Alemi’l-Fevâid tarafından Cidde’de 2008’de yayınlanan baskıyı esas aldık. Aynı kitabın Dârü İbn Zeydun yayınevinden 1990’da Beyrut’ta; yine Ahmed Hicâzî es-Sekâ’nın tahkikini yaptığı Dârü’l-Edyan li’t-Turas yayınevinden 1979’da Kahire’de; ayrıca Muhammed Ahmet el-Hac’ın doktora tezi olarak hazırladığı tahkikiyle, Dârü’l-Kalem-Dârü’s-Şamiyye tarafından Dımaşk-Beyrut’ta 1996’da yayınlanmış baskılarını da inceleme fırsatı bulduk. Bunlar arasında Osman Cuma Dumeyriyye ile Ahmet el-Hac’ın tahkikini yaptığı baskıyı birlikte incelemeye çalıştık. Aralarında metin ve dipnot açısından anlamı değiştirecek önemli farklılıklar göremediğimizi ifade etmek isteriz.

Reddiye kitapları bir inanç, düşünceye karşı; bir kitaba veya bir kişiye karşı yazılmaktadır. Dolayısıyla bu teliflere isim verme, çeşidine göre olmaktadır. Tarihi süreçte bu eserler genelde “Kitabü’r-red ‘ala”, “Kitab ‘ala”, “Nakzü Kitabi İbn...” diye adlandırılmıştır. Müellifimiz eserinde isimlendirme açısından bu genel tavra uymamış “Hidâyetü’l-hayârâ” diye başlayan farklı bir isimlendirmeye gitmiştir. Bunu tercih eden İbn Teymiyye’nin *el-Cevabü’s-sahih* ve Karafî’nin *el-Ecvibetü’l-fâhira* eserleri gibi başka müellifler de bulunmaktadır.⁶⁵

Müellifimizin muhatapları Ehl-i kitap⁶⁶ kabul ettiği Yahudi ve Hristiyanlardır. Ama onun dine bakışı daha geneldir. Ehl-i kitap ve Ehl-i kitap

⁶⁵ Bilgi için bk. Sinanoğlu, “Reddiye”, 34: 516.

⁶⁶ Ehl-i kitap, İslam’dan önce gönderilen semavî kitaplara ve dolayısıyla bunların getirdiği dinlerden birine mensup olanlar anlamında kullanılan bir terktir. İslam düşüncesinde genelde bu ifadeyle Yahudi ve Hristiyanlar kastedilir. Geniş bilgi için bk. Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelam terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 78; Remzi Kaya, *Kur’an’a Göre Ehl-i Kitap ve İslam* (İstanbul: Yağmur Yayınları, 2016), 87-89; Fatih Kesler, *Kur’an-ı Kerim’de Yahudiler ve Hristiyanlar: Kur’an-ı Kerim’de Ehl-i Kitap* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 65-72; Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 516-519.

olmayanlar diye bir ayırım yapar. Yaptığı tasnifte sadece Yahudi ve Hristiyanları Ehl-i kitap kabul ettiği anlaşılmaktadır. Kur'an'da bahsi geçtiği için haklarında Ehl-i kitap olduğu tartışmalı olan Mecûsî ve Sâbiîleri de zikreder. Tafsilatlı olmasa da onların inançlarını eleştirir.⁶⁷

İbnü'l-Kayyım, dine bakışını daha geniş bir çerçeveden çizse de kitabında esas olarak Yahudi ve Hristiyanları dikkate alır. Dolayısıyla onların iddialarını konu edinir. Müellifimiz kitabının büyük bir bölümünü bu iddiaların cevaplanmasına ve onlara dair kendi eleştirilerine ayırır. Bunları meseleler olarak isimlendirir ve yedi başlık altında değerlendirir. Önem verdiği hususlar “beşâirü'n-nübüvve”,⁶⁸ “delâilü'n-nübüvve”⁶⁹ ile Tevrat ve İncil'deki tahrif⁷⁰ konularına dairdir. Dolayısıyla tezimizde bu tabirleri kullandık. Biz “beşâirü'n-nübüvve” ibaresi yerine daha çok aynı anlamlarda kullanılan “tebşirat” lafzını, “delâilü'n-nübüvve” yerine ise “nübüvvetin ispatı” tabirini tercih ettik.

İslam düşüncesinde müelliflerin tahrif konusuyla ilgili düşünceleri nedeniyle tebşirata yaklaşımları değişiklik göstermektedir. Tahrifle ilgili öne çıkan üç yaklaşım söz konusudur. Bazı müelliflere göre Tevrat ve İncil'in büyük bir kısmı hem metin hem de yorum olarak tahrif edilmiştir. Diğer bir yaklaşım Tevrat ve İncil'de tahrifin olmadığını kabul etmekte, üçüncü olarak bazı âlimler Tevrat ve İncil'in çok az bir kısmında tahrifin olduğunu savunmaktadır.⁷¹

⁶⁷ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 14-17.

⁶⁸ Beşâirü'n-nübüvve tabiri, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatı ile önceki kutsal kitaplarda müjdelendiğine dair yazılmış kitaplar için kullanılır. Geniş bilgi için bk. Fadıl Aygün, *Son Peygamberi Müjdelemek: Beşâirü'n-nübüvve* (Ankara: İsam Yayınları, 2017), 29-32; Topaloğlu - Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 50; Mehmet Aydın, “Beşâirü'n-Nübüvve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 549-550; Mustafa Göregen, “İslami Reddiye Geleneğinde Tebşirat Problemi”, *Hikmet Yurdu* 8/15 (2015): 145-161.

⁶⁹ Delâilü'n-nübüvve ifadesi, nübüvvet olgusunu-peygamberliği özellikle Hz. Muhammed'in risâletini ispatlama adına yazılan eserleri ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. Bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Delâilü'n-Nübüvve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 115-117.

⁷⁰ Tahrif, İslam düşüncesinde önceki kutsal kitapların metninin veya anlamının bozulması anlamında kullanılan bir tabirdir. Geniş bilgi için ayrıca bk. Topaloğlu - Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 302-303; Muhammed Tarakçı, “Tahrif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 422-424.

⁷¹ Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2001), 209-227; İbrahim Kaplan, *Tahrif ve Kutsal Kitapların Mevsûkiyeti* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 207-222; Aygün, *Son Peygamberi Müjdelemek*, 171-172; Necmettin Gökkır, “Kur'an-ı Kerim Açısından İlahi Kitapların Tahrifi Meselesi”, *İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000): 221-223; Tarakçı, “Tahrif”, 423.

Kısaca çizdiğimiz bu çerçevede Tevrat ve İncil'in ekserisinin tahrife uğradığını kabul eden müellifimiz, İbnü'l-Kayyım'ın bu konudaki görüşünün bilinmesi tahrif-tebşirat ilişkisi bağlamında yararlı olacaktır.⁷² Ona göre Kitab-ı mukaddesin hem metin hem mana bakımından çoğunluğu tahrif edilmiştir.⁷³ Dolayısıyla müellifimizin tahrife dair bu düşüncesi, tebşirat anlayışını da etkilemiştir.⁷⁴ Çünkü Tevrat ve İncil'de tahrifin olduğunu savunan bazı reddiye müellifleri, Hz. Muhammed'in müjdelenmesi, bahsinde Kitab-ı mukaddes'ten alıntı yapmazlar. Ama İbnü'l-Kayyım, az da olsa Tevrat ve İncil'de tahrife uğramamış metinler olduğunu kabul eder. Dolayısıyla o, Kitab-ı mukaddes metinlerinden alıntılar yapmış, bunları delil olarak kullanmıştır.

Daha önce bahsi geçtiği üzere müellifimiz kitabını iki kısma ayırmış, birinci bölümde Ehl-i kitabın çeşitli konulardaki iddialarına cevap vermişti. Kitabın ikinci bölümünü ise Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatına ayırmıştı. Ama *Hidâyetü'l-hayârâ*, reddiye literatüründe “delâilü'n-nübüvve” eserleri arasında sayılmamaktadır. Çünkü nübüvvetin ispatını konu edinen telifler, hem nübüvvet olgusunu hem de Hz. Muhammed'in nübüvvetini ispatlamak için konuyu ayrıntılı bir şekilde işlemektedir. Bu türdeki eserler, tarihi süreçte iki şekilde özellik göstermektedir. Birincisi daha çok Selefi âlimlerce yazılan, nübüvveti sadece nakle dayalı olarak mucizeler, harikulade olaylar bağlamında ispatlamaya çalışan eserler; ikincisi ise peygamberliği akli temellere dayandırarak ispat etmeye çalışan, daha çok kelimciler tarafından yazılan eserlerdir.⁷⁵

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye kitabının bütününde fikriyatını ispatlama sadedinde diğer Selefi âlimler gibi nakle yer vermiş; Kur'an, hadis ve rivayetler dayanakları olmuş, ayrıca akla da hitap ederek vardığı sonuçları delil olarak kullanmıştır. Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatına ayırdığı ikinci kısımda ise ki bize göre kısaca yazılmış bir sonuç bölümüdür, daha çok akla dayalı bir ispat yolunu seçmiştir. Bu bağlamda *Hidâyetü'l-hayârâ*, reddiye literatüründe “beşâirü'n-nübüvve, tebşirat” kitabı olsa da “delâilü'n-nübüvve” eserleri arasında yukarıda tasnifini yaptığımız ikinci kısma girdiğini söyleyebiliriz.

⁷² Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 217-219; Kaplan, *Tahrif ve Kutsal Kitap Mevsûkiyeti*, 211-212; Göregen, *Müslüman Yahudi Polemikleri*, 110.

⁷³ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 115, 122.

⁷⁴ Tahrif ve tebşirat arasındaki hususlara dair bk. Aygün, *Son Peygamberi Müjdelemek*, 171-173.

⁷⁵ Yavuz, “Delâilü'n-Nübüvve”, 116.

BİRİNCİ BÖLÜM

EHL-İ KİTABIN İDDİALARINA CEVAPLAR

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye kitabını yazma gerekçesi olarak, halk arasında özellikle de Ehl-i kitap tarafından Müslümanlara karşı bir takım iddiaları içeren meselelerin kendisine ulaştığını söylemekte; Müslümanları muhatap alan bu iddialara karşı ise Ehl-i kitaba verilen cevaplar arasında sadra şifa olacak, insanları aydınlatacak bir cevap göremediğini belirtmektedir. Dolayısıyla el-Cevziyye, *Hidâyetü'l-hâyâra* adlı eserinde bu mevzular hususunda kafası karışanlara yol göstermesi, zihinlerdeki şüpheleri gidermesi için yazdığını söylemektedir.⁷⁶ İbnü'l-Kayyım daha önce açıkladığımız üzere Tevrat ve İncil'deki tahrif iddiası, Hz. Muhammed'in tebşirâtı, nübüvvetinin ispatı noktasında dikkat çeken eserinde bu fasılda meseleler bağlamında Ehl-i kitabın bazı iddialarına cevap vermektedir.

1.1. HAKKIN KABULÜNE DAİR ENGELLER VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Birinci mesele, “Ehl-i kitabın dünyalık nimetlerini, güç ve zenginliklerini kaybetme korkusu nedeniyle İslam’a girmediğine dair bir söylemin, Müslümanlar nezdinde kabul gördüğü, bu kanaatin onlar arasında yaygın olduğuyla” alakalıdır.⁷⁷

Bu iddiayı kabul etmeyen İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, Müslümanların Ehl-i kitap hakkında böyle bir sözü söylemediğini belirtir. Ona göre de güç ve zenginliğini kaybetme korkusu, başka bir dinin kabulünde kişileri etkileyecek bir husustur.⁷⁸ Ama İslam'ı benimsemeye Yahudi ve Hristiyanların tutumlarını tam

⁷⁶ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 20.

⁷⁷ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 27.

⁷⁸ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 38. Yahudilerin İslam'a karşı tutumlarına dair geniş bilgi için bk. Veli Ulutürk, *Kur'an'da Ehl-i Kitap* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 37-53; Nuh Arslantaş, *Yahudilere Göre Hz. Muhammed ve İslamiyet*, 81-119; Arslantaş, “Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler”, *İstem* 11 (2008): 36-37.

olarak açıklayacak engel unsur değildir.⁷⁹ Bu tezini ispat etmek için müellif geniş bir çerçeveden cevaplarına zemin hazırlar. Çünkü Ehl-i kitabın eleştirisi, zımnen kendilerinden İslam dinini seçenlerin çok az olduğu imasını da barındırmaktadır.

el-Cevziyye, ilk olarak bu sözün Müslümanlardan sadır olmadığını, halk arsında bazı kimselerce konuşulsa bile bu durumun tüm Müslümanları bağlamayacağını özellikle ifade eder. Sonra ise Hz. Muhammed dönemi ve onun uygulamalarından örnekler verir. Ayrıca akla da hitap ederek kendi eleştirilerine tutarlı bir zemin hazırlar.

İbnü'l-Kayyım Hz. Muhammed'in risâleti başlamadan önce insanları Yahudi-Nasârâ,⁸⁰ Mecûsî,⁸¹ Sâbiî,⁸² Hanifler⁸³ ve Müşrikler⁸⁴ olarak sınıflara ayırır.⁸⁵ Onların yaşadıkları bölgelerin kısaca bilgisini veren müellif, bu inanç sahiplerinin geniş bir coğrafyaya hâkim olduklarına dikkat çeker. Yaşadıkları bölgelerdeki egemenliklerine, çoğunluklarına rağmen onların içinden İslam'a

⁷⁹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 39.

⁸⁰ Yahudilik ve Hristiyanlık hakkında literatür oldukça fazladır. Bizim istifade ettiğimiz son dönem çalışmalara dair bk. Sâlime Leyla Gürkan, *Yahudilik* (Ankara: İsam Yayınları, 2017); Şinasi Gündüz, *Hristiyanlık* (Ankara: İsam Yayınları, 2017); Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, çev. Belgin Çınar (Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2018); Muhammed Hamidullah, *İslamiyet ve Hristiyanlık*, çev. İhsan Süreyya Sırma (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015).

⁸¹ Mecûsîlerle ilgili geniş bilgi için bk. Cahid Kara, *İslam Coğrafyasında Mecûsiler* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015); Şinasi Gündüz, "Mecûsîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 279-284.

⁸² Sâbiîlerle ilgili geniş bilgi için bk. Şinasi Gündüz, *Sâbiîler*, (İstanbul: Vadi Yayınları, 2016); Gündüz, "Sâbiîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35: 341-344.

⁸³ İbnü'l Kayyım, Hanifleri zikreder ama onlar hakkında tafsilat vermez. Onları batıl dinler arasında da göstermez. Haniflik ve dini anlayışları hakkında bk. Şaban Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015), 165-174.

⁸⁴ Arap toplumunda putperest inanın süreci için bk. Ebü'l-Münzir el-Kelbî, *Kitabu'l-esnâm*, nşr. Ahmed Zeki Paşa (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2000); Kelbî, *Kitabü'l-Esnâm: Putlar Kitabı*, çev. Beyza (Düşüngen) Bilgin (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017).

⁸⁵ İslam öncesi-sonrası Arap Yarımadası, dinler ve komşu ülkelere dair bk. Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslam es-siyasî ve'd-dinî ve's-sekâfî ve'l-ictimaiyyî* (Beyrut-Kahire: Dârü'l-Cîl-Mektebetü'l-Nehdeti'l-Mısriyye, 1411/1991), 1: 7-22, 40-46; Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* (İstanbul: Ensar, 2016); Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu* (İstanbul: Kuramer, 2018); Eyüp Baş, *İslam'ın İlk Döneminde Müslüman Yahudi İlişkileri* (İstanbul: Gökkubbe, 2018), 11-26; Cevad Ali, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, çev. Dursun Hazer - Fethullah Zengin (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 154-155; Siddık Ünal, "Risâlet Öncesinde Arap Yarımadasındaki Dinler ve Bir Peygamber Beklentisi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2001): 87-102; Adnan Demircan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları", *Cahiliye Toplumdun Günümüze Hz. Muhammed* (13-15 Nisan 2007) Ankara: Fecri Yayinevi.

girme noktasında çekimser kalanlar çok azdır. Müellifimize göre bu ümmetlerin-milletlerin çoğu kendi iradeleriyle, isteyerek ve itaat ederek İslam’a girmiştir.⁸⁶

Müellife göre “Dinde zorlama yoktur.” (el-Bakara 2/256) ayeti baskıyı yasaklamaktadır. Müellif “İslam’dan önce bazı kimselerin çocukları Hristiyan ve Yahudilik dinini seçmişlerdi. Onların anne-babaları Müslüman olunca çocuklarına İslam’a girmeleri noktasında baskı yaptıklarına” dair rivayeti bahsi geçen ayete, nüzul sebebi olduğunu hatırlatır. Dolayısıyla Kur’an’ın dine girme noktasında baskıyı emretmediğini ve bunu Hz. Muhammed’in genel bir ilke olarak uyguladığını belirten İbnü’l Kayyım, cizyenin mevcudiyetinin bu gerçekliği açıkça ortaya koyduğunu ifade eder. Müellif bahsi geçen ayetin gereğini, Hz. Muhammed’in Allah Teâlâ’nın emri gereği risâleti boyunca uyguladığını zikreder. Ona göre, Hz. Peygamber’in hayatını dikkatle tahkik eden bir kimsenin, onun hiç kimseyi dine girmeye kesinlikle zorlamadığını anlamakta güçlük çekmeyeceğini belirtir. İbnü’l-Kayyım burada Hz. Peygamber’in uygulamalarına dair örnekler verir:

Hz. Muhammed, Medine’ye hicret ettikten sonra oranın sakinleriyle yaptığı, Yahudilerin de içinde bulunduğu Medine sözleşmesine atıf yapar; onlarla sulh yaptığına ama Yahudilerin ahitlerini bozduğuna dikkat çeker. Yerlerinden yurtlarından olan Müslümanların bir anlamda savunma savaşları olan Bedir, Uhut, Hendek savaşlarını da zikreden el-Cevziyye, savaş için gelenlerin müşrikler olduğunu söyler. Yine Mekkeli Müşriklerle on yıl sürecek olan Hudeybiye Anlaşmasına değinen müellifimiz tüm bu örneklerde Hz. Peygamber’in ahdini bozmadığını ve savaş açan taraf olmadığını özellikle belirtir. Müellifimiz, Hz. Muhammed’in tebliğ faaliyetleri sürecinde, diğer inanç sahipleriyle olan ilişkilerinde “Onlar size dürüst davrandığı sürece sizde onlara dürüst davranın.” (Tevbe 9/7) ile “Dinde zorlama yoktur.” gibi ayetlerin emrini bizzat uygulayarak kendisine bir istikamet çizdiğini söylemektedir.⁸⁷

İbnü’l-Kayyım el-Cevziyye, Hz. Muhammed’in insanları doğru yola çağırdığını, onların ekserisinin de onun hak peygamber olduğunu anladığını, idrak ettiğini dolayısıyla kendi iradeleriyle topluca ya da bireysel olarak İslam’a

⁸⁶ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 27-28.

⁸⁷ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 29-30.

girdiklerini özellikle vurgular. Bu iddiasına delil olarak, insanların büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu bölgelerden örnekler verir. Yemen⁸⁸ halkının tamamı ya da çoğunluğunun Yahudi olduğunu vurgulayan İbnü'l-Kayyım, Hz. Muhammed'in Muâz b. Cebel'i⁸⁹ İslam'ı tebliğ için Yemen'e gönderdiğini, onların da, Hz. Peygamberin direktifleriyle yapılan bu çağrıya icabet ettiklerini, kendi iradeleriyle Müslüman olduklarını söyler.

Müellif, Medine Yahudilerinden büyük bir cemaate mensup olan Abdullah b. Selâm'ın⁹⁰ durumunu zikreder. Müellifimiz hahamlar, rahipler, papazların çoğunun küfrü seçmiş olduğunu zaten kabul etmektedir. Ama onların içinde de hak olan dini seçmede tereddüt etmeyen kimselerin bulunduğu dair iddiasını ispat sadedinde Abdullah b. Selâm'ı hatırlatır. Onun Yahudi bir âlim olarak güçlü, itibarlı bir konumdayken Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu idrak ettiğini ve dolayısıyla İslam'ı seçtiğini söyler. Onun dünyaya rağbetinin olmadığına, ölümden korkmadığına, kavminin akrabalarının eziyetlerine, sövmelerine katlandığına, dünyalık nimetlerden vazgeçtiğine, Mekke döneminde Müslümanların içinde bulunduğu zayıf duruma ve sıkıntılara rağmen, onun İslam'dan ayrılmadığına dikkat çeker.

Şam Hristiyanlarının, Mecûsî ve Yahudilerin yaşadığı toprakların durumunu dile getiren İbnü'l-Kayyım oralandaki insanların çoğunun Müslüman olduğundan bahsetmektedir. Şam'da çok nadir de olsa Hristiyan kaldığını, sayılarını ancak Allah'ın bileceği Mecûsîlerden İslam'a çok azının muhalefet ettiğini, onların da cizye ve zillet altında yaşadığını söyler. Yahudilerin de

⁸⁸ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 30. Yemen ve oradaki Ehl-i kitaba dair bilgi için bk. Belazurî, *Fütûhu'l-büldân*, 75-82; Ertuğrul Döner, "Dine İlişkin Bazı Bilgi, Rivayet ve Kıssaların Hareket Noktası: Yemen Yahudi ve Hristiyanları", *Dini Araştırmalar* 17/45 (2014): 209-232.

⁸⁹ Muâz b. Cebel ve Yemen rivayetleriyle ilgili bk. Sema Gül, "Muâz b. Cebel'in Yemen'e Gönderilmesiyle İlişkilendirilen Rivayetlerin Şekil Yönünden Tahlili", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2015): 183-208; M. Yaşar Kandemir, "Muâz b. Cebel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 338-339.

⁹⁰ Abdullah b. Selâm ile ilgili bk. Mustafa Fayda, "Abdullah b. Selâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 134-135; Celil Kiraz, "Hz. Muhammed (sav)'in Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelmesi (Tebşirat)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2001): 231-260; Arif Aytekin, "Delâilü'n-Nübüvveye Konu Teşkil Eden İki Sahabî", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2017):27-40; Atilla Yargıcı, "Tefsirlerde İsrailiyyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/15 (2006): 53-67.

çoğunun Müslüman olduğunu kalanların ise küçük guruplar halinde, bölünmüş olarak çeşitli ülkelerde yaşadıklarını belirtir.⁹¹

İbnü'l-Kayyım, ümmetlerin çoğunun İslam'ı tercih ettiğine dair iddiasını temellendirme adına şöyle bir akıl yürütmeye bulunur:

Eğer cahil bir kimse, 'Sayılarını ancak Allah'ın bileceği ümmetler, Hz. Muhammed'i inkar etti ve dolayısıyla küfrü seçme noktasında icmâ ettiler.' deseydi biz de ona 'O zaman onlar Nuh kavminin akıbetini paylaşırlardı.'⁹² diye cevap verirdik. Çünkü Nuh kavmi Allah'ın ayetlerini gördükten sonra bazıları hariç çoğu küfrü seçmişti.

Yine Ad⁹³ ve Semûd⁹⁴ kavimlerinin anlatıldığı Kur'an ayetlerini zikreden el-Cevziyye, bu iki kavmin basiretlerine rağmen küfrü seçmede ittifak etmesinden dolayı helak edilmiş ümmetlerden olduklarını söyler.

Müellif, Firavun'un kavmi de apaçık mucizeleri gördüğü halde Hz. Musa'nın nübüvvetini kabul etmediğini hatırlatır. Ayrıca Hz. İsa zamanında ki ona havariler iman etmişti, Yahudiler Şam bölgesinde çoğunlukta idi.⁹⁵ Aralarında din adamları, âlimler, zahitlerin olduğu Yahudiler, Hz. İsa'yı doğrulayan mucizelerine rağmen, nübüvvetini yalanlama hususunda ittifak ettiler. Onların içinden önemli kişilerin, Hz. İsa'yı yalanlaması caiz ise aynı şekilde Hz. Muhammed'i de yalanlamaları Yahudiler için yine caiz olur. Dolayısıyla bu cevaz Hristiyanlar için de geçerlidir. Tüm bu misalleri yukarıda bahsi geçen cahil kimsenin iddiası bağlamında sıralayan el-Cevziyye, insanların her bir peygamber hakkında inkarcı tutumlarının olabileceğini kabul emektedir. Ama ümmetlerin ekserisinin Hz. Muhammed'e iman etmediği imasını, iddiasını reddeder.

İbnü'l-Kayyım ümmetlerin, içinde akleden kimselerin olmasına rağmen hak üzere geldiği halde peygamberleri yalanladıklarını, çoğunluğunun inkarı durumunda onların helak olduklarını yine vurgular. Kısmi bir inkarcı tavrın Hz. Muhammed için de geçerli olduğunu kabul eder ve sorar: "Başka hangi ümmet,

⁹¹ Şam bölgesi ve fethine dair bk. Hasan, *Tarihu'l-İslam*, 1: 183-187.

⁹² "Zaten onunla beraber pek azı iman etmişti." (Hûd 11/ 40).

⁹³ "Ad ve Semûd'u da (helak ettik). Sizin için (onların başına nelerin geldiği) oturdukları yerlerden apaçık anlaşılmaktadır. Şeytan onlara yaptıkları işleri güzel gösterip onları doğru yoldan çıkardı. Oysa bakıp görebilecek durumdaydılar." (el-Ankebût 29/ 38).

⁹⁴ "Semûd'a gelince onlara doğru yolu gösterdik. Ama onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler." (Fussilet 41/ 17).

⁹⁵ Müellif, "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi (Yahudiler) de, içini bereketle doldurduğumuz yerin doğu taraflarına ve batı taraflarına mirasçı kıldık." (el-A'râf 7/137) ayetini Yahudilerin o bölgedeki çoğunluklarına delil olarak kullanır.

Hız. Muhammed'in nübüvvetini tasdik edenlerin çokluğuyla bilinmektedir?" Müellif, ona inanmayanların çok az olduğunu iddia eder.⁹⁶ Ümmetlerin helak olma sebepleri bağlamında delil olarak ayrıca şu ayetleri de zikreder:

"Zaten biz ancak halkı zalim olan memleketleri helak etmişizdir." (Kasas 28/59);
"Yunus'un kavmi müstesna, herhangi bir ülke halkı, keşke iman etse de bu imanları kendilerine fayda verseydi!" (Yûnus 10/98).

Müellifimiz burada bir parantez açarak, bazı sorular sorar ve kendisi bunlara cevaplar verir.

Aralarındaki farklılıklara rağmen geniş bir coğrafyaya yayılmış olan, sayılarını ancak Allah Teâlâ'nın bileceği bu ümmetler, Allah ve elçisini yalanlayan kimselerle; yine Allah ve elçisinin helal kıldığını haram, haram kıldığını helal diyenlerle nasıl itilaf içinde olmuşlardır?

Batıla çağıran kimseye ittibanın çok olmasının mümkün olmadığını söyleyen el-Cevziyye, Allah'ı ve elçisini yalanlayan kimsenin yaratılmışların en şerlisi olduğunu iddia eder. Ona göre ümmetlerin çoğu Hz. Muhammed'e inanma noktasında muhalefet etmemiştir.⁹⁷ Öyle ki insanlar, Hz. Muhammed'e inandıkları için yurtlarından mal ve mülklerinden ayrıldı, babaları çocukları akrabalarıyla aralarında düşmanlıklar oluştu. Kendi canlarını Hz. Peygamber'in yoluna feda ettiler.

İbnü'l-Kayyım, ümmetler içinde en akleden ve kemal özelliklere sahip olan ilk Müslümanların imanını tercih edip, doğudan batıya çok geniş bir coğrafyaya İslam dinini yaymasını doğal bir süreç; çeşitli amaç ve gayelerle bazı küçük toplulukların küfrü seçmesini ise kendilerine yaraşır bir durum olarak görmektedir.

Müellife göre, Yahudi ve Hristiyanlar hakkındaki hakikatleri kendilerine haber veren Hz. Peygamber'i yalanlama noktasında, aralarında haham, rahip, abid, zahit, fakih gibi önde gelen kimseler arasında ittifak olması anlaşılır bir tutumdur. Çünkü bu durum (gerçeklerin haber verilmesi), Ehl-i kitaptan olan bazı kimselerin Hz. Muhammed'e haset duymalarına sebep olmuştur. Dolayısıyla haset, bazı Yahudi ve Hristiyanların İslam'a girmelerine engel olan en büyük sebeplerden biridir.⁹⁸

⁹⁶ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 31-34.

⁹⁷ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 35-36.

⁹⁸ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 37-38.

İbnü'l-Kayyım birinci meselede geçtiği üzere dünyalık nimetleri kaybetme korkusunun Ehl-i kitabın İslam'a girmesine mani olduğunu kabul etmişti. Buna dair delil olarak onların, "Eğer İslam'a girersek Müslümanlar içinde azınlık oluruz. Bizim için ne kötü bir durum olur. Oysaki biz halkımız üzerinde itibarlı bir konumdayız." şeklindeki sözlerini zikreder. Ayrıca Firavun'u da Hz. Musa'ya iman etmekten alıkoyan sebebin sahip olduğu dünyalık nimetleri kaybetme korkusu olduğunu hatırlatır.

el-Cevziyye dini kabulde engellerin gerçekten pek çok olduğuna dikkat çeker. Bunlardan biri de cahilliktir. Çünkü cahillik kişinin benliğine hakim olabilir. Dolayısıyla insan bilmediğini düşman edinebilir. Ehlini de bu düşmanlık ettiği şeye davet edebilir. Ayrıca hakkı emreden kişiye kin ve nefret de engel sebeplerdendir. Yine ebeveynlere, atalara, duyulan sevgi, ülfet (insanlar onları sevebilir, yüceltebilirler) gibi duygular, kişilerin yeni bir dine karşı tutumlarını etkileyecek güçlü manilerdendir. Ayrıca insanın kendi dini ile yeni dini arasında itibarı, istekleri, amaçları, konumuyla ilgili kıyaslama yaparak vehme kapılması; arkadaşlarından, aşiretinden kavminden kendi canı, malı sebebiyle korkması da kuvvetli engellerdendir.⁹⁹

İbnü'l-Kayyım'a göre hakkı kabulde en büyük engellerden biri daha önce zikrettiği üzere hasettir. O nefiste gizli bir hastalıktır. Bu hastalık Yahudileri İsa'ya uymaktan alıkoymuştur ki onun hiç şüphesiz Allah'ın elçisi olduğunu biliyorlardı. Onlar, hasetleri nedeniyle imana karşı küfrü seçtiler. Öyleki Hz. İsa yeni bir şeriatle değil Tevrat'ın hükümleriyle gönderilmişti. Haram olan bazı hususlarda hafifletici, Tevrat şeriatını tamamlayıcı, esaslar getirmişti. Yine de Yahudiler ona iman etmemiş, üstelik çarmıha germişlerdi.¹⁰⁰ Burada müellif, Yahudilerin Hz. İsa'ya dair tutumlarını dikkate alarak haset karakterlerine dair iddiasını temellendirme adına muhataplarını tefekküre davet eder ve şöyle bir soru sorar:

Müstakil bir şeriatle gelen, önceki tüm şeriatleri nesh eden, Ehli kitabın olumsuz durumlarını kendilerine söyleyen, faziletlerine dönme noktasında çağrı yapan, onlarla savaşıp yenen bir kişiye, Hz. Muhammed'e karşı Yahudilerin hali nasıl olur? Haset onların kalbinde nasıl hasıl olmaz?

⁹⁹ Müellif burada iddiasına delil olarak, Herakleios'un kavminden korkup İslam olduğunu açıklayamadığını örnek verir. Daha sonra yer vereceğimizden burada değinmedik.

¹⁰⁰ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 39-40.

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye'ye göre bu sebep tek başına bile hakkı inkar etmede Ehl- kitap için yeterlidir ve en önemli sebeptir.

Müellif, hasete dair “Ebû Cehil'in önceden emin olduğu söylenen Muhammed'e yalan isnat ediyorsunuz, ona uymana engel nedir diye soran yeğenine Muhammed aramızdaki en doğru kişidir. Biz Haşimoğulları ile devamlı çekişme halindeydik. Onlar nebi bizden dediler. Aynısıyla nasıl karşılık verirdik?” şeklindeki sözlerini ayrıca örnek verir.¹⁰¹

İbnü'l-Kayyım, İbn İshak'tan bir alıntı yapar. Yahudi üç genç, Salebe b. Sa'ye, Esid b. Sa'ye ve Esed b. Ubeyd'in nasıl Müslüman olduğunu zikreder. Bi'setten iki sene önce Medine'ye gelen İbn Heyyeban¹⁰² adında Yahudi bir hahamın, vefatının yaklaştığını anlayınca kavmine “Ey Yahudi topluluğu beni buraya getiren şey beklediğimiz nebinin çıkmasıdır. Bu belde onun hicret yeridir. Umarım gönderilir ve ona tabi olurum. Siz de ona tabi olun.” şeklinde meşhur olan sözlerinin, bahsi geçen Yahudi üç gencin Müslüman olmasındaki etkisini hatırlatır.

Çünkü Hz. Peygamber, Kurayzaoğullarını kuşattığında bu üç genç İbn Heyyeban'ın haber verdiği nebinin Muhammed olduğunu anlayınca, bunu kavmiyle tartıştılar. İbnü'l-Kayyım'a göre Yahudiler hasetlerinden dolayı burada da inkara gittiler. Ama gençler kaleden ayrılp Müslüman oldular.¹⁰³ Müellifimiz yine İbn İshak'tan, Medineli bazı müşriklerin şu sözlerini aktarır:

Arapların içinde hiç kimse Hz. Muhammed'in durumunu bizden daha iyi bilmez. Yahudiler bizimle beraberdi. Onlar Ehl-i kitaptı. Biz putperesttik. Bizi gelecek olan nebi ile korkutuyorlardı. Ne zamanki Muhammed gönderildi biz ona uyduk. Ama onlar inkar ettiler.

¹⁰¹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 41; Ayrıca bk. Muhammed b. Yesar İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, thk. Muhammed Hamidullah (Konya: Hizmet Kitabevi, 1401/1981), 191; Hamidullah, Hz. Muhammed'in Hayatı, 275-276.

¹⁰² İbn Heyyeban için bk. Abdurrahman Demirci, “İbn Heyyeban'ın Vasiyeti Ekseninde Arap Yarımadasında Son Peygamber Beklentisi”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2016): 113-142.

¹⁰³ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 42-43; Rivayete dair geniş bilgi için bk. İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 64-65; İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka, İbrahim el-Ebyari, Abdulhafız eş-Şelebi (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladuhu, 1355/1936), 1: 226-228; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübra*, 1: 160; Mustafa Asım Köksal, *İslam Tarihi: Peygamberler Peygamberi Hz. Muhammed ve İslamiyet* (İstanbul: Köksal Yayıncılık, 1999), 5: 131-135.

İbnü'l-Kayyım Yahudilerin bu tutumlarını, hasetliklerini haber veren ayeti de ayrıca delil olarak zikreder.¹⁰⁴

“Daha önce kafirlere karşı zafer isterlerken kendilerine Allah katından ellerindeki (Tevrat’ı) doğrulayan bir kitap gelip de (Tevrat’tan) bilip öğrendikleri gerçekler karşısına dikilince onu inkar ettiler. İşte Allah’ın laneti böyle inkarcıdır.” (el-Bakara 2/89).

Müellif, Safiyye bint Huyey’in, Allah elçisi Medine’ye geldiğinde onun yanına gidip dönen babasının amcasına “Onun nebi olduğunu anladığını, ama yaşadığım sürece ona düşmanlık edeceğim” dediğine dair sözlerini nakleder.¹⁰⁵

Yahudilerin peygamberlere olan düşmanlıkları zaten bilinen bir durumdur diyen İbnü'l-Kayyım, onların seleflerinin Hz. Musa’ya olan eziyetlerini Kur’an’da haber veren Allah Teâlâ’nın, Müslümanları onlara benzemekten men ettiğini söyler.¹⁰⁶ Zira onlar Zekeriyya ve Yahya peygamberi öldürdüler. Hz. İsa’yı çarmıhta öldürmek için toplandılar. Allah’ın inayetiyle onun benzerini çarmıhta öldürdüler. Hz. Muhammed’i de defalarca öldürmeye çalıştılar. Allah onu, onların kötülüklerinden korudu. Buradan hareketle müellifimiz Yahudilerin sadece hasetlerinden dolayı iman yerine küfrü seçmelerinde bir zorluk olmadığına dikkat çekmektedir.¹⁰⁷

İbnü'l-Kayyım, hakkın kabulüne engellere dair açtığı fasılda burada Yahudilere, daha çok haset karakter-kötü tutumları nedeniyle; Hristiyanlara ise teslis inancından, Allah ve elçilerine olan iftiralarından, kısaca taklit edegeldikleri inanç-ibadet anlayışlarından dolayı, (İslam inanç-ibadet anlayışıyla kıyaslayarak) eleştirmekte, onlara küfür ithamında bulunmaktadır.¹⁰⁸ Müellifimizin burada bu konulara değinmesinin sebebi, düşünen kimseler için, insanların çoğunun içinde küfür gibi büyük bir günahı barındıran bir dinde kalmayı değil, tevhide çağıran dinde, hak dinde birleştiğini aklen de ispat etmektir. Dolayısıyla ona göre

¹⁰⁴ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 44-45; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 63; İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 1: 217-218; Köksal, *İslam Tarihi*, 3: 211-217.

¹⁰⁵ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 47. Hz. Peygamber’in eşlerinden biri olan Safiyye bint Huyey, Benî Nadir reisi Huyey b. Ahtab’ın kızıdır. Bilgi için bk. Aynur Uraler, “Safiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 474-475.

¹⁰⁶ “Ey iman edenler! Siz de Musa’ya eziyet edenler gibi olmayın. Nihayet Allah onu, dedikleri şeyden temize çıkardı.” (Ahzap 33/ 69).

¹⁰⁷ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 48.

¹⁰⁸ Müellif, Yahudi ve Hristiyanların günahlarına dair burada zikrettiği hususları daha sonra daha ayrıntılı olarak ele almaktadır. Biz de tekrar olmaması açısından burada konuya değinmekle yetindik. İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 48-53.

ümme'lerin çoğu tevhide çağırın İslam'ı bilerek, isteyerek son ve gerçek din olarak benimsemiştir.

İbnü'l-Kayyım insanlar cahillik, taklit nedeniyle, ya da kibir ve büyüklük taslamaktan, güç, mal-mülke tamah etmesinden, kin-korku-muhabbet-haset duymasından dolayı hakka karşı, batılı tercih edebileceğini kabul eder. Ama o, “Ehl-i kitabın dünyalık nimetlere bağıllık, güç ve zenginliklerini kaybetme korkusu nedeniyle İslam'a girmediğini söylemek, onlardan bazısının imana karşı neden küfrü seçtiğini açıklamada yeterli olmaz.” diyerek birinci meseleyi bitirir.¹⁰⁹

1.2. HZ. MUHAMMED DÖNEMİNDE HAKKI KABUL EDEN EHLİ KİTAP

İbnü'l-Kayyım ikinci meselede, önceki iddianın devamı niteliğindeki “Ehl-i kitap dünyalık nimetlere bağıllık nedeniyle küfrü seçmişse, o zaman kendisinde bu özellikler bulunmayan kimseler, ister kendi iradeleriyle ister baskı altında hakka tabi olmalı değil miydi?” şeklindeki soruya cevap verir.

Müellif, önceki bölümde açıkladığı üzere devamla savunduğu iddiasını burada yine tekrar eder. Ona göre ümmetlerin çoğunluğu Hz. Muhammed'e inandı. Onlar baskı-zorlama olmaksızın kendi iradeleriyle onu tasdik ettiler. Dolayısıyla insanlar bölük bölük İslam'a girdiler.¹¹⁰ İnkâr edenler ise Müslümanların yanında gerçekten çok azdır. Yahudi, Hristiyan ve diğer dinlere mensup kimselerin çoğunluğunun Müslüman olduğunu yineleyen el-Cevziyye, çeşitli bölgelerden kralların-reislerin İslam dinine girdiğini ya da hak din olduğunu itiraf ettiklerini hatırlatır. Örneklerini de Hz. Peygamber zamanında Müslüman olan (olduğu söylenen) kimselerden verir.¹¹¹ İlk örneği Habeş kralı Necaşi'dir. Onun Müslüman olduğunu ortaya koyan çeşitli rivayetleri aktarır.

Mekke'den ilk hicret Habeş ülkesine yapılmıştı. Hz. Muhammed'in ashabı Necaşi'ye sığınmış, o da onları himaye etmişti. İbnü'l-Kayyım onun Müslüman

¹⁰⁹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 54.

¹¹⁰ Din değıştirme hususunda çalışmalar için bilgi için bk. Ali Köse, *Neden İslam'ı Seçiyorlar* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015); Osman Cilacı, “İhtidalar Açısından İslam Dininin Üstünlüğü”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 9 (1970): 83-90; Rıza Tevfik, “Ateizm, Zındık, Zendaka, Mülhid, İlhad”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003): 157-187; Özcan Hıdır, “İslam'ın İlk Yıllarında Hidayet Olgusu ve Mühtedi Yahudi ve Hristiyanlar”, *Köprü* 91 (2005): 221-229.

¹¹¹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 55-56.

olduğunun ispatı sadedinde, öldüğü zamanı ashabına bildiren Hz. Peygamber'in onun gıyabında cenaze namazını kıldırıldığına dair rivayetleri hatırlatır.¹¹² Yine ilk hicrette Habeşistan'a giden Hz. Peygamberin eşi Ümmü Seleme'nin anlatımıyla oradaki durumlarını şöyle nakleder:

Necaşi, bizi dinimiz üzere bıraktı. Kureyşli bir topluluk çeşitli hediyelerle ona gelmiş, onlar patriklere önceden hediyesini verip kendilerine muhacirler hususunda yardım etmelerini istemişlerdi. Sonra da Necaşi'ye hediyelerini sunmuş ona şöyle hitap etmişlerdi: 'Ey kral! Bizden bazı sefih insanlar kavimlerinin dininden ayrıldılar. Senin dine de girmediler. Bizim de bilmediğimiz bir din ortaya attılar. Şimdi de senin ülkeneye sığındılar. Onların aileleri, babaları, amcaları, kavimleri onları geri istemek için bizi sana gönderdi. Onları kendilerinden olanlar daha iyi bilir. Kabahatlerini de başkalarından daha iyi görürler.' dediler ve gelme sebeplerini anlattılar. Necaşi'nin yanındakiler, muhacirlerin verilmesine dair teşviklerine rağmen kral çok kızdı ve 'Hayır, vallahi onlarla konuşmadıkça asla teslim etmeyeceğim. Eğer sizin söylediğiniz gibiyse teslim ederim yok değilse bana sığınan insanları asla teslim etmem' diyerek sert tepki gösterdi.

Sonra muhacirler çağrıldı. Necaşi 'Sizin bu dininiz nedir? diye sordu. Kral'a Ca'fer b. Ebî Talip¹¹³ şöyle cevap verdi: 'Biz müşrik bir kavimdik. Putlara tapardık. Ölmüş hayvanın etini yer, komşuya kötülük eder, çeşitli günahlar işlerdik. Aramızdan vefasını, doğruluğunu, güvenilirliğini bildiğimiz bir peygamber gelinceye kadar bu hal üzereydik. O bizi bir olan Allah'a ibadet etmeye, komşuya iyilik etmeye, namaz kılıp oruç tutmaya Allah'tan başkasına ibadet etmemeye çağırdı.' Necaşi 'Yanında onun getirdiğinden bir şeyler var mı?' diye sordu. Ca'fer Meryem suresinin birinci ayetini okudu.¹¹⁴ Necaşi ve yanındaki piskoposların okunan ayetler nedeniyle gözleri yaşardı. Bunun üzerine Necaşi 'Bu sözler Musa'ya gelen yerden çıkıyor. Vallahi onları asla size teslim etmem.' dedi.

Bu teşebbüslerinden sonuç alamayan Kureyşli heyet tekrar Necaşi'ye gidip Müslümanların Meryem oğlu İsa'nın ilah olmadığını, bir kul olduğunu kabul ettiklerini haber verdi. Müslümanlar tekrar huzura çağrıldı. Konuyla ilgili ne düşündükleri soruldu. Yine Ca'fer b. Ebû Talib 'O Allah'ın kulu ve Resûlü, kelimesi ve ruhudur. Bakire Meryem'e onu ilka etmiştir.' dedi. Necaşi yerden bir çöp aldı ve 'İsa b. Meryem söylediğinden bu ince çöp kadar farklı değildir.' deyince yanındakiler homurdanmaya başladı. Kararından dönmeyen Necaşi Müslümanlara dönerek 'Ülkemde size dokunulmayacaktır. Size dokunan zarar görür.' şeklinde bir konuşma yaparak Kureyşli müşrikleri geri gönderdi.¹¹⁵

¹¹² İbnü'l-Kayyim, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 55-56. Ayrıca bk. Buharî, "Kitabu'l-Cenaiz", 4, 54, 60; Müslim, "Kitabu'l-Cenaiz", 22.

¹¹³ Hz. Muhammed'in amcasının oğlu olan Ca'fer b. Ebû Talib hakkında bk. Ahmet Önkal, "Ca'fer b. Ebû Talib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 548-549.

¹¹⁴ Sure, Hz. Meryem'den ve onun Hz. İsa'yı dünyaya getirmesinden bahsetmesi nedeniyle "Meryem" adını almıştır.

¹¹⁵ İbnü'l-Kayyim, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 56-62. Necaşi ve Habeşistan'a yapılan hicretle ilgili bk. İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 1: 356-362; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 194-197; Muhammed Hamidullah, *el-Vesaikiku's-siyasiyye* (Beyrut: Dârü'n-Nefais, 1047/1987), 99-107; Levent Öztürk, *İlk Hicret Habeşistan* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015); Siddık Ünal, "Hz. Muhammed'in Hristiyan Kaynaklarında bilinmesi ve Onun Hristiyanlarla Diyalogu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996): 220-222.

İbnü'l-Kayyım, Necaşî'ye büyük önem vermektedir. Çünkü o, Hz. Peygamber'in Hudeybiye Anlaşmasından sonra İslam'a davet mektubu yazdığı, elçi gönderdiği ve olumlu cevap veren krallardan biridir. Amr b. Umeyye ed-Damirî¹¹⁶ iki mektupla Habeşistan'a gitmiştir.¹¹⁷ Mektupların birinde Hz. Muhammed ondan, Ümmü Habibe'yi¹¹⁸ kendisiyle nikahlamasını istemiştir.

Diğer mektupta ise onu İslam'a çağırmaktadır. Müellif burada da mektuplar okunduğunda Necaşî'nin ağladığını belirtmekte onun “Şayet elimde olsaydı ona giderdim.” dediğini söylemektedir. Ona göre bu Hristiyan kral Hz. Muhammed'i doğrulamış ona inanmış ve tabi olmuştur.

İbnü'l-Kayyım, Habeş bölgesine yeni bir peygamberin haberi ulaşınca onlardan bir gurubun Mekke'ye, Hz. Peygamber'e geldiğini ayrıca ifade eder.¹¹⁹ Onlar, Kureyşli müşriklerin de olduğu Kâbe etrafında bir yerde Hz. Muhammed'le konuşurlar. Müellife göre Habeşli grup da kendilerine Kur'an okunduğunda ağladılar. Kendi kitaplarında, gelecek olan nebinin vasıflarını bildiklerini, Muhammed'in o olduğunu söylediler ve ona iman ettiler. el-Cevziyye, bu durumu gören Ebû Cehil'in, dinlerini terk etmeleri nedeniyle onlarla tartıştığını zikreder. Habeşli Hristiyan grubun Necran ehlinden olabileceğine dair rivayetler olduğunu belirten İbnü'l-Kayyım onlara dair indiği söylenen aşağıdaki ayetleri nakleder:

“Ondan (Kur'an'dan) önce kendilerine kitap verdiklerimiz ona da iman ederler. Onlara (Kur'an) okunduğu zaman: Ona da iman ettik. Çünkü o Rabbimizden gelmiş bir hakikattir... Size Selâm olsun. Biz kendini bilmezleri (arkadaş edinmek) istemeyiz, derler.” (el-Kasas 28/52-55).

Müellif, İbn Şihâb ez-Zührî'nin “Bu ayetlerin Necaşî ve ashabıyla ilgili olduğuna dair âlimlerden devamlı duymuştum” dediğini belirtir.¹²⁰

¹¹⁶ Günümüz tabiriyle ilk İslam diplomatlarından biri olan Umeyye ed-Damirî hakkında bk. Mehmet Ali Kapar, “İlk İslam Diplomatı Amr b. Umeyye ed-Damirî”, *İstem* 15/30 (2017): 271-285.

¹¹⁷ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 62-64; 81-82.

¹¹⁸ Ümmü Habibe, Ebû Süfyan'ın kızıdır. Habeşistan'a hicretten sonra kocası Hristiyan olmuş kendisi İslam'dan ayrılmamıştır. Orada dul kalınca ikisi de farlı yerlerde olduğu halde nikahları kıyılmıştır. Ayrıca bilgi için bk. Aynur Uraler, “Ümmü Habibe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 318-319.

¹¹⁹ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 199-200.

¹²⁰ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 62-64; Rivayet için bk. İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2: 32-33. Öztürk, *Habeşistan*, 115-117.

İbnü'l-Kayyım Necaşî'nin haça tapmadığını ve haç çıkarmadığını sadece Allah'a kulluk yaptığını söylemektedir. İlk hicret eden Müslümanlara yurt açması nedeniyle, onların kalbinde iyi izlenim bıraktığını hatırlatır ve Müslüman olduğuna dair rivayetleri aktarır. Necaşî'nin, Hz Muhammed'in hak peygamber olduğunu bilerek Müslüman olduğunu ispat sadedinde ona gönderilen dine davet mektubundan tekrar bahseder.¹²¹

Necaşî'nin Allah'tan başka kimseye tapmadığını söyleyen İbnü'l-Kayyım, “Onun ve ailesinin Müslümanlığını açıkça söylemeleri mümkün olmamıştır.” demekle ona gönderilen diğer dine davet mektubu ile Necaşî'nin Hz. Peygambere yazdığı cevabi mektubunu aktarır. Elçi Amr ed-Damirî'nin, ona hitaben söylediği şu sözlerini zikreder: “Ey Eshame! Söz bizde, dinlemek sanadır. Bize şefkat gösterdin. Biz de sana güvendik. Biz hangi iyiliği umsak ona kavuştuk. İncil aramızda şahit olsun.” Bu hitap üzerine müellifimiz, Necaşî'nin “Ehl-i kitabın bir peygamber, ümmî bir peygamber beklediğine şahidim. Musa'nın merkebe biner diyerek İsa'yı, İsa'nın da deveye biner şeklinde müjdelediği Muhammed'dir.” dediğini zikreder.¹²²

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye hakkı kabul noktasında Ehl-i kitabın itiraflarına Necranlı Hıristiyan bir grubun Medine'ye gelerek Hz. Muhammed'le olan konuşmalarını aktararak devam eder. Onlar Medine'ye geldiğinde mescitte ibadetlerini yapmak istemiş, insanlar onları engellemeye çalışınca Hz. Peygamber ibadetlerini mescitte yapmaları hususunda izin vermişti. Necran heyeti altmış kişiydi. İçlerinde halkının önemli görevlerini yürüten “Akibleri, Abdul Mesih”, “Seyyidler, el-Eyhem” ve “Uskufları, Ebû Harise b. Alkame” adlı kişiler bulunmaktaydı.¹²³ Ebû Harise'nin adı Kürz b. Alkame olan kardeşinin atı dönüş yolunda tökezledi. O da Hz. Peygambere lanet okuyunca abisi “Asıl sen kahrol” dedi. “O bir nebidir.” Kürz “Bunu bildiğin halde ona niye tabi olmadın?” diye

¹²¹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 81-82.

¹²² İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 81-82; Necaşî'ye gönderilen mektupla ilgili bk. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980) 323-335; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 115-123; Abidin Sönmez, *Resûlullah'ın İslam'a Davet Mektupları* (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2011), 75-88.

¹²³ Akib heyet başkanı ve görüşüne başvurulacak kimsedir. Seyyid, idareyle meşgul olan; uskuflar ise din adamı, piskopostur. Bilgi için bk. İbn Hişam, *İslam Tarihi*, 2: 257.

sordu. Ebû Harise: “Eğer kabul edersem kavmimdeki şerefimi itibarımı kaybederim.” dedi. Müellifimiz hakkın itirafı üzerine Kürz b. Alkame’nin bu olaydan sonra Müslüman olduğunu belirtir.

el-Cevziyye, “Dünyalık nimetlerin hidayeti seçme noktasında engellediği kimselerin örneği bu rivayette ortaya çıkmakta, bazı önde gelen kimselerin hali bu olunca, insanlardan onları takip edenler olmuştur,” demektedir. Müellifimiz, “Takip edenlerin çoğunun küfrüne sebep olarak dünyalık nimetleri kaybetme korkusu değil ancak taklit olabilir,” demekte, ona göre bu durum bir gerçeklik arz etmektedir.¹²⁴

Hıristiyan Tay kabilesinin reisi olan Hatim et-Tâî, İbnü’l-Kayyım’ın el-Cevziyye’nin Müslüman olan kişilere verdiği örneklerden biridir.¹²⁵ Müellif, Hatim’in nasıl Müslüman olduğunu kendi anlatımıyla şöyle aktarmaktadır:

Muhammed peygamber olarak gönderildiğinde ondan en çok nefret eden bendim. Arap topraklarından uzakta Rum diyarına gittim. Bu sefer de önceki mekânıma göre şimdiki yerimi kerih görmeye başladım. Ona gitsem onu dinlesem dedim. Medine’ye vardığımda insanlar ‘Hatim et-Tâî geldi’ diyerek beni şerefledirdiler. Peygamber mescitteyken yanına gittim. Elimi kendisine uzattım. O da bana ‘Benimle gel.’ dedi. Yolda bir kadın ve çocukla karşılaştı. Onların isteklerini yerine getirdi. Sonra evine geldik.

O oturdu ben de yanına oturdum. Bana ‘Allahtan başka ilah yoktur demene engel nedir? Ondak başka ilah olmadığını bilmiyor musun?’ diye sordu. Ben ‘hayır’ dedim. Yine o ‘Allah en büyüktür demene engel nedir? Bilmiyor musun ki Allah’tan başka büyük kimse yoktur.’ diye sordu. Ben de yine ‘hayır’ dedim. O yine ‘Yahudiler gazap edilmiş, Hıristiyanlar ise dalalettendir’ dedi. Ben de ‘Hanif bir Müslümanım’ dedim. O ‘Müslüman ol.’ dedi; ben de ‘Dinim üzereyim.’ dedim. ‘Ben senin dinini senden iyi biliyorum Rakusî değil misin?’ dedi ben ‘evet’ dedim. Sen ‘Kavminin lideri olarak ganimetten dörtte bir alıyorsun. Oysa bu senin dininde helal değildir.’ dedi. Bu söz üzerine kendimi mahcup hissettim.

Hiz. Muhammed ‘Yanımdaki kimselerin fakirliğini görmek Müslüman olmanı engelliyor olabilir’ dedi. Sonra ‘Hire’yi gördün mü?’ diye sordu. Ben de ‘Görmedim ama orayı biliyorum’ dedim. O da ‘Hire’den yanında kimse olmadan bir kadının emniyet içinde Kâbe’ye gelmesi, Kısra b. Hüzmüz’ün hazinelerinin fethedilmesi ve insanın sadaka verecek fakir bulamayacağı günlerin gelmesi yakındır’ dedi.

İbnü’l-Kayyım burada, Hatim’den bu konuşmayı aktaran ravinin, “Hz. Muhammed’in sıraladığı üç müjdenin ikisini -Hire’den çıkıp tek başına Kâbe’ye gelen kadını gördüğünü, kendisinin Medain saldırılarında öncü kuvvetlerden

¹²⁴ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 65-66; Rivayetlere dair bk. Belazurî, *Fütûhu’l-büldân*, 71-75; İbn Hişam, *es-Siretü’n-nebeviyye*, 2: 222-233. Konuyla ilgili bir çalışma için bk. Mustafa Fayda, “Hz. Muhammed’in Necranlı Hıristiyanlarla Görüşmesi ve Mübahale”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Yayınları* 2 (1975): 143-149.

¹²⁵ Ali Yardım, “Adî b. Hatim et-Tâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 380.

olduğunu- belirterek sonuncusunun da mutlaka ortaya çıkacağını söylediğine” dikkat çekmektedir.¹²⁶ Müellifimize göre Hatim et-Tâî Hz. Muhammed’in hal ve tavırlarından etkilenip bir peygamber olarak tanıdığını ve onun Müslüman olduğunu söyler.

İbnü’l-Kayyım’ın hakkı tanıyıp, iman edenlere örnek verdiği diğer bir kişi Selman-ı Farisî’dir. Hristiyanların dinini en iyi bilenlerden biri olan Farisî, Hz. Muhammed’i gördüğünde tanımış, onun Hz. İsa’nın müjdelediği nebi olduğunu anlamış ve ona iman etmiştir. el-Cevziyye, bu fasılda onun Müslüman olma sürecini, Selman-ı Farisî’nin kendi anlatımıyla nakleder:¹²⁷

Esbehân ehlinden İranlı-Farisî biriydim. Babam arazi sahibi bir kimseydi. En çok beni severdi. Beni eve kapatır, dışarı çıkarmazdı. Mecûsîlik dininde ateş yakan biri olarak çok hizmette bulundum. Sadece kendi işimle ilgilenirdim. Bir gün babam beni emirlerini oradakilere iletmem için çiftliğe gönderdi. Yolda giderken bir kilise gördüm. Hristiyan olduğunu öğrendiğim kimseler orda ibadet ediyorlardı. Gördüğüm manzara hoşuma gitti. Güneş batıncaya kadar oradan ayrılmadım. Onlara ‘Bu dinin aslını nereden öğrenebilirim?’ diye sordum. Onlar da ‘Şam’da aradığını bulabilirsin’ dediler. Eve geç dönünce babam ayaklarıma pranga vurup beni hapsetti. Ben de Hristiyanlara, Şam’dan gelen kimseler olduğunda bana bildirin diye haber saldim.¹²⁸

Şam’dan tüccar kafilesi geldiğini duyunca hapisten kurtuldum ve onlara katıldım. Şam’a vardığımızda ‘Bu dini en iyi bilen kimdir?’ diye sordum. ‘Kilise piskoposu’ dediler. Ona gittim ve yanında kalmak istediğimi söyledim. Bir süre onunla birlikte kaldım. O kötü bir adamdı. Sadakaları fakire vermiyor, kendisi için saklıyordu. Ondan nefret ettim. Piskopos ölünce onun kötü biri olduğunu, sadakaları kendisi için ayırdığını söyledim. Hazinesinin yerini gösterince Hristiyanlar onu defnetmediler, çarmıha gerip taşıdılar.

Onun yerine gelen piskopos zahit bir kimseydi. Onun da yanında kaldım. Onu çok sevmiştim. Ölüm vakti yaklaşınca ‘Bana kimi tavsiye edersin?’ diye sordum. O da Musul’da olan birini bana tavsiye etti. Böylece Musul’a gittim. Durumu anlatınca yanında kalmama izin verdi. Gerçekten de o da zahit bir kimseydi. Onun da ölüm vakti yaklaşınca Nusaybin’deki birini bana tavsiye etti. Ona gittim. Yanında kaldım. Onun da ölüm anı gelince ‘Kime gideyim?’ diye sordum. ‘Vallahi bizim gibi bir kimse bilmiyorum. Rum topraklarında Amûriyye diye biri var. Onu da bizim halde bulacaksınız’ dedi. Ben de ona gittim. O da zahit bir kimseydi. Onun yanında kaldım. Çalıştım, kazandım. Koyunlarım ineklerim oldu. Onun da vefatı yaklaşınca ‘Kime gitmemi tavsiye edersin?’ diye sordum. ‘Vallahi benim durumda birinin kaldığını

¹²⁶ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 66-69. Medain’in fethine dair bk. Ahmed b. Yahya el-Belazurî, *Fütûh’l-Büldân: Ülkelerin Fetihleri*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 299-300.

¹²⁷ Rivayet için bk. İbn İshâk, *Siretu İbn İshak*, 267-268; İbn Hişam, *es-Siretü’n-nebeviyye*, 4: 225-227; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 2: 380-383. Ayrıca bilgi için bk. İbrahim Hatipoğlu, “Selman-ı Farisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 441-443; Aytakin, “Delâilü’n-Nübüvveye Konu Teşkil Eden İki Sahabî”, 27-40; Ünalın, “Hz. Muhammed’in Hristiyan Kaynaklarında bilinmesi ve Onun Hristiyanlarla Diyalogu”, 218-219.

¹²⁸ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 69-71.

sanmıyorum. Fakat Arap yurdunda İbrahim'in dininden gönderilecek peygamberin zamanı yaklaştı. O iki kayalık arasından bir yerden hurmalık bir yere hicret edecek. Şüphesiz onda peygamberliğine delalet eden alametler bulunmaktadır. O hediye kabul eder ama sadaka kabul etmez. İki kürek kemiği arasında peygamberlik mührü vardır. O beldeye gidebilirsen git çünkü onun gelmesi yakındır.' dedi. O da vefat edince Amûriyye'de kalmaya devam ettim. Daha sonra Kelb kabilesinden tüccarlarla karşılaştım. Bütün malımı onlara verme karşılığında beni Arap yurduna götürmeyi kabul ettiler. Kafil yollu esnasında beni köle olarak sattı. Yeni sahibimle birlikte Medine'ye vardım.¹²⁹

Orayı gördüğümde bana tavsiye edilen şehir olduğunu anladım. Sahibimin hurmalığında çalışırken Peygamber'in Kubâ'ya geldiğini duyunca akşamleyin yanıma biraz yiyecek alarak ona gittim. Ona 'Seni iyi bir adam olarak görüyorum. Yanında garip arkadaşların var. Benim yanımda ise biraz sadaka var ama buna seni layık görüyorum, al bunu ye' dedim. O sadakayı arkadaşlarına verdi ve yemelerini söyledi. Ben de içimden 'Bu halin gönderilecek nebinin alametlerini sıralayan sahibimin sözlerini doğrular' dedim ve yanından ayrıldım. Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde yanıma biraz yiyecek aldım ve ona gittim ve 'Senin sadaka yemediğini gördüm. Bu hediyedir, sadaka değildir dedim.' Bu sefer peygamber ondan yedi. İçimden 'İkinci alamet de gerçekleşti.' dedim. Sonra yine peygamberin yanına gittim. Bir cenazeyi takip ediyordu. Üzerinde iki parça elbise vardı. Sahibimin bana söylediği mührü görmek için onu izlemeye başladım. Peygamber bir şey aradığını anlayınca üst elbisesini çıkardı. Mührünü gördüm ve ağladım. Öpmek için sarıldım. Peygamber beni çağırdı ve konuşmamızı ashabın da duymasını istedi. Ben de başımdan geçenleri anlattım.

Selman-ı Farisi'nin İbn Abbas'tan gelen bu rivayetine genişçe yer veren İbnü'l-Kayyım, köle olduğu için onun Bedir ve Uhut savaşlarına katılamadığını, özgürlüğüne kavuştuktan sonra ise Hendek ve sonraki savaşların hepsinde Müslümanların yanında olduğunu belirtir.¹³⁰

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye Şam kralı ve önemli bir Hristiyan bilgin olduğunu söylediği Herakleios hakkındaki rivayeti nakleder.¹³¹ Müellife göre Herakleios, Allah'ın elçisini kesinlikle tanıdı, ama ilminin ve mülkünün yeni peygamber ve onun ümmetine gideceği korkusuyla ona iman etmeyi reddetti. Müellif, bu rivayeti de Ebû Süfyan'ın anlatımıyla aktarır. Çünkü o, Hz. Peygamber'in mektubu Herakleios'a ulaştığında ticaret için Şam'da bulunmaktaydı.¹³²

¹²⁹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 71-73.

¹³⁰ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 73-76.

¹³¹ Herakleios hakkında ve rivayet için bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu Taberî* (Beyrut: Dârü't-Türras, 1387), 2: 646-651; Buharî, "Bed'u'l-Vahy", 6; Köksal, *İslam Tarihi*, 5: 389-395; Mehmet Azimli, "Hz. Peygamber'in Bizans İmparatoru Herakleios'a Gönderdiği Davet Mektubu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Hikmet Yurdu* 4/7 (2011): 13-37; Işın Demirkent, "Herakleios", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 17: 210-215.

¹³² Ayrıca bk. Buharî. "Bed'u'l-Vahy", 6.

Biz huzura çağrıldık. Herakleios ‘Kendisinin nebi olduğunu iddia eden bu kişiye nesepe en yakınınız kimdir diye sorduğunda ona ‘ben’ diye cevap verdim. Bana ‘Onun nesebini sordu’ ben ‘O içimizde saygın bir soya sahiptir’, dedim. ‘Sizden daha önce peygamberlik iddia eden kimse var mıydı?’ dedi ben ‘hayır, yoktu’ dedim. ‘Babaları içinde kral var mıydı?’ diye sordu. Ben ‘hayır’ dedim. ‘Onu hiç yalancılıkla itham ettiniz mi?’ dedi. Ben yine ‘hayır’ dedim. ‘Ona uyanlar halkın önde gelenleri mi yoksa zayıf kimseler mi?’ sordu. ‘Çoğunlukla zayıf kimseler’ diye cevap verdim. ‘Sayıları artıyor mu azalıyor mu?’ dedi ben ‘artıyor’ dedim. ‘İçlerinde bu dine girdikten sonra ayrılan var mı?’ ben ‘hayır’ dedim. ‘Onunla savaştınız mı?’ sorusuna ‘evet’ dedim. ‘Kim kazandı?’ deyince ‘Tarafların bir lehine bir aleyhine gelişti’ dedim. ‘Anlaşmaya aykırı davranır mı?’ dedi. Ben ‘Hayır, şu anda anlaşma içindeyiz, bu anlaşmayı bozar mı bilmem?’ dedim.

el-Cevziyye, bu rivayetle ilgili Ebû Süfyan’ın, “Utanmasaydım Muhammed’e dair yalan söyleyecektim, dediğini, ama ona gölge düşürecek bir söz bulamadığını sonradan itiraf ettiğini” belirtmektedir.

Müellifimiz, Herakleios’un Ebû Süfyan’ın vermiş olduğu cevaplardan Hz. Muhammed’in beklenen nebi olduğunu anladığını söyler. Çünkü peygamberler, kavminin asil olanlarından gönderilir. Peygamberlere daha çok halkın zayıf olanları tabi olur. Yalancı olmadığı bilinen bir kimse Allah’a karşı da yalan söylemez. İman kalbi bütün samimiyetiyle kapladığı için dininden dönen yoktur, dolayısıyla iman tamamlanıncaya kadar sayıları artmaya devam edecektir. Peygamberler ahde vefa gösterirler. Anlaşmaları bozmazlar. İbnü’l-Kayyım, Herakleios’un “Eğer bu söylediklerin doğruysa o gerçekten bir nebidir. Ben onun sizden çıkacağını tahmin etmiyordum. Şayet onun yanında olsaydım ayaklarını yıkardım. Onun krallığı şu ayağımın altındaki yere sahip olacaktır.” dediğini aktarır.

Herakleios, daha sonra kendisine gönderilen İslam’a davet mektubunu okutur.¹³³ Bittikten sonra yanındaki kimseler seslerini yükseltir. O da, Hıms denen yere çekilir ve orada kavminin ileri gelenlerini toplar. Onlara “Felaha ermek, malınız-mülkünüzün elinizde kalmasını istiyorsanız bu nebiye tabi olalım mı?” diye sorar. Onların şiddetli tepkisine¹³⁴ muhatap olunca Herakleios “Ben de dininize bağlılığınızı sınamak için sormuştum, sadakatınızı gördüm” deyince onlar da ondan razı olurlar.

¹³³ Herakleios’a gönderilen mektuba dair bk. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1: 373-382; Hamidullah, *Hız. Peygamber’in altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, 125-150, Sönmez, *Resûlullah’ın İslam’a Davet Mektupları*, 89-104.

¹³⁴ Müellif, tepkilerinin derecesini anlatmak için ayet lafızlarını kullanır. “Adeta arslardan ürküp kaçan yaban eşekleri gibi” (el-Müddessir 74/50).

İbnü'l-Kayyım'a göre, Herakleios âlim bir kimseydi. Hz. Muhammed'i tanıdı ve ikrar etti. İslam'a girmeyi arzuladı, kavmini de buna çağırdı. Onlar bundan yüz çevirdiler. Müellif, Herakleios'u İslam'a girmekten alıkoyan şeyin krallığını kaybetme korkusu olduğunu belirtir.¹³⁵

el-Cevziyye Hz. Peygamber'in nübüvvetini itiraf eden kimselere Mısır valisi Mukavkıs ile devam eder.¹³⁶ Ona gönderilen İslam'a davet mektubunu ve elçiyle aralarında geçen konuşmayı nakleder.¹³⁷

Elçi Hatib el-Belte'a ona 'Senden önce burada başka bir adam en yüce rab olduğunu iddia etmişti. Allah Teâlâ da onu cezalandırdı. Sen, senden başkasından ibret al. Başkasına ibret olma' diye hitap etti. Mukavkıs 'Bizim dinimiz var. Ondan daha hayırlısını bilmedikçe din değiştirmeyiz' şeklinde cevap verdi. Hatib 'Daha hayırlı din İslam'dır. Hayatım üzerine yemin ederim ki Musa peygamber nasıl İsa peygamberi müjdelemişse, İsa peygamber de Muhammed'i müjdelemiştir. Bizim seni Kur'an'a çağırmamız, senin de Tevrat ehlini İncil'e davet etmen gibidir. Her peygamber bir kavimde ortaya çıkmıştır. O kavim de onun ümmetidir. Ona itaat edenler de bu ümmete katılmıştır. Sen de bu peygambere yetişenlerdensin. İslam'a davet ederek seni Hristiyanlıktan men ediyor değiliz. Aksine onun gerçek emirlerine uymayı teklif ediyoruz.' dedi. Mukavkıs 'Bu nebinin durumunu inceledim. Onda ne dünyadan el etek çekme ne de makbul şeyler yasaklanıyor. Kendisin ne bir sihirbaz ne de yalancı bir kahin. Onda peygamberlik alametlerini buluyorum.' der ve düşünmek için izin ister.

Daha sonra Mukavkıs ve elçi Hatib yanlarında kimse olmadan konuşur ve Mukavkıs "Ona uymak konusunda Kiptiler bana tabi olmazlar. Seninle böyle konuşmamdan da hoşlanmazlar. Ben de saltanatımdan ayrılmayacağım. Bu söylediklerimi ülkemden kimse bilmesin" diye elçiyi de uyarır. Peygamberin mektubunu fildişi bir kutuya koyar ve mühürlar. Sonra Hz. Peygamber'e Arapça bir mektup yazar. O, "Mektubunu okuduğunu, kendisinin nebi olduğunu bildiğini ama beklenen peygamberin Şam'dan çıkacağını zannettiğini, elçisini ağırladığını, hediye olarak iki cariyeye, elbiseler ve bir katır gönderdiğini" belirtir. Ne Müslüman oldu ne de başka bir şey yaptı diyen İbnü'l-Kayyım Mukavkıs hakkında Hz. Peygamber'in "Yaramaz adam saltanatına kıyamadı. Esirgediği saltanatı kendisinde kalmayacaktır" dediğini aktarır.¹³⁸

¹³⁵ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 77-80.

¹³⁶ Mukavkıs'a dair bk. Nadir Özkuyumcu, "Mukavkıs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 137-138.

¹³⁷ Mukavkıs'a gönderilen mektuba dair bk. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1: 346-352; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, 83-93; Sönmez, *Resûlullah'ın İslam'a Davet Mektupları*, 105-114.

¹³⁸ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 83-85; ayrıca bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İmiyye, 1410/199), 1: 200.

İbnü'l-Kayyım, Hz. Peygamber'in Amr b. As ile Umman meliki olan iki kardeşe, Ca'fer ve Abd el-Culendâ'ya gönderdiği İslam'a davet mektubunu aktarır: Amr b. As önce Abd'in huzuruna çıkar. Çünkü o diğerine göre daha hâlim-selimdir. Abd "kardeşinin kendisinden yaşça büyük, melik olarak da daha kıdemli olduğunu dolayısıyla mektupla ilgili açıklamaları ona yapmasını" ister. Amr b. As ise "onu tek olan Allah'a ibadet etmeye ve Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna şehadete" davet eder. Bunun üzerine Abd el-Culendâ elçiye, "Kavminde önde gelen bir kimse olarak senin Müslüman olmana babanın tavrı nedir? Bunda bizim için örnek olabilecek bir durum vardır" şeklinde bazı sorular sorar. Amr b. As ise "Babam iman etmedi. Onun iman etmesini çok arzu ederdim." diye cevap verir. Elçi "Necaşî'nin ve halkının Müslüman olduğunu" ona haber verir. Melik bu sefer "Necaşî'nin Müslüman olunca halkının ona olan tavrını" sorar. Amr b. As "onayladıklarını" söyler. O "papazlar rahipler de mi?" diye yine sorunca elçi "Evet onlar da onayladılar." şeklinde cevap verir. Abd "Bu hiç kolay bir şey değil" diyerek şaşkınlığını dile getirir. "Dininiz neyi emrediyor neyi yasaklıyor?" diye sorar. Elçi "Allah'a itaati, sıla-i rahimi emrediyor. Zulmü, zinayı, içkiyi, putlara ve haça tapmayı yasaklıyor." şeklinde cevap verir. Melik, "Çağırdığı şeyler güzel. Şayet kardeşim bana uysa Muhammed'e inanırım. Fakat kardeşim mülküne krallığına düşkündür." Sonra da Abd el-Culendâ, mektubu kardeşine sunmasını ister.

Abd el-Culendâ elçiyi abisi Ca'fer'in huzuruna çıkarır. Mektubu her ikisi de okuduktan sora elçiden, Kureyşlilerin yeni dine karşı tutumlarına, Allah elçisinin yanında olan kimselere dair bilgi alırlar. Sonrasında Amr b. As, Müslüman ol ki mülkünde kalasın diye yine hitap edince melik ondan bir gün mühlet ister.

İbnü'l-Kayyım, Abd el-Culendâ'nın Amr b. As'a kardeşiyle ilgili "Mülkü nedeniyle cimriliği tutmasa Müslüman olacağını ümit ediyorum" dediğini zikreder. Tekrar huzura çağrıldığında ise elçiye "Bizi davet ettiğin şey hakkında düşündüklerini, Muhammed'in askerlerinin, kendi ülkesine kadar ulaşamayacağını, gelseler bile onları yenebileceklerini" söyler.

Ertesi gün geri döneceğini açıklayan elçinin ardından durum değerlendirmesi yapan iki kardeşten Abd abisine "Muhammed'in elçi gönderdiği

kimselerin çoğunun onun davetini kabul etmesinden dolayı kendi mülklerinde kaldığını kendilerinin de krallıklarının elinden gitmemesi için davete icabet etmeleri gerektiğini” söyler. Müzakere ederler. Müellifimize göre Cafer, kardeşine hak vermek zorunda kalmış ikisi birlikte Müslüman olmuşlardır.¹³⁹

İbnü'l-Kayyım yine İslam'a davet mektubu gönderilen Hevze b. Ali'den kısaca bahseder. O Yemâme bölgesinin reisidir. Ona gönderilen İslam'a davet mektubuna olumsuz cevap verdiği bilinmektedir. Müellif bu rivayetle ilgili bir ayrıntıya dikkat çeker. O da Hevze b. Ali'nin yanında bulunan Hristiyan büyüklerinden Dımaşk ulusu bir kişinin “Neden davete icabet etmediğini?” sorduğunu, onun da “Dinimi esirgedim. Halkımın kralıyım. Ege ona tabi olursam bunları kaybederim.” diye cevap verdiğini; Dımaşk ulusu “Hayır! Vallahi ona tabi olsaydın mülkünde kalırdın. Bu senin için daha hayırlı olurdu. Çünkü o Meryem oğlu İsa'nın müjdelediği ve İncil'de yazılı olan Arap bölgesinde ortaya çıkacak olan bir peygamberdir.” şeklindeki Hz. Peygamber'e olan tanıklığını, itirafını zikreder.¹⁴⁰

Müellif Dımaşk bölgesi valilerinden biri olan Haris b. Ebi Şemir'e gönderilen İslam'a davet mektubunu nakleder. Elçi Şüca' b. Vehb'dir. Mektubu götürdüğü sıralarda Haris b. Şemir, Kudüs'e gelecek olan Kayser'in ağırlanması işleriyle meşguldür. Elçi kapıda iki ya da üç gün bekletilir. Bu bekleme süresi içinde muhafızla konuşan elçi, onun Hz Muhammed hakkında sorduğu sorulara gerekli cevapları verir. Muhafız duygulanır ve “Ben İncil'i okudum ve bu sıfatları aynıyla orda gördüm. Onun Şam bölgesinden çıkacağını umuyordum. Görüyorum ki Arap diyarından çıkmış. Ben ona iman ediyorum.” der.

Daha sonra elçi, huzura çıkar ve mektubu takdim eder. Hz. Peygamberin mektubun sonunda belirttiği “Müslüman ol mülkün yine sana kalacaktır.” ifadesi üzerine “Kim benim mülkümü elimden alacakmış? Yemen'de bile olsa onun üzerine yürüyeceğim.” diyerek sert tepki verir. Durumu Kayser'e de bildirmiştir.

¹³⁹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 85-89; Umman meliklerine gönderilen mektup için bk. Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, 173-211; Sönmez, *Resûlullah'ın İslam'a Davet Mektupları*, 132-137.

¹⁴⁰ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 89-90; Hevze b. Ali'ye dair bk. Sönmez, *Resûlullah'ın İslam'a Davet Mektupları*, 124-127; Ahmet Önkâl, “Hevze el-Haneff”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 285.

Hız. Peygamber'in diğler bir elçisi Dihye el-Kelbî yanındayken mektubu alan Kayser sefer için hazırlığı bırakmasını Kudûs'e gelmesini ister. Tavrından vazgeçen Haris b. Şemir elçiye yüz miskal altın verilmesini emretmiş ayrıca Allah'ın elçisine tabi olduğunu selâmlarını söylemesini istemiştir.

Müellif, Haris b. Şemir'in davet mektubuna olan tavrını Hız. Muhammed'e bildirdiğinde onun "Krallığı yok olsun." şeklinde ona beddua ettiğini belirtir. Ama muhafızın kendisini tasdik etmesine dair haberi ona ilettiğinde ise "onun doğruyu söylediğini" ifade ettiğini söyler.¹⁴¹

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, Yahudi bir âlim olan Abdullah b. Selâm'ın (daha önce bahsi geçmişti) Müslüman olma sürecine burada geniş bir bahis açar. Çünkü Yahudilerin Hız. Muhammed zamanında kendisi için "O bizim önde gelenimiz ve önde gelenimizin oğludur; o bizim âlimimiz ve âlimimizin oğludur." şeklinde itirafları ve şahitlikleri bulunmaktadır. Müellifimiz, burada "Hız. Peygamber zamanında Yahudilerden Müslüman olmadığına dair bir iddia nasıl söylenir" diye sorar. Dolayısıyla ispat sadedinde Abdullah b. Selâm'ın Müslüman olmasına dair çeşitli rivayetleri aktarır:

Müellif, Abdullah b. Selâm'ın Hız. Peygamber Medine'ye geldiğinde onun yanına gidip "Cevaplarını ancak peygamberlerin bilebileceği kıyamet saatinin alametlerinin ilki, cennet ehlinin yiyeceği ilk yemek, çocuk hangi sebepten dolayı anne veya babasına çeker?" şeklindeki sorularını zikreder ve bunlara dair Hız. Peygamber'in cevaplarını da şöyle nakleder:

Bu meseleleri Cibril biraz önce bana haber verdi. Kıyamet alametlerinin ilki bir ateştir ki o insanları doğu tarafından alıp batı tarafına çıkaracak. Cennet ehlinin ilk yiyeceği balık ciğerinin fazlasıdır. Çocuk ise annenin suyu öne geçmişse anneye babanın suyu öne geçmişse babaya benzer.

Bunun üzerine Abdullah b. Selâm "Şehadet ederi ki sen hak bir nebisin. Yahudiler benim onların seyyitlerinin, âlimlerinin oğlu olduğumu bilir. Benim Müslüman olduğumu öğrenmeden önce onlara hakkımda sor." der ve gizlenir. Hız. Peygamber Yahudilerden "kendilerinin de bildiği üzere, hak peygamber olduğunu ve kendisine tabi olmalarını" ister. Yahudiler "onun hak peygamber olduğunu bilmediklerini" söylerler. Bunu üzerine Hız. Peygamber Abdullah b. Selâm

¹⁴¹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 90-92; Sönmez, *Resûlullah'ın İslam'a Davet Mektupları*, 121-124.

hakkında sorar. Onla da “O bizim efendimiz ve efendimizin oğludur. O bizim en âlimimiz ve âlimimizin oğludur.” diye cevap verirler. Peki “Müslüman olursa ne dersiniz” diyen Peygamber’e “O asla Müslüman olmaz” derler. Müellifimiz, gizlendiği yerden ortaya çıkan ve onun Müslüman olduğunu gören Yahudilerin bu sefer de “O bizim en şerlimiz ve en şerlimizin oğludur.” dediklerin belirtir.¹⁴²

Yahudi âlimlerin, hahamların hepsinin, “Kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanırırlar.” (el-Bakara 2/146) ayetinde zikredildiği üzere Hz. Muhammed’in hak peygamber olduğunu bildiklerini söyleyen el-Cevziyye, onların haset, kinlerinden dolayı iman etmediklerini tekrar eder.

Müellif, burada daha önce bahsi geçtiği üzere Yahudi bir âlim olan Huyey b. Ahtab’ın Hz. Peygamber’in hak peygamber olduğuna dair şahitliğine ve itirafına rağmen kendi dininde kalmaya devam etmesini hatırlatır.¹⁴³ Yahudilerin kendilerinden biri Müslüman olduğunda “Bizim ancak en şerlilerimiz Müslüman oldu. Zaten en hayırlılarımızdan olsalardı atalarının dinlerini terk edip başka dine tabi olmazlardı.” şeklindeki genel tavırlarını yineler. Müellifimiz, onların içlerinde hakkı tanıyanların olduğunu ispat sadedinde ayrıca aşağıdaki ayeti zikrederek bu bahsi bitirir.¹⁴⁴

“Hepsi bir değildir; Ehl-i kitap içinde istikamet içinde bir topluluk vardır ki, gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah’ın ayetlerini okurlar. Onlar Allah’a ve ahiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler, hayırlı işlere koşuşurlar. İşte bunlar iyi insanlardır.” (Âl-i İmrân 3/113-114).

1.3. HZ MUHAMMED’İN TEBŞİRATINA İTİRAZLARA CEVAPLAR

İbnü’l-Kayyım el-Cevziyye, üçüncü meselede tebşirat (beşâirü’n-nübüvve) konusunu ele alır. Hz. Muhammed’in Tevrat ve İncil’de müjdelendiğine ama onun isminin Ehl-i kitap tarafından sahip oldukları dünyalık nimetleri kaybetme korkusu nedeniyle silindiğine dair Müslümanlar nezdinde kabul gören (söylenen) anlayışı eleştiren Yahudi ve Hristiyanlara cevap verir. Çünkü onlar, “Geniş bir alana yayılmış olan ilahi kitaplarından Hz. Muhammed’in ismini silme hususunda

¹⁴² İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 92-98; ayrıca bk. İbn Hişam, *es-Siretü’n-nebeviyye*, 2: 163-164.

¹⁴³ Ayrıca bk. İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 3: 289; İbn Hişam, *İslam Tarihi*, 2: 175.

¹⁴⁴ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 98.

herkesin ittifak etmesini akla aykırı bulmakta” dolayısıyla tebşiratın varlığını kabul etmemektedirler.¹⁴⁵

el-Cevziyye “Hz. Muhammed’in isminin Arapça haliyle açıkça Tevrat ve İncil’de zikredildiğine, Ehl-i kitabın ise bu ismi silme noktasında dünyanın her yerinde birbirleriyle anlaştığına.” dair iddianın Müslümanlardan sadır olduğunu kesinlikle reddeder. Müellifimiz, bu hususun yanlış bir anlamaya dayanmakta olduğunu söyler. Çünkü Müslümanlardan, sahabeden, tefsir, tarih âlimlerinden hiç kimse böyle bir sözü haber vermemiş, söylememiştir. Ona göre bunu avamdan bazı Müslümanların Hz. Peygamber’i desteklemek maksadıyla söylemiş olabileceğini ki burada “cahil kimselerin akıllı düşmanlardan zararının daha çok olacağını” belirtir. Bu iddianın ortaya çıkmasında bazı kimselerin ayetleri anlama eksikliğinin sebep olabileceğini vurgular. Yanlış anlaşılan ayeti nakleder:

“Yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılı buldukları o elçiye, o ümmi Peygamber’e uyanlar, işte o Peygamber onlara iyiliği emreder onları kötülükten men eder.” (el-A’râf 7/157).

İbnü’l-Kayyım, “Muhammed” isminin Arapça haliyle Tevrat ve İncil’de geçmediğini ama onun vasıflarının, niteliklerinin, ortaya çıktığı yer gibi özelliklerinin geçtiğini söyler. Daha sonra bunlara dair örneklerini vereceğini belirten müellif, Hz. Muhammed’in isminin sarıh bir şekilde geçmemesini daha önemli bulur. Ona göre “Hz. Peygamber’in nitelikleri, sıfatları, daveti, ümmetinin özellikleri, ortaya çıkacağı yerle ilgili haberlerine oranla ismi, açık bir şekilde olsaydı onun temyizi ve tarifi aynı derecede hasıl olmazdı. Çünkü başka bir kimse de bu isimle adlandırılabilirdi.”¹⁴⁶

el-Cevziyye, üçüncü mesele bağlamında tebşirat hususunu çeşitli açılardan değerlendirmektedir. Önceki bölümlerde bahsi geçtiği üzere Hz. Muhammed’i tasdik edenlere dair bahse burada da yer vermektedir. Çünkü onların şahitliği tebşiratın mevcudiyetine bir delildir. Ayrıca akla dayalı bir temellendirme yaparak tebşiratın varlığının mantıki bir temelinin olduğunu ortaya koymaktadır. Son olarak Tevrat ve İncil metinleri üzerinden tahlil ve değerlendirmeler yaparak Hz. Muhammed’in Ehl-i kitabın kutsal kitaplarında müjdelendiğini savunmaktadır.

¹⁴⁵ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 99; tebşirata dair geniş bilgi bk. Hindî, *İzhârü’l-Hak*, 2: 195-219.

¹⁴⁶ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 99-100.

1.3.1. Ehl-i kitaptan Tebşirâtı İtiraf Edenler

İbnü'l-Kayyım'a göre, Hz. Muhammed kendisinin tasdiki ile ona ittiba noktasında ve nübüvvetini inkar edip muhalefet eden kimselere karşı delil ikame etmede özellikle ilim sahiplerine ve Ehl-i kitaba karşı insanların en hırslısıydı. Onların, batıl olduğunu kesin olarak bildikleri şeyler hususunda yanlış bir delil getirmek Hz. Peygamber'in yalanlanması noktasında ellerini güçlendirecekti. Müellifimiz, Hz. Muhammed'in nübüvvetine dair delillerinin çürütüldüğüne dair bir durumun bilinmediğini şöyle ifade etmektedir:¹⁴⁷

Ehl-i kitap ki onlar, risâletinden önce Hz. Muhammed'i, gelecek olan nebiyi en iyi bilen kimselerdi. Onlar ellerindeki kitapta onun niteliklerini vasıflarını aynıyla okuyorlardı. Sonra ise “Evet okuduklarımız haktır. Ama o Muhammed değil başka bir nebidir, dediler.

Bahsi geçen sıfatlar, nitelikler, alametlerin Hz. Peygamber ile uyuştuğunu söyleyen İbnü'l-Kayyım, önceki fasılda açıkladığı üzere bunları, Mukavvıs, Selman ve Herakleios gibi Ehl-i kitap olan insanların itiraf ettiklerini hatırlatır. Yine onlardan hahamlar ve rahiplerin kendi çocuklarını tanıdıkları gibi onun niteliklerini ve sıfatlarını bildiklerini söyler ve bunu belirten, destekleyen aşağıdaki ayetleri¹⁴⁸ zikreder:

“Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (o kitaptaki peygamberi) öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Buna rağmen onlardan bir grup gerçeği gizler.” (el-Bakara 2/146).

“Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Resûlullah'ı) kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerini ziyan edenler var ya, işte onlar inanmazlar.” (el-En'âm 6/20).

Müellif, Ehl-i kitaptan hakkı tanıyan ve peygambere uymada büyüklük taslamayanları ise Allah Teâlâ'nın övdüğünü belirttiği ayeti de nakleder.

“İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak Yahudiler ile şirk koşanları bulacaksınız. Onlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da ‘Biz Hristiyanlarız’ diyenleri bulacaksınız. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.”¹⁴⁹ (el-Mâide 5/82).

¹⁴⁷ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 101.

¹⁴⁸ Söz konusu ayetlerin tebşirata konu olmasıyla ilgili çalışmalar için bk. Osman Kaya. “İlahi Kitaplarda Hz. Muhammed'in Geleceğini Müjdeleyen Haberler ve Kur'an'da Bu Haberlere Yapılan Atıflar”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/13 (2004): 171-198; Ömer Cide, “2/146 ve 6/20 Ayetlerinin Tebşirat Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi* 7/13 (2017): 138-153.

¹⁴⁹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 102-103.

Kur'an okunduğunda Necaşî ile yanındaki rahipler ve papazların ağladığını ve hakkı tanıdığını hatırlatır. Yine Necaşî'nin ülkesinden bir grubun Hz Muhammed'e geldiğini, onlara da Kur'an okunduğunda ise ağlayıp bunu bildiklerini ve tanıdıklarını ifade ettiklerini belirtir. el-Cevziyye'nin delili onların bu durumunu anlattığı söylenen aşağıdaki ayettir.

“Resûle indirileni duydukları zaman, tanış çıktıkları gerçekten dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün. Derler ki: ‘Rabbimiz! İman ettik, bizi şahit olanlarla beraber yaz.’” (el-Mâide 5/83).

el-Cevziyye, Habeş ülkesinden içlerinde papazlar ve rahiplerin olduğu bir grubun veya grupların Hz. Peygamber'e geldiğinden bahseder. Kur'an okunduğunda onların yere kapandıklarını, ağladıklarını hatırlatır. Müellifimize göre bu durum onların bekledikleri nebinin özelliklerini bildiklerini göstermektedir. İbnü'l-Kayyım Tefsir âlimi Mücahid'in İbn Abbas'ın, Said İbn Cübeyr'in “Medine'ye gelen ve Hz. Peygamber'le konuşan Ehl-i kitaptan kimselerin durumlarını, aşağıdaki ayetin haber verdiğini” söylediğini, ayrıca zikreder.

“De ki: Siz ona ister inanın, ister inanmayın; şu bir gerçek ki bundan önce ilim verilen kimselere o (Kur'an) okununca, derhal yüzüstü secdeye kapanırlar. Ve derler ki: Rabbimizi tesbih ederiz. Rabbimizin vaadi mutlaka yerine getirilir. Ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar.” (el-İsrâ 17/107-109).

Müellifimize göre, Allah Teâlâ peygamberlerinin diliyle ahir zamanda büyük bir nebinin gönderileceğini, onun davetinin yeryüzünde yayılacağını vaat etmiştir. Tevrat ve İncil'de de bu bilgiler bulunmaktadır. Ehl-i kitabın içinden iyi olanlar hakkı tanıdılar ve ona tabi oldular. Kötüler ise evet onu bekliyoruz ama henüz gelmedi diyerek inkar ettiler.¹⁵⁰

İbnü'l-Kayyım'ın aktardığına göre, hakkın kabulüne dair Hz. Peygamberin Necran büyüklerine gönderdiği mektubu okuyan papaz hiddetlenir ve mektubu Umman ehlinden Şureyhbil b. Vedae'ye okutur. O ise “Onun, Allah'ın İbrahim'e vaat ettiği İsmail'in zürriyetinden gelecek olan peygamber olduğunu” söyler. Necranlı papaz kızar bu sefer Himyerli olarak bilinen Abdullah b. Şureyhbil'e mektubu okutur. O da benzer şeyler söyler. Yine mektubu Necran ehlinden Cabbar b. Fayd diye bilinen kimseye okutur. O da diğer kimselerin söylediğini

¹⁵⁰ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 103-104.

tasdik eder. Hepsini azarlayan papaz kendi ahalisini toplar. Kendilerinden önde gelen kişileri Hz. Peygambere göndermeye karar verirler.

Onlar, Medine'ye geldiklerinde sefer elbiselerini çıkarıp süslü elbiselerini giyerler. Hz. Muhammed'e gittiklerinde Allah elçisi onların selamını almaz. Osman b. Affan ve Abdurrahman b. Avf'a danışır. Onların tavsiyeleri üzerine süslü elbiselerini çıkarıp sefer elbiselerini giyerler. Hz. Peygamber'in yanına vardıklarında bu sefer selamlarına karşılık verir. Karşılıklı konuşurlar. Tartışma neticesinde Hz. Peygamber, onları kimin doğru söylediğine dair gerçeğin ortaya çıkması için lanetleşmeye davet eder. Necranlı heyet, bunu kabul ederlerse peygamberlerle lanetleşen kavimlerin yeryüzünden zürriyetlerinin kesileceğini bildiklerinden, Hz. Peygamber'e sulh teklif ederler. Daha önce de aktardığımız üzere müellif, Necranlı heyet dönerken Ebû Alkame'nin atı tökezleyince Hz. Peygamber'e beddua etmişti. Gerçek bir Peygamber'e ilenmesinin yanlış olduğunu söyleyen uskuflarının ikiyüzlü tavrı karşısında Alkame'nin, Müslüman olup Medine'ye dönmesini tekrar eder.¹⁵¹

1.3.2. Tebşiratın Mevcudiyetine Dair Akli Deliller

İbnü'l-Kayyım bu fasılda, Tevrat ve İncil'de bulunduğunu iddia ettiği Hz. Muhammed'in müjdelenmesine dair haberlerine geçmeden önce, tebşiratın mevcudiyetine bir temellendirme yapma adına akıl yürütmeye dayalı çıkarımlar yapar. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1. “Kendi doğruluğuna kesin delil ikame eden (mucizeyle destekleyen)¹⁵² ve nübüvveti sabit olan kimsenin haberleri” müellife göre, zaruri olarak doğrudur. Yalanlanması imkansızdır.

2. “Hz. Muhammed ile ilgili haberler, onun doğruluğuna ve nübüvvetinin sıhhatine dair güçlü delillerdendir.” Bu da el-Cevziyye'ye göre yakîn derecesinde bir bilgidir.

¹⁵¹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 103-109; İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2: 222-223.

¹⁵² Mucizenin nübüvveti delaletiyle ilgili bk. Faruk Sancar, *Kelam-Tasavvuf Tartışmaları: Nübüvvet ve Velayet Merkezli* (Ankara: Sarkaç Yayınları, 2011), 240-248; Salih Sabri Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), 213-222; Halil İbrahim Bulut, *Nübüvvetin İspatında Mucize* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 117-135.

3. “Ehl-i kitap kimselerden, hahamlar, rahipler Hz. Muhammed’in hak peygamber olduğunu itiraf ettiler ve ona iman ettiler. Onlar batıla karşı hakkı tercih ettiler.” Dolayısıyla onun tebşiratına şahitlik ettiler.

4. “Hz. Muhammed’i ve nübüvvetini inkar edenler, büyük bir nebinin müjdelanmesini inkar etmediler. Başka bir nebinin haber verildiğini söylediler.” Bu konuda inat ettiler ve hasetlerinden dolayı yalanlarını büyüttüler. Müellife göre Ehl-i kitap kimselerin çoğu, Hz. Muhammed’in bekledikleri “nebi” olduğunu açıkladılar. Ama onlardan bazısı, düşmanlıkta kalmaya devam edeceklerini ki müellif daha önce bu durumu zikretmişti, söylediklerini yine zikreder.

5. “Önceki kutsal kitaplarda, Hz. Peygamber’in haberleri diğer haber verilenlerin yanında bir tanedir. Geçmiş ümmetlerin, enbiyaların kıssalarından, mebde, meâd, vs. konularla ilgili peygamberlerin haber verdiği başka şeyler de bulunmaktadır. Ehl-i kitap bunları inkar etmemiştir. Onlardan, diğer hususlarda ‘Kitabımızda şunu haber veren kimse yalancıdır’ diyen bir kimseye rastlanmamıştır.” Müellifimiz, bu durumun tebşiratın varlığına güçlü bir delil olduğunu belirtir.

6. “Hz. Muhammed tebşiratına dair haberleri müşriklere, Ehl-i kitaba ve kendine tabi olanlara haber verdi. Bunların doğruluğu olmasaydı, Ehl-i Kitap ve müşriklerin içinden düşmanları bunu kullanır ve inkarlarına sebep kılarlardı. Hatta bu durum Müslüman olan kimseleri de imandan sonra inkara sevk ederdi.” el-Cevziyye’ye göre böyle bir durum vaki olsaydı Hz. Peygamber’i “Yalan haberleri kendi doğruluğuna delil gösteren kimsenin durumuna düşürürdü”. Böyle bir tutarsızlık değil akıl bir kimseden mecnundan bile sadır olmaz.

7. “Peygamberlerin tebşirata dair haberleri bilinmese de bu durumun onun nübüvvetinin müjdelanmediği, haberlerinin verilmediği anlamına gelmez. Çünkü Musa ve İsa’nın nice sözü vardır ki bizlere ulaşmamıştır. Bunları ne Yahudiler ne de Hristiyanlar bilmektedir. Kendi doğruluğuna kati delil ikame eden kimsenin haberlerine dair bilgisizlikleri onun reddini ve inkarını gerektirmez.”¹⁵³

8. “Ehl-i kitabın, ellerindeki nüshayı, başka şekilde yazılmış olan diğer bir nüsha ile değiştirmeleri, çoğaltmaları ve bu nüshayı aralarında yaymaları

¹⁵³ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 109-111.

mümkündür.” Sonra da “Tevrat her yerde ittifak ile aynıdır.” derler. Müellife göre bu büyük bir yalandır. Hristiyanların elindeki Tevrat, Yahudilerin Tevrat’ına muhaliftir. Aynı şekilde Samirilerin¹⁵⁴ Tevrat’ı diğerlerine muhaliftir. Bu durum birbirini nakzeden İnciller için de geçerlidir.”¹⁵⁵

İbnü’l-Kayyım, “İncil’in İsa’ya aidiyeti nasıl iddia edilebilir” diye sorar. Çünkü Mesih’e dair çarmıha gerilmesi, kabirden üç gün sonra dirilmesi gibi henüz vuku bulmamış olaylar bu İnciller’de anlatılmaktadır. Çok açıktır ki Havarilerin sözleri İncillere karışmıştır. Müellife göre Hristiyanlar, zaten İncil’in Allah Teâlâ’nın Hz. İsa’ya indirdiği gibi, aynısıyla kaldığını iddia etmemektedir.

el-Cevziyye’ye göre ellerinde bulunan dört İncil birbirine muhalefet etmektedir. Çünkü onlar, birçok telif arasından havarilerden dört kişinin yazdığı eserleri İncil olarak kabul ettiler. Bunlardan Matta İsa’dan doksan sene sonra İbranice yazıldı. Markos ise İsa’dan yirmi üç sene sonra Yunanca yazıldı. Denir ki Petrus yazdı sonra onun ismi silindi. Daha sonra Petrus’un öğrencisi Markos’a nispet edildi. Luka da Petrus’un öğrenciydi. Markos’tan sonra telif edildi. Yuhanna ise İsa’nın öğrencisiydi. İsa’dan sonra yaklaşık altmış sene sonra Yunanca yazıldı.¹⁵⁶

Müellifimize göre, Tevrat ve İncil’e vakıf olan kimselerin bildiği üzere bunlar arasında farklılıklar, fazlalıklar, noksanlıklar bulunmaktadır. Tüm bunlara rağmen Tevrat ve İncil nüshaları üzerinde ittifak vardır iddiası büyük bir

¹⁵⁴ Kendilerini Tevrat ve Musa geleneğinin asıl koruyucuları olarak niteleyen Samirilerle ilgili geniş bilgi için bk. Nuh Arslantaş, *İslam Dünyasında Samiriler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), 157-162. Samiri Tevrat’ı ile Yahudi Tevrat’ı arasındaki farklara dair bk. Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2001), 127-130.

¹⁵⁵ İncillere dair ayrıntılı bilgi için bk. Tercüman, *Tuhfetü’l-erib*, 203-222; Gazalî, *er-Reddû’l-cemil*, 46-60; Mahmut Aydın, *Tarihsel İsa: İmanın Mesih’inden Tarihin İsa’sına* (Ankara: Ankara Okulu, 2002), 91-111; Şaban Kuzgun, *Dört İncil: Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2008), 133-140.

¹⁵⁶ İbnü’l-Kayyım’ın, İncillerin yazarları, yazıldığı dil ve tarihleriyle ilgili verdiği hususların; bu konularda genel olarak kabul edilen bilgilere göre yanlış olduğu intibasını vermektedir. Ancak çeşitli kaynaklarda İncillere dair bilgiler, müellifimizin eserinde olduğu gibi farklı şekillerde de geçmektedir. Ama biz, söz konusu İncillerden olan Markos’un İsa’dan yirmi üç sene sonra yazıldığı ifadesi için “İncillerin yazılmış olabileceği en erken tarih olabilir” şeklinde düzeltme yapabiliriz. Çünkü genel olarak İncillerin yazılma tarihi İsa’dan otuz beş, kırk sene sonra olduğu kabul edilmektedir. Geniş bilgi için bk. Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı* (Ankara: Ankara Okulu, 2004), 54-69; Kuzgun, *Dört İncil*, 163-172; Deedat, *Kitab-ı Mukaddes Allah Sözü Müdür*, 16-23.

yalandır.¹⁵⁷ Allah Teâlâ, elçisinin lisanıyla Ehl-i kitabı, bu tahriflerinden dolayı şu ayetlerle azarlamaktadır:

“Ey Ehl-i kitap! Neden Doğruyu eğriye karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz.” (Âl-i İmrân 3/71).

“İndirdiğimiz açık delilleri ve hidayet yolunu -kitapta onu insanlara apaçık göstermemizden sonra- gizleyenler yok mu, işte onlara hem Allah hem de bütün lanet ediciler lanet eder.” (el-Bakara 2/159).

“Allah’ın indirdiği kitaptan bir şeyi gizleyip onu az bir paha ile değişenler yok mu, işte onların yiyip de karınlarını doldurdıkları ateşten başka bir şey değildir.” (el-Bakara 2/174).

“Ey Ehl-i Kitap! Resûlümüz size Kitap’tan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklamak üzere geldi. Birçok (kusurunuzu) da affediyor.” (el-Mâide 5/15).

İbnü’l-Kayyım, Ehl-i kitabın tahrif noktasındaki usullerinin ayetlerde haber verildiğini söylemekte, bunun beş şekilde ortaya çıktığını belirtmektedir: Birincisi, hakkı batıl ile örtme anlamında “lebs”tir. İkincisi hakkı gizlemek anlamında “kitman”dır. Üçüncüsü “ihva”dır. Bu da kitman ile yakın anlamlıdır. Dördüncüsü “tahrif kelimesidir. Bu da lafızda ve manada tahrif şeklinde iki çeşittir. Beşincisi “leyy” tabiridir. İndiği anlam dışında bir anlam vermek suretiyle dinleyeni aldatması şeklindeki tahriftir.¹⁵⁸ Dolayısıyla Ehl-i kitap Hz. Muhammed’in müjdelenen sıfatlarını inkar ettiklerinden bunları gizlediler, yerini sildiler veya tevilinin dışında başka bir anlama hamlettiler. Müellifimize göre Ehl-i kitap, müjdelerin çokluğu ve çeşitliliği nedeniyle tahrife yöneldi, asıl anlamının dışında başka anlama tevil edip Allah’ın Teâlâ’nın bu müjdeleri vaz etmediğini gösterdiler.

el-Cevziyye, “Ehl-i kitap âlimlerinin Hz. Muhammed’in nübüvvetinin sıhhati noktasında inkarda sebat etmeleri, onun risâletine zarar veremeyeceğini” belirtir ve bu iddiasını destekleyen ayetleri zikreder.

“Kafir olanlar: ‘Sen Resûl olarak gönderilmiş bir kimse değilsin’, derler. De ki: ‘Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve yanında Kitab’ın bilgisi olan (peygamber) yeter.’” (er-Ra’d 13/43).

“Hiç düşündünüz mü; şayet bu Allah katından ise ve siz onu İnkâr etmişseniz, İsrailoğullarından bir şahit de bunun benzerini görüp inandığı halde siz yine de büyüklük taslamışsanız (haksızlık etmiş olmaz mısınız)? Şüphesiz Allah zâlimler topluluğunu doğru yola iletmez.” (el-Ahkaf 46/10).

¹⁵⁷ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 112-113. Bilgi için bk. Cüveynî, *Şifau’l-galîl*, 29-31.

¹⁵⁸ Tahrif ve çeşitlerine dair geniş bilgi için bk. Aygân, *Son Peygamber’i Müjdelemek*, 185-202; Kaplan, *Tahrif ve Kutsal Kitapların Mevsûkiyeti*, 179-190.

“Ehl-i kitaptan öyleleri var ki, Allah’a hem size indirilene hem de kendilerine indirilene tam bir samimiyetle ve Allah’a boyun eğerek iman ederler. Allah’ın ayetlerini az bir paraya satmazlar.” (Âl-i İmrân 3/199).

“Ondan (Kur’an’dan) önce kendilerine kitap verdiklerimiz, ona da iman ederler. Onlara (Kur’an)okunduğu zaman: Ona iman ettik. Çünkü o Rabbimizden gelmiş hakikattir. Esasen biz daha önce de Müslüman idik, derler.” (el-Kasas 28/52-53).

Müellif, Ehl-i kitaptan hakkı kabul eden kimselerin ayetlerde övülmesini hatırlatır ve “Yeryüzü kafirlerle dolu olsa ve onlardan bir kişi inanmış olsa bu kişinin şahitliğine halel gelmez” demektedir. Yani içlerinden bir kimse bile Muhammed’e şahitlik etse, onun şahitliğini diğerlerinin inkarı geçersiz kılmaz. Kaldı ki Hz. Peygamber’i Ehl-i kitap âlimlerden, önde gelen kimselerden itiraf edenler, onu yalanlayanlardan daha fazladır. el-Cevziyye, “ilmiyle amil olan Ehl-i kitap âlimlerin Hz. Muhammed’i doğruladığını, ilmiyle amil olmayanların ise onun nübüvvetini inkar ettiğini, dolayısıyla bu kimselerin, hakkı kabul ve itiraf edenlerin şahitliğine zarar veremeyeceğini” belirtmektedir.¹⁵⁹

9. “Günümüzde Ehl-i kitabın elinde mevcut olan kitaplarda Hz. Peygamber’in özellikleri, sıfatları zikredilmemişse o zaman onun risâleti döneminde seleflerinin ellerindeki kitaplarda da bu bahsin olmaması gerekirdi.” Buradaki çelişkiye dikkat çeken İbnü’l-Kayyım’e göre, bu durum onların kutsal kitaplarında tahrif yaptıklarını göstermektedir.

Müellifimiz aslında dinler ve kitapların değiştirildiğini, Allah Teâlâ’nın Kur’an’ın korunmasını kendi nezdinde alması nedeniyle akıbetinin aynı olmasını engellediğini söylemektedir. Bu iddiasına delil şu ayettir: “Kur’an’ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız.” (el-Hicr 15/9).

10. “Önceki kitaplarda kıyamet vakti gibi henüz vaki olmamış önemli olaylar haber verilmektedir. Bu bilgilere insanlar mutabıktır. Sonraki nesillerde de bu bilgiler devam ede gelmiştir. Büyük bir ‘nebiye’ dair haberler de aynıdır.” diyen el-Cevziyye, “bu bilgiler yalanlanmıyorsa Hz. Peygamber’in müjdelendiği haberler nasıl reddedilir?” diye tekrar sorar.¹⁶⁰

Yine İbnü’l-Kayyım’a göre, ahir zamanda çıkacak olan deccala dair peygamberlerin haberleri arasında uyum bulunmaktadır. Mesela, Hz. Nuh’tan son peygambere kadar her elçi deccalı haber vermiştir. Dolayısıyla öncekilerden

¹⁵⁹ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 114-117.

¹⁶⁰ Müellifimiz, benzer ifadeleri beşinci madde de kullanmıştı.

sonrakilere kadar ilahi kitaplar önemli hususlarda birbirini nakzetmemektedir. Bu durum Hz. Muhammed'in risâleti için de geçerlidir. Müellif burada “Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'e iman ve onu tasdik etme noktasında misak almadan diğer hiçbir peygamberi göndermediğini” belirtir. Delil olarak da aşağıdaki ayeti zikreder:¹⁶¹

“Hani Allah peygamberlerden ‘Ben size Kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekileri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz’ diye söz almış, ‘kabul ettiniz ve bu ahdimi yüklendiniz mi?’ dediğinde, ‘kabul ettik’ cevabını vermişler, bunun üzerine Allah: O halde şahit olun; ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim, buyurmuştu.” (Âl-i İmrân 3/ 81).

1.3.3. İncil ve Tevrat'taki Tebşirata İtirazlara Cevaplar

İbnü'l-Kayyım, bu fasılda Hz. Muhammed'in haber verildiğini düşündüğü ayetleri-müjdeleri, Kitab-ı mukaddesten nakleder. Sonra da bu ibarelere dair değerlendirmeler yapar. Biz de tezimizin imkanı ölçüsünde müellifimizin ve genel olarak reddiye müelliflerinin üzerinde en çok durduğu, en meşhur metinleri iki başlık altında incelemeye çalıştık. el-Cevziyye Tevrat ve İncil'den alıntılarda ayet numaralarıyla ya da nerden alıntı yaptığıyla ilgili bilgi vermemektedir.¹⁶² Dolayısıyla incelemiş, okumuş olduğumuz *Hidâyetü'l-hayârâ*'nın çeşitli baskılarında muhakkiklerin dipnotlarından, özellikle bu fasılda istifade ettiğimizi söylemek isteriz.

1.3.3.1. Tevrat'taki Tebşirata Dair

Birinci müjde:

“Onlara kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım. Sözlerimi onun ağzından işiteceksiniz. Kendisine buyurduklarımın tümünü onlara bildirecek. Adıma konuşan peygamberin ilettiği sözleri kabul etmeyeni ben cezalandıracağım.” (Yasa'nın Tekrarı, 18/18-19).

“Ülkelerini alacağınız uluslar büyücülerin falcıların öğüdüne kulak verirler. Tanrınız Rab size aranızdan, kendi kardeşlerinizden benim gibi bir peygamber çıkaracak. Onu dinleyin.” (Yasa'nın Tekrarı, 18/14-15).

İbnü'l-Kayyım'a göre bu müjdelerin Hz. Peygamber dışında bir kimseye hamledilmesi mümkün değildir. İddiasına dayanak olarak ayette geçen “kardeşleri arasından-senin gibi bir peygamber” ifadelerinden yararlanılır ve bunlara dair tahliller yapar. Önce Ehl-i kitabın bu konudaki görüşlerini zikreder.

¹⁶¹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 117-119.

¹⁶² Bilgi için bk. Aydın, “*Hidâyetü'l-Hayârâ*”, 477.

Bu müjdeye dair görüşlerden biri Hristiyanlara aittir. Onlara göre gelecek olan peygamber İsa'dır. Müellifimize göre "O, hem İsrailoğullarındandır, hem de onların ittifakına göre Mesih, kul değil bir ilahtır. Müjde ise bir kul ile alakalıdır. Dolayısıyla Mesih olması mümkün değildir."

Diğer yorumlar ise Yahudilere aittir.¹⁶³ Bunlardan birincisi hazf edilmiş bir istifham edatının varlığı iddiasıdır. İfadeye böyle bir edat ikame edildiğinde istifham-ı inkar¹⁶⁴ anlamında kullanıp "Onların kardeşleri arasından bir peygamber mi çıkaracağım? (çıkarmayacağım)" manası verirler. Bu müjdeyle ilgili cümle yapısını dikkate alan müellif burada, hem lafızda hem de manada Ehl-i kitaba tahrif yaptıkları iddiasında bulunur.

İkinci yorum Yahudilere göre bu haber gelecekle ilgilidir. Bu nedenle haberi, Samuel peygambere atfederler. Samuel peygamber, İsrailoğullarından olduğundan, metinde "kardeşleri arasından" ifadesi geçtiğinden, el-Cevziyye'ye göre, onun olması mümkün değildir. Üçüncü olarak da ahir zamanda gelecek peygambere hamledilir ki bu peygamber onların krallığını, şereflerini yeniden ikame edecek olan beklenen kurtarıcıdır. Hala da beklemeye devam etmektedirler.

İbnü'l-Kayyım, bahsi geçen müjdenin cümle yapısına dikkat çekerek müjdenin İsrailoğullarından değil, onların kardeşlerinden gerçekleşeceğini iddia eder. Kendilerinden bir peygamberin geleceği müjdeleniyorsa o zaman ifadenin "kendilerinden bir peygamber gelecek" şeklinde olması gerekirdi. Bu yorumuna delil olarak benzer bir ifadeye Kur'an'dan örnek verir: "Andolsun ki Allah müminlere kendilerinden bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur." (Âl-i İmrân 3/164). Dolayısıyla Tevrat'taki ifade böyle olmadığı için müellifimiz, söz konusu ibarelerde müjdelenen kimsenin İsrailoğullarından olamayacağını söylemektedir. Çünkü İsrailoğullarının kardeşleri İsmailoğullarıdır. Her ümmetin dilinde de "İsrailoğullarının kardeşleri, İsrailoğullarıdır" şeklindeki bir ifade akla aykırıdır. Mesela "zeydin kardeşleri" tabirine; bizzat zeydin kendisinin dahil olmaması gibi.¹⁶⁵

¹⁶³ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 119.

¹⁶⁴ İstifham edatının "inkar" anlamında kullanılmasına dair bk. Nusrettin Bolelli, *Belagat: Arap Edebiyatı* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012), 279.

¹⁶⁵ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 119-1120

Müellifimiz, “senin gibi bir peygamber” ifadesinden tahliller yapmaya devam eder. Ona göre burada hitap Hz. Musa’ya olduğuna göre, onun gibi müstakil bir şeriatle gelecek olan peygamber haber verilmektedir.¹⁶⁶ Dolayısıyla Samuel peygamber bir şeriatle gelmediği için ona hamli yine mümkün değildir.

İbnü’l-Kayyım, söz konusu müjdenin Yuşa peygambere de yorumlanamayacağını söyler. Çünkü o da İsrailoğullarındandır. Kardeşlerinden değildir. Üstelik Musa gibi bir şeriatle gelmemiştir. Hatta ellerindeki Tevrat’ta İsrailoğullarına Musa gibi bir peygamber ikame edilmeyecek¹⁶⁷ denmekte kendilerinden olmadığı zaten haber verilmektedir. Ayrıca Yuşa’nın, Musa zamanında bir peygamber olduğunu söyleyen müellif, müjdenin ise Musa’dan sonra gelecek bir peygamberle ilgili olduğunu belirtir.

Aynı sebeplerden dolayı Harun’a da tevili mümkün değildir. Ayrıca Harun Musa’dan önce vefat etmiştir. İbnü’l-Kayyım’a göre, söz konusu müjdenin Hz. Musa’dan sonra Hz. Muhammed dışında bir kimseye uymadığı açıktır. Müellifimizin burada Hz. Peygamber’in müjdelendiğine dair delili de ayrıca şu ayettir:

“Muhakkak ki o (Kur’an) alemlerin Rabbinin indirmesidir. Onu Ruhü’l-emin (Cebrail) uyarıcılardan olası diye apaçık Arap diliyle, senin kalbine indirmiştir. O şüphesiz daha öncekilerin kitaplarında da vardır.¹⁶⁸ Beni İsrail bilginlerinin onu bilmesi onlar için bir delil değil midir?” (eş-Şuarâ 26/192-197).

Tevrat’taki ibareye mahfuz bir istifham-ı inkar edatı ikame edip lafızda tebdil, dolayısıyla manasında tahrife gitmeleri, Ehl-i kitabın bilenen tutumlarına, yani Allah’ın kelamını tahriflerine, değiştirmelerine; ona yalan iftirasında bulunup sonra da bu Allah’tandır demelerine delil teşkil etmektedir. Bu durumun Hz. Muhammed’in doğrulanması noktasında ona tabi olanların imanını, kafirlerin ise günahlarını artıran mucizelerinden olduğunu, bunun da Allah tarafından yukardaki ayette geçtiği üzere haber verildiğini söyler.

¹⁶⁶ Bahsi geçen müjdeye dair bk. Semev’el b. Yahya el-Mağribî, *Gayetü’l-maksûd fi’r-red ale’n-Nasarâ ve’l-Yehud*, thk. Seyyid Abdullah (Kahire: Dârü’l-Afakı’l-Arabiyye, 1427-2006), 52-54; Aygân, *Son Peygamberi Müjdelemek*, 328-336; Mağribî, *Yahudiliği Anlamak*, 61-67; Hindî, *İzhârü’l-hak*, 2: 219-230.

¹⁶⁷ Ayrıca bk. “O günden bu yana İsrail’de Musa gibi Rab’bin yüz yüze görüştüğü bir peygamber çıkmadı.” (Yasanın Tekrarı 34/10).

¹⁶⁸ Kur’an’ın Hz. Muhammed’e indirileceği yahut da Kur’an’ın manası, özü ve ana prensipleri önceki hak kitaplarda da vardı. Ayette her ikisi anlatılmış olabilir.

İkinci müjde:

“Rab Sina dağından geldi, halkına Sair’den doğdu ve Paran dağında parladi. On binlerce kutsaliyla birlikte geldi. Sağ elinde halkı için alev alev yanan ateş vardı.” (Yasa’nın Tekrarı, 33/2).¹⁶⁹

İbnü’l-Kayyım el-Cevziyye’ye, “bu ibarede çok açık bir şekilde üç peygamberin vurgulandığını” söyler. Bunlar: “Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Peygamber’dir.” Sina’dan gelen orada Allah’ın kendisiyle konuştuğu ve nübüvvetini haber verdiği Musa’dır. Bugün dahi Kudüs’te bilinen bir bölge olan Sair’den doğan İsa’dır. Faran¹⁷⁰ dağından ortaya çıkan ki orası Mekke’yi gösterir, Hz. Peygamber’dir.

el-Cevziyye, bu müjdeyle ilgili temsili yorumlara yer vermekte, “Musa’nın gelişini sabahın doğuşuna, İsa’yı ışığın ortaya çıkmasına, onlardan sonra ise son peygamber Hz. Muhammed’in gelişini güneşin çıkması ışığının her tarafa yayılmasına” benzetmektedir. Yine “Musa küfür karanlığını kırdı. Onun nübüvvetiyle nur doğdu. Bu nur İsa’nın nübüvvetiyle arttı, Muhammed’in nübüvvetiyle birlikte yeryüzünde kemale ulaştı,” demektedir.

Müellif benzer bir ifadenin ayette de geçtiğini söyler. “İncire, zeytine, Sina dağına ve şu emin beldeye yemin olsun.” (et-Tîn 95/1-3). Bu ayetle ilgili kendisinin kabul ettiği çeşitli yorumların yapıldığını söyler. Şöyle ki, İncir ve zeytinin yetiştiği bölgeler Kudüs’tür. Orası Hz. İsa’nın ortaya çıktığı bölgedir. Sina dağı Hz. Musa’nın nübüvvetinin doğduğu bölgedir. Emin belde Hz. Muhammed’in ortaya çıktığı Mekke’dir. Kur’an bu bölgelere yemin ederek şanlarını yüceltmektedir. Allah Teâlâ bu ayetlerde kudretini göstermekte, peygamberlerini kitaplarını vurgulamaktadır. Hatta o, bu bölgelere dair yeminini de derece derece yapmaktadır. Birincisinde, İsa’yı yüceltmekte, sonrakini, Musa’yı öncekine göre daha da yüceltmekte, sonuncusu Muhammed’i ise hepsinin üzerine çıkarmaktadır.

Faran dağının Şam bölgesinde olduğuna dair Yahudi söylemine yer veren müellif, bunun da onların tahriflerine başka bir örnek olduğunu söyler. Çünkü

¹⁶⁹ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 122.

¹⁷⁰ İbranicesi “Paran” olan kelime “Faran” olarak Arapçalaşmış, reddiye geleneğinde Mekke veya civarındaki dağların Tevrat’ta zikredilen ismi olarak kullanılır. Ayrıca bk. Mağribî, *İfhamü’l-Yahud*, 27-28; Ömer Faruk Harman, “Faran”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 166.

Tevrat şu ifadeyle onları yalanlamaktadır: “Paran çölünde yaşarken annesi ona Mısırlı bir kadın aldı.” (Yaratılış 21/21). Ehl-i kitap âlimler, Paran’ın İsmail’in ailesinin yurdu olduğunu, İsmail’in çocuklarından nübüvvetin doğacağını ve onun ümmetinin ovaları, tepeleri dolduracağını şüphesiz bilmektedir. Bu bilgi aynıyla zaten gerçekleşti diyen İbnü’l-Kayyım, İsmailoğullarının en şerefli Hz. Muhammed’in nübüvveti nuruyla yeryüzünü doldurdu. Ona göre Faran dağının Mekke’de olduğunu “Onlar anlayışsız bir ulustur. Onlarda sezgi yoktur.” (Yasa’nın Tekrarı, 32/28) şeklinde Tevrat’ta haber verildiği üzere inatçı ve cahil kimseler ancak inkar edebilir. Bu durumda onlara şöyle sorulması gerekir: “Hangi peygamber Şam’dan çıkmıştır, nuru tüm peygamberlerin fevkinde olan kimdir?” Bu sorulara cevap veremeyeceklerini söyleyen müellif, “onların bu tavrını güneşin doğudan yükseldiğini gören bir kimsenin inadından yanıltmak için batıdan doğduğunu söylemesine” benzetir.¹⁷¹

İbnü’l-Kayyım, bu müjdede gizlilik-kapalılık diye bir şeyin bulunmadığını söyler. Çünkü Allah, Sina dağında Tevrat’ı Hz. Musa’ya indirdiğine dair Müslümanlar ve Ehl-i kitap arasında ihtilaf yoktur. Aynı şekilde İncil’in Hz. İsa’ya indirilişi de “Nasıra” ya da ona uyanlar anlamında “Nasârâ” denen bir bölge olan Sair’de ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla “Faran dağından her tarafı kaplayacak olan ise Kur’an’ın Hz. Muhammed’e inzalidir. Şüphesiz ki bu dağ Mekke’dedir.

Faran dağı, müellifimiz gibi reddiye yazarlarınca Hz. Peygamber’in tebşiratına delil olarak kullandıkları ve eserlerinde işledikleri bir bölgedir. İbnü’l-Kayyım da bazı âlimlerin eserlerinden burada alıntılar yapar.¹⁷² Bu bağlamda hocası İbn Teymiyye’nin Faran dağı ile ilgili olarak görüşlerini nakleder. Teymiyye’nin Faran bölgesinin neresi olduğuna dair tahlillerini zikreder:

Birincisi Faran bölgesi vahyin ilk geldiği yer olan Hira dağıdır. Onun çevresinde birçok dağ bulunmaktadır. Bugün bu yerler Faran diye isimlendirilmektedir. Ya da Faran “Beriyye”dir. Orası Mekke ile Sina dağı arasında bir yerdir. Ama hiç kimse

¹⁷¹ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 123-125.

¹⁷² Geniş bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Cevabü’s-sahih li men beddele dinel-Mesih*, thk. Seyyid İmran (Kahire: Dârü’l-Hadis, 1423/2003), 2: 240-246; Mağribî, *Gayetü’l-maksûd*, 55-56; Mağribî, *İfhamü’l-Yahud*, 25-26; Hazrecî, *Beyne’l-İsa ve’l-Mesihîyye*, 216-219; Hidayet Işık, “Müslüman Bilginlere göre Tevrat ve İncil’de Muhammed”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2012): 11-25.

Mesih'ten sonra bu bölgede Hz. Muhammed dışında bir peygamber çıktığını iddia edemez.

İbn Teymiyye de Tevrat'ın gelişini fecrin doğuşu, İncil'in gelişini güneş ışıklarının doğması, Kur'an'ın gelişini ise güneş ışığın semada yayılması, her tarafı kaplaması şeklinde tasvir eder. İbnü'l-Kayyım, yukarıda bahsi geçen temsili ifadeleri destekleme babında ayete¹⁷³ atıf yaparak "Allah Teâlâ'nın Kur'an'a, güneşi vasıflandırdığı gibi 'nur saçan kandil' dediğine dikkat çeker. Çünkü müellifimize göre, "Allah Teâlâ mahlukatın güneşe ihtiyaç duyduğu gibi insanların da her an Kur'an'a muhtaç olduğunu ayette haber vermektedir."¹⁷⁴

Üçüncü müjde:

"Rab'bin meleği Hacer'i çölde bir pınarın, Şur yolundaki pınarın başında buldu. Ona, 'sarayın cariyesi Hacer, nereden gelip nereye gidiyorsun?' diye sordu. Hacer 'Hanımımın sarayından kaçıyorum' diye yanıtladı. Rab'bin meleği, 'Hanımına dön ve ona boyun eğ' dedi. 'Senin soyunu öyle çoğaltacağım ki, kimse sayamayacak. İşte hamilesin bir oğlun olacak. Adını İsmail koyacaksın. Çünkü Rab sıkıntı içindeki yakarışını işitti. Oğlun yaban eşiğine¹⁷⁵ benzer bir adam olacak. O herkese herkes de ona karşı çıkacak. Kardeşlerinin hepsiyle çekişme içinde yaşayacak.'¹⁷⁶ (Yaratılış, 16/7-12).

İbnü'l-Kayyım bu müjdenin Hacer'in oğlunun elinin tüm yaratılmışların üzerinde olduğunu haber verdiğini söylemektedir. Yine onun sözü de en yüksektedir. Müellife göre, Tevrat'ta Allah'ın Hz. İbrahim'e söylediği "Cariyenin oğlundan bir ulus yaratacağım, çünkü o da senin soyun." (Yaratılış, 21/13) ifadesi de yukarıdaki müjdeyi desteklemektedir. Burada İbrahim'in oğlundan büyük bir ümmet için gönderilecek kimseye işaret olunmaktadır. el-Cevziyye, bu müjdelerde kastın kati suretle Hz. Peygamber olduğunu söyler. Çünkü kesin olarak bilinmektedir ki, Hz. Muhammed gönderilinceye kadar, İsmailoğullarının eli, İshakoğullarının elinin üzerinde olmadı.

Onlar Yûsuf peygamber zamanında Yakup peygamberle birlikte mısırda girdiler. Musa zamanında güçlüydüler. Yuşa, Davûd ve Süleyman peygamber zamanında da yeryüzünde hiçbir ümmet İshakoğullarının üzerinde değildi. Hatta Süleyman peygamberin benzeri bir kral olmadı. Sonra Mesih gönderildi. Ama

¹⁷³ el-Ahzâb 33/46.

¹⁷⁴ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 155-157.

¹⁷⁵ Müellif burada "yaban eşiği" ifadesini değil "insanların yabanisi" tabirini kullanır. İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 125,160.

¹⁷⁶ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 125. Hz. İbrahim ve Hacer'e dair bk. Şaban Kuzgun, *Hz. İbrahim ve Haniflik*, 81-87.

İshakoğulları onu inkar ettiler ve yalanladılar. Daha sonra ise Allah Teâlâ onları yeryüzünde dağıttı. Bir daha eski güçlerine geri dönemediler. Rum ve Farisîlerin hakimiyeti altında yaşadılar.

Yine müellife göre, “O herkese, herkes de ona karşı çıkacak.” (Yaratılış, 16/12) ibaresinde ifadesini bulduğu üzere Yahudiler, Hıristiyanlar, Mecûsîler, Sabîîler ve müşrikler Hz. Muhammed’e karşı çıktılar. Bu durum, sonraki zamanlarda kısmi bir durum olsa da devam etmiştir.¹⁷⁷

İbnü’l-Kayyım söz konusu müjdeyle ilgili Yahudilerin “Burada Hz. Muhammed’in krallığı, gönderilişi haber verilebilir, ama bu durum onun peygamberliğine işaret etmez.” dediklerini zikreder. O, Hz. İbrahim ve Hacer’in müjdeye dair tutumlarına (bu habere sevinmişlerdi) dikkat çeker ve bu iddiaya da şöyle cevap verir:

Krallık iki şekildedir. Birincisi zorba, zalim krallıktır ki ona nübüvvet eşlik etmez. İkinci krallıkta ise, nübüvvet bizzat kendisinde bulunur. Bahsi geçen müjde birincisini değil, ikinci krallığı haber vermektedir. Çünkü hiç kimseye birincide tasvir edilen bir krallık müjdelenmez.

Dolayısıyla müellif, Hz. İbrahim ve Hacer’in zalim bir kralın kendi soylarından geleceğinin haber verilmesine sevinemeyeceklerini belirtir.¹⁷⁸

İbnü’l-Kayyım, ne zamanki nübüvvet İsmailoğullarına intikal etti ve Hz. Muhammed gönderildi o zaman ümmetlerin ve kralların ona boyun eğdiğini söyler. Bu konudaki iddiasına dayanak olarak yine Allah Teâlâ, İbrahim’e oğlu İshak’ı müjdeleyince onun “Keşke İsmail’i mirasçım kabul etseydin.” şeklindeki niyazına değinir. Buna Allah Teâlâ’nın “İsmail’e gelince seni işittim. Onu kutsayacak, verimli kılacak, soyunu alabildiğine çoğaltacağım... Soyunu büyük bir ulus yapacağım.”(Yaratılış, 17/20) şeklinde cevap verdiğini aktarır. Müellifimiz bu ibarelerde, Allah Teâlâ’nın yücelttiği, ondan büyük bir ümmet kıldığı Hz. İsmail’in zürriyetinden olan Hz. Muhammed dışında kim kastedilmektedir diye sorar ve şöyle cevap verir: “Hz. İshak’ın neslinden bu niteliklere uygun hiç kimse çıkmamıştır.”¹⁷⁹

¹⁷⁷ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 160-161.

¹⁷⁸ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 161-162.

¹⁷⁹ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 125-127; Bilgi için bk. Mağribî, *İfhamü’l-Yahud*, 26-27.

Dördüncü müjde:

“Rab’be övgüler sunun! Rab’be yeni bir ezgi söyleyin. Sadık kullarının toplantısında O’nu ezgilerle övün! İsrail Yaratıcısı’nda sevinç bulsun. Siyon halkı Kralları’yla coşsun. Dans ederek övgüler sunsunlar O’nun adına. Tef ve lir çalarak O’nu ilahilerle övsünler! Çünkü Rab halkından hoşlanır. Alçakgönüllüleri zafer tacıyla süsler. Bu onurla mutlu olsun sadık kulları, sevinç ezgileri okusunlar yataklarında! Ağzlarında Tanrı’ya yüce övgüler, ellerinde iki ağızlı kılıçla, uluslardan öç alsınlar, halkları cezalandırsınlar. Krallarını zincire, soylularını prangaya vursunlar.” (Mezmurlar 149/1-8).¹⁸⁰

İbnü’l-Kayyım’a göre buradaki özellikler de Muhammed ve onun ümmetine uymaktadır. Çünkü onlar, beş vakit namaz için okudukları ezanlarıyla Allah’ı övüyor, ona tekbir getiriyorlar. Ramazan ve kurban bayramlarında, zilhicce ayının onuncu gününde ve Mina günlerinde namazların akabinde de yine tekbir getiriyorlar. Müellifimiz İbn Abbas’tan gelen şöyle bir rivayeti nakleder: “Hz. Ömer Mina’da tekbir getirdiğinde, onu duyan mescitteki insanlar da tekbir getiriyordu. Onları işiten çarşı-pazardaki insanlar da tekbir getirmeye başlayınca Mina adeta tekbirlerle sarsılıyordu.” Müellif bu durumun Müslümanlar dışında ne Ehl-i kitapta ne diğer dinlerde olduğunu söylemektedir. Ona göre, Yahudiler insanları boru ile Hristiyanlar çan sesi ile çağırmaktadır. Ama Allah Teâlâ’ya yüksek sesle getirilen tekbirler, övgüler sadece Hz. Muhammed ve onun ümmetinin şiarıdır.

İbnü’l-Kayyım, “Ellerinde iki ağızlı kılıçlarla” ifadesinde Arapların kılıçlarının kastedildiğini söyler. Çünkü sahabenin ülkeleri kılıçlarla fethettiği bilinmektedir. Yine “Yataklarında tespih etsinler” ifadesinin Müslümanlara ait bir özellik olduğuna dikkat çeker. Bu konunun ayette de şu şekilde ifadesini bulduğunu belirtir. “Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah’ı anarlar.” (Âl-i İmrân 3/191). İbnü’l-Kayyım aşağıdaki ifadeleri kullanarak söz konusu müjdeye dair yorumlarını bitirir:

Kati olarak bilinmesi gerekir ki yukarıda bahsi geçen müjde Hristiyanlara hamledilemez. Çünkü onlar, yüksek sesle tekbir getirmiyorlar. Allah Teâlâ’nın kendileri vasıtasıyla ümmetlerden intikam aldığı iki tarafı keskin kılıç kullanan ümmet, Müslümanlardır. Ayrıca Ehl-i kitap içinde kafirlerle kılıçla savaşmayı ayıplayan, bu durumu Hz. Muhammed’e ittiba noktasında kaçınmak için sebep kılan kimseler vardır. Dolayısıyla bu müjdeyi kendilerine hamledemezler. Daha cehalet ve

¹⁸⁰ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 162-163.

dalaletlerinden dolayı bilmiyorlar ki Musa, ondan sonra Yuşa, Davûd ve Süleyman gibi birçok peygamber düşmanlarla savaşımıştır.¹⁸¹

Beşinci müjde Davûd'un şu sözüdür:

“Sen insanların en güzelisin. Lütuf saçılmış dudaklarına. Çünkü Tanrı seni sonsuza dek kutsamış. Ey yiğit savaşçı, kuşan kılıcı beline, görkemine yüceliğine bürün. At sırtında görkemle zaferle ilerle. Gerçek ve adalet uğruna, sağ elin korkunç işler gösterebilir. Okların sivridir. Kral düşmanlarının yüreğine saplanır. Halklar ayaklarının altına serilir.” (Mezmurlar, 45/2-5)¹⁸²

İbnü'l-Kayyım'a göre peygamberler içinde Davûd zamanından sonra Hz. Muhammed dışında kılıç kullanan olmamıştır. Ümmetler onun hükmü altına ya kabul ederek ya da cizye vererek girmiştir. Müellif burada şeriat sahibi bir peygamber olarak Hz. Muhammed'in Allah düşmanlarına karşı kullandığı şu sözünü nakleder: “Düşmanlarımın kalbine bir aylık mesafeden korku salmakla yardım olundum.”¹⁸³ Ayrıca el-Cevziyye “Kafirlerle karşı çetin kendi aralarında merhametlidirler.” (el-Fetih 48/29) şeklindeki ayetin lafızlarını kullanarak Muhammed'in ümmetini tasvir eder. Çünkü bu ümmet, hakkı kabul edenlere karşı kibirli; Allah düşmanlarına karşı alçak gönüllü değildir.¹⁸⁴

Altıncı müjde Yeşaya peygamberin şu sözüdür:

“Rab bana dedi ki, ‘git, bir gözcü dik, gördüğünü bildirsin. Bak, savaş arabalarıyla atlılar çiftler çiftler geliyor! Sonra ‘yıkıldı Babil yıkıldı’ diye haber verdi. Taptıkları bütün putlar yere çalınıp parçalandı.” (Yeşaya, 21/6, 9)¹⁸⁵

Müellif, bu müjdenin Hz. İsa'ya hamledilemeyeceğini, Müslüman ve Hristiyanlara göre merkez sahibi peygamberin Hz. İsa olduğunu söyler. Deveye binen ise Hz. Peygamber'dir. Onun deveye binmesi merkebe binen İsa'dan daha meşhurdur. Ayrıca İsa'nın Babil'in putlarını yıkmadığını da biliyoruz. Çünkü

¹⁸¹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 162-164.

¹⁸² İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 162-163.

¹⁸³ Buhârî, “Teyemmüm”, 1. Rivayetin tamamı şu şekildedir. “Benden önce hiçbir peygambere verilmemiş beş şey bana verildi. (Düşmanlarımın kalbine) bir aylık mesafeden korku salmakla yardım olundum. Yeryüzü bana mescit ve temizleyici kılınmıştır. Ümmetimden her kime namaz vakti erişirse (su bulamazsa, temiz bir toprakla teyemmüm alıp) namazını kılsın. Benden önce hiçbir peygambere helal kılınmayan savaş ganimetleri bana helal kılındı. Bana şefaet etme hakkı verildi. Benden önceki peygamberler kendi kavimlerine gönderilirlerdi. Ben ise tüm insanlığa gönderildim.”

¹⁸⁴ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 163-165. Hz. Muhammed'in ashâbı ile diğer peygamberlerin ashâbı arasındaki bir değerlendirmeye dair bk. Bünyamin Erul, “Geçmiş Peygamberlerin Ashâbı ile Hz. Peygamber'in Ashâbı Arasındaki Bir Mukayese”, *Dini Araştırmalar* 8/24 (2006): 305-326.

¹⁸⁵ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 168.

Babil bölgesinde, Hz. İbrahim zamanından Hz. Peygamber'in onları yok etmesine kadar, orada putlar kalmaya devam etmiştir.¹⁸⁶

Yedinci müjde Habakkuk kitabından:

“Tanrı Teman’dan, Kutsal Tanrı Paran Dağından geldi. Görkemi kapladı gökleri. O’na sunulan övgüler dünyayı doldurdu. Güneş gibi parıldıyor. Elleri ışık saçıyor. Gücünün gizi ellerinde, yayılıyor salgın hastalıklar önü sıra, yaşlı dağlar darmadağın oldu dünya kurulu beri var olan tepeler O’na baş eğdi. Midyan konutları korkudan titriyordu. Ya Rab nehirleri mi öfkelenin? Gazabın ırmaklara mı? Yoksa denize mi kızdın da, atlarına yenilmez savaş arabalarına bindin. Gerdin yayını, okların içtiğin antlardır. Yeryüzünü akarsularla yarıdın. Sarsıldı dağlar seni görünce. Seller her yanı süpürüp geçti. Engin denizler gürledi, dalgalar yükseldi. Gazap içinde ilerledin yeryüzünde ulusları öfkeyle çiğneyip ezdin. Kendi halkını, seçtiğin ulusu kurtarmaya geldin. Kötü soyun başını ezdin.” (Habakkuk, 3/ 3-13).

İbnü'l-Kayyım, “kim bu ifadeleri Hz. Muhammed dışında bir kimseye atfederse, onun güneşi denizle örtmeye çalışmakta olduğunu” buna gücünün yetmeyeceğini söyler. Ona göre, bu ifadelerde Hz. Muhammed ve onun ümmetinin özellikleri açıkça haber verilmektedir. Müellifimiz, kafirler bu müjdeyi anlamaktan ne kadar uzak olsalar da Allah Teâlâ nurunu tamamlayacağını vaat etmesinden dolayı yeryüzünü, Hz. Muhammed ve onun ümmetinin hamd ve senaları ile doldurduğunu ifade eder. Hatta bu hamd ve senaların çokluğu nedeniyle Müslümanların, “hamd edenler” diye isimlendirildiklerini belirtir.

el-Cevziyye’ye göre Hz. Muhammed’in yüzüne güneşin, ayın ışığı ve nuru vurmuş gibidir. Onu tanıyan herkes de buna şahitlik etmektedir. Ayrıca ümmetlerin ona ve onun ordularına boyun eğmiş olduğunu hatırlatır ve şöyle sorar: “İnsanları zulüm, cahillik ve küfürden kim kurtarmıştır, bu müjdede haber verilen vasıflar açıkça kimi göstermektedir?”¹⁸⁷

1.3.2.2. İncil’deki Tebşirata Dair

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, bu bölümde İncil metinlerinden peş peşe birçok alıntı yapar. Sonra da bu metinlerde geçen bazı lafızları, ifadeleri kullanarak onları, Hz. Muhammed’in tebşiratına hamleder ve bunlara dair çeşitli açılardan değerlendirmeler yapar.

Müellif, söz konusu bu metinlerde “yardımcı, Gerçeğin Ruhu, Kutsal Ruh, tesellici” gibi anlamlar verilen “faraklit” kelimesine dikkat çekmektedir.

¹⁸⁶ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 168-169.

¹⁸⁷ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 187-189.

Faraklite dair müjdeler:

“Beni seviyorsanız buyruklarımı yerine getirirsiniz. Ben de Baba’dan dileyeceğim. O sonsuza dek sizinle birlikte olsun diye size başka bir Yardımcı, Gerçeğin Ruhu’nu verecek.” (Yuhanna, 14/15-17).

“Beni seven sözüme uyar. Babam da onu sever. Biz de ona gelir, onunla birlikte yaşarız. Beni sevmeyen sözlerime uymaz. İşittiğiniz söz benim değil, beni gönderen Baba’nındır. Ben daha aranızdayken size bunları söyledim. Ama Baba’nın benim adıyla göndereceği Yardımcı, Kutsal Ruh, size her şeyi öğretecek. Bütün söylediklerimi size hatırlatacak. Size esenlik bırakıyorum, size kendi esenliğimi veriyorum. Ben size dünyanın verdiği gibi vermiyorum. Yüreğiniz sıkılmasın ve korkmasın. Size ‘Gidiyorum ama yanınıza döneceğim’ dediğimi işittiniz. Beni sevseydiniz Baba’ya gideceğim için sevinirdiniz. Artık sizinle uzun uzun konuşmayacağım. Çünkü bu dünyanın egemeni geliyor. Onun benim üzerimde hiçbir yetkisi yoktur.” (Yuhanna, 14/23-30).

“Baba’dan size göndereceğim Yardımcı, yani Baba’dan çıkan Gerçeğin Ruhu geldiği zaman, bana tanıklık edecek. Siz de tanıklık edeceksiniz. Çünkü başlangıçtan beri benimle birliktesiniz.” (Yuhanna, 15/26).

“Size gerçeği söylüyorum, benim gidişim sizin yararınızdır. Gitmezsem, Yardımcı size gelmez. Ama gidersem, O’nu size gönderirim. O gelince günah, doğruluk ve gelecek yargı konusunda dünyayı suçlu olduğuna ikna edecektir.” (Yuhanna, 16/7-8).

“Size daha çok söyleyeceklerim var, ama şimdi bunlara dayanamazsınız. Ne var ki o, yani Gerçeğin Ruhu gelince, sizi tüm gerçeğe yöneltecek. Çünkü kendiliğinden konuşmayacak, yalnız duyduklarını söyleyecek ve gelecekte olanları size bildirecek. O beni yüceltecek. Çünkü benim olandan alıp size bildirecek.” (Yuhanna, 16/12-14).¹⁸⁸

İbnü’l-Kayyım’a göre, Ehl-i kitabın lisanında faraklit¹⁸⁹ kelimesi hususunda üç mana öne çıkmaktadır. Onlardan bir gurup bu ifadenin, “hamid, hammad ve hamd” manalarına geldiğini söylemektedir.¹⁹⁰

Başka bir grup ise faraklit kelimesinin anlamını Süryanicede “tesellici” kabul eder ve derler ki Süryanicede, Yunancada bu şekildedir. Burada müellif, İsa’nın İbranice konuştuğunu Süryanice, Yunanca bilmediğini belirtir. Dolayısıyla faraklit konusunda da İbranice konuşmuştur. İncil’in aslı İbranice inmiştir. Sonra Süryani, Rum, Yunan vs. dillere tercüme edilmiştir.

Müellife göre Hristiyanların çoğu faraklit lafzının “kurtarıcı” anlamında olduğunu kabul eder. Onların delili yine İsa’nın şu ifadeleridir: “Dünyayı kurtarmaya geldim.” (Yuhanna, 12/47) ile “Baba’nın oğlunu dünyanın kurtarıcısı

¹⁸⁸ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 127-130.

¹⁸⁹ Faraklit-Paraklit, Hz. İsa’nın kendisinden sonra geleceğini müjdelediği kimse için kullanılan bir tabirdir. Geniş bilgi için bk. Aygün, *Son Peygamberi Müjdelemek*, 411-418; Davûd, *Tevrat ve İncil’e Göre Hz. Muhammed*, 282-299; Hindî, *İzhârü’l-hak*, 2: 260-280; Bucaille, *Tevrat, İnciller ve Kur’an*, 162-168; Mehmet Aydın, “Faraklit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 165-166.

¹⁹⁰ Faraklit kelimesinin anlam tahliline dair bk. Aygün, *Son Peygamberi Müjdelemek*, 417.

olarak gönderdiğini gördük. Şimdi buna tanıklık ediyoruz.” (Yuhanna’nın 1. Mektubu, 4/14).

Yine Hristiyanlardan bir grup faraklit havarilerin kalbine inen bir ruhtur, derler. Dolayısıyla onu olağan üstü bir anlama çevirir “Kutsal ruh”¹⁹¹ olduğunu iddia ederler. Kimi çarmıh hadisesinden sonra tekrar dirilen İsa’ya hamleder; kimi de faraklit lafzından maksadın ne olduğu bilinemez demektir. Çünkü onlar, manasının henüz gerçekleşmediğini iddia ederler.

Bu tevilleri reddeden İbnü’l-Kayyım’a göre, faraklit kelimesine “Kutsal ruh” gibi bir mana vermek batıl bir iddiadır. Hepsinden daha batıl olanın ise onun Mesih’e hamledilmesidir. Çünkü “Rûhulkudüs” İsa’dan önce ve sonra peygamberlere inmeye devam etmiştir. Başka şekillerdeki vasıflarını bilinmemektedir. el-Cevziyye, bu iddiasına delil olarak şu ayeti zikreder:

“Allah’a ve ahiret gününe inanan bir toplumun -Babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa- Allah’a ve Resûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin. İşte onların kalbine Allah, iman yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir.”¹⁹² (el-Mücâdele 59/22).

Müellif, ayrıca “Sen de Müşrikleri hicvedip kötüle veya onların hicivlerine karşılık ver. Cibrîl de seninle beraberdir.”¹⁹³ hadisini de delil olarak nakleder ve bu ruhun peygamberleri, salih kulları desteklemeye devam ettiğini tekrar eder. Dolayısıyla Mesih’in yukarıdaki müjdelerle kendisinden sonra daha büyük bir durumun (müşahade edilen) yaşanacağını haber verdiğine dikkat çeker. Yani İbnü’l-Kayyım’a göre özellikleri verilen faraklit, ayet ve hadiste anlatılan Kutsal ruh ile uyuşmamaktadır. Çünkü o, gözle görülecek biri olmalıdır. Yine “başka bir yardımcı” tabirinden gelecek olan kimsenin Mesih’ten sonra geleceği anlaşılmaktadır. Müjdelenen kurtarıcı onunla birlikte değildir. Çünkü gelmesi Mesih’in gidişine bağlanmıştır.

İbnü’l-Kayyım, “O sonsuza dek sizinle birlikte olsun diye” ifadesini tekrarlar. Buradaki kastın kişinin zat olarak ebediyen devam etmesi değil onu şariatının sürmesidir diyen müellif burada ilk faraklitin yani İsa’nın şiatı ebediyete kadar değil gelecek olan faraklitin sonsuza kadar süreceğini haber

¹⁹¹ Faraklit-Kutsal ruh hakkında bk. Ayğın, *Son Peygamberi Müjdelemek*, 429-439.

¹⁹² İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 130-132.

¹⁹³ Buharî, “İlk Yaratma”, 6.

verdiğini söyler. Nesh edilemeyecek olan şeriat, bu vasıflara uyan ise Hz. Muhammed'in şeriatıdır.¹⁹⁴ İsa'nın haber verdiği faraklit, aynı zamanda İsa'nın kendisini de haber vermektedir. el-Cevziyye'ye göre "O bana şahitlik edecek. Size her şeyi öğretecek, benim sözlerimi size hatırlatacak," ifadelerinden bu açıkça anlaşılmaktadır. Müellif, söz konusu edilen faraklite dair müjdelerden bazı ibareleri tekrar zikreder ve değerlendirmeler yapmaya devam eder:

Sizin için hayırlı olan benim Baba'ya gitmemdir. Eğer gitmezsem faraklit gelmeyecek. O dünyayı hatalarından dolayı azarlayacak. Hakkın ruhu geldiğinde o kendi nefsinden konuşmaz. Mesih'e de şahitlik edecek. O insanlara yol gösterecek, kendinden konuşmayacak, duyduklarını söyleyecek, Allah'tan gelen şeylerin hepsini haber verecek.

İbnü'l-Kayyım, bu sıfatlar ve niteliklerin insanların gördüğü, kelimasını işittikleri bir kimseye uymakta olduğunu söyler. Onun melek olması mümkün değildir. Ama şanı büyük bir kimse olmalı ki Hz. İsa'nın haber verdiği özelliklere uygun olsun. O, Hz. İsa'dan daha büyük bir peygamberdir. Çünkü Mesih onun kadrinin kendinin üzerinde olduğunu söylemektedir. Bu kimse, İsa'nın bilmediği şeyleri haber vermektedir: "Size söylemek istediğim çok şey var ama bu sözlerimi kaldıramazsınız. Ama Hakkın ruhu geldiğinde bütün gerçeği size bildirecek. Çünkü o kendinden konuşmaz."

Müellife göre, akıl olan bir kimse bu özelliklerin Hz. Peygamber'e uyduğu hususunda şüpheye düşmez. Çünkü Allah elçileri aracılığıyla kendisinin meleklerinin, melekûtunun hangi sıfatlarla muttasıf olduğunu haber vermektedir. Aynı şekilde müminler için cenneti düşmanları için cehennemi de anlatmaktadır. Fakat bu haberler Hz. Muhammed'e kadar tafsilatlı değildir. Müellifimiz, onun her şeyi haber verdiği noktasında iddiasını delillendirmede Hz. Ali'den şu hadisi nakleder: "İnsanlara anlayabilecekleri şeyden bahsedin. Allah ve Resûlünün yalanlanması hoşunuza gider mi?"¹⁹⁵

Dolayısıyla müellifimize göre, bahsi geçen müjdelerin Hz. İsa'ya isnadı mümkün değildir. Çünkü o, havarilerine kaldıramayacakları sözleri söylememiştir. Allah Teâlâ'nın, melekûtunun, ahiret gününün bilgileri İncil'de muhtasardır. Tevrat'ta da aynı şekildedir. Ahiret tafsilatlı değildir. Hz. Musa Mesih'in

¹⁹⁴ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 133.

¹⁹⁵ Buharî "İlim", 49.

durumunu kolaylaştırdığı halde o, yine de gelecek olan kurtarıcıyı haber vermektedir. Tüm bu işaretler faraklitin Hz. İsa olmadığını göstermektedir.¹⁹⁶

Şüphesiz ki Hz. Muhammed, Allah Teâlâ'nın dinini kemale erdirdi. Nimetini tamamladı. Bundan dolayı da son peygamber oldu. Ondan sonra bir peygamber gelmedi. O kıyamet saatinin ahvalinden, sıratın, amellerin tartılmasından cennet ve onun nimetlerinden, cehennem ve onun şiddetli azabından haber verdi. Müellife göre tüm bunlar Mesih'in şu sözünü onaylamaktadır. "O size her şeyi haber verecek." Dolayısıyla burada hem Hz. İsa'nın hem de Hz. Muhammed'in doğru sözlülüğü ortaya çıkmaktadır. el-Cevziyye'ye göre bu durum aşağıda zikrettiği üzere ayetler ve hadiste de ifadesini bulmaktadır.¹⁹⁷

"Çünkü onlara 'Allah'tan başka Tanrı yoktur,' denildiği zaman kibirle direnirlerdi. 'Mecnun bir şair için biz Tanrılarımızı bırakacak mıyız?' derlerdi. Hayır! O, gerçeği getirdi ve peygamberleri de doğruladı." (es-Sâffât 37/35-37).

"Allah Resûlü işaret ve orta parmağını uzatarak: 'Kıyamet günü ile ben şu ikisi gibi gönderildim' buyurdu."¹⁹⁸

İbnü'l-Kayyim'a göre, Mesih'in "Alemlerin Rabbinden gelen her şeyi size öğretecek." ifadesi; Allah'ın isimlerine, sıfatlarına, onun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman gerekliliğine dair bilgileri kapsar. Bu durum da Hz. Muhammed dışında kimsede görülmemiştir. Çünkü o da Allah'tan gelen kitabın ve hikmetin kapsamındadır. Dolayısıyla Mesih, "Faraklit geldiğinde o bana şahitlik edecek, size söylüyorum ki ona inanasınız." demektedir. Bu şahitlik durumunu ve onun müjdelediği peygamberi, Allah Teâlâ'nın ayetinde bizlere haber verdiğini hatırlatır:

"Hatırla ki, Meryem oğlu İsa: 'Ey İsariloğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim,' demişti" (es-Saf 61/6).

Müellif, "O dünyayı hatalarından dolayı azarlayacak." ifadesi nedeniyle gelecek kimsenin "havarilerin kalbine ikame edilen manada bir şey olması mümkün değil," demektedir. Çünkü onlar, Mesih'in gidişinden önce ona iman ve şahitlik ettiler. O halde "O geldiğinde bana şahitlik yapacak sözünü ve ona iman

¹⁹⁶ İbnü'l-Kayyim, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 133-136.

¹⁹⁷ İbnü'l-Kayyim, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 134-138.

¹⁹⁸ Buharî, "Tefsîrü'l-Kur'an", 1.

etmelerine dair vasiyetini” nasıl açıklarız diye soran İbnü'l-Kayyim, bunun havarilere yapılmış bir iftira olduğunu belirtir. Burada müellif, geleceği haber verilen kimsenin dünyayı hatalarından dolayı azarlamasına dair sözüne gelince; bunu “Hz. Muhammed dışında kim yapmıştır?” diye yine sorar. “O ki, yeryüzündeki tüm insanları küfürlerinden, günahlarından, isyanlarından dolayı uyardı, korkuttu. Onlara karşı emir ve nehiylerinde sınırlama yapmadı.”

İbnü'l-Kayyim'a göre “O kendi yanından konuşmaz ancak duyduklarını konuşur.” ifadesi ise Hz. Muhammed'in her konuştuğu şeyin vahiy olduğunu göstermektedir. İnsanlardan öğrendiği bir şey yoktur. Bu sıfat da başka kimsede bulunmamaktadır. Mesih'e gelince onun ilmi, kendinden önceki Musa'ya gelendir. Sonra ise Allah'tan ona bir vahiy indi. Bunu da Kur'an şöyle haber vermektedir: “Allah ona yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı, İncil'i öğretecek.” (Âl-i İmrân 3/48). Allah İsrailoğullarının elinde tahsil ettiği Tevrat'ı İsa'ya bildirdi. Onu arttırıp İncil olarak ona has kıldı. el-Cevziyye, Hz. Muhammed'in ona vahiy inmeden önce ilminin olmadığını hatırlatır ve buna dair aşağıdaki ayetleri nakleler:

“İşte böylece sana da emrimizle Kur'an'ı vahyettik. Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin.” (eş-Şûrâ 42/52).

“Biz sana bu Kur'an'ı vahyetmekle geçmiş milletlerin haberlerini sana en güzel bir şekilde anlatıyoruz. Gerçek şu ki, sen bundan önce (bu haberleri) elbette bilmeyenlerdendin.” (Yûsuf 12/3).

“O asla kendinden konuşmadı.” İfadesinin de Hz. Muhammed ancak vahiy ile konuştuğuna işaret ettiğini söyleyen müellif, buna dair ayeti de ekler. “O arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir.” (en-Necm 53/3-4).

İbnü'l-Kayyim, Mesih'in “O nefsinden konuşmaz. O ancak kendisine vahyedilene konuşur.” sözünün bahsi geçen ayetlerden de ayrıca anlaşılacağı üzere Hz. Muhammed'e uyduğunu söylemektedir.¹⁹⁹ Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e vahyettiği şeyleri tebliğ etmesini emretti. Bundan dolayı onun peygamberlerin, insanların içinde gerçeğin tebliğinde şanı büyüktü. İnsanlar, kavminin kendisini öldüreceği noktasında çekinen diğer peygamberlerden duymadıklarını ondan duyular. Zaten Mesih de sözleriyle buna ışık tutmaktadır. O, kendinde olanları havarilerine söylemedi. Çünkü onlar bu gerçekleri kaldıramazdı. Müellife göre,

¹⁹⁹ İbnü'l-Kayyim, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 138-140.

Mesih kendi sözleriyle bunu itiraf etmektedir. Şüphesiz ki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'i desteklediği gibi hiçbir peygamberi desteklemedi.²⁰⁰ Onu insanlardan korudu. O da söylediği şeylerle ilgili bir şeyden korkmadı. Ona ilim verildi ki kendinden önce kimseye verilmedi. Onun ümmeti de onun bildirdiği şeyler hususunda desteklendi. Dolayısıyla Müslümanlar, Yahudiler gibi olmadılar. Onlar, Tevrat'ı önce kabul ettiler. Sonra onu taşıyamadılar. Hristiyanlar da aynıdır. Zaten Hz. İsa gerçekleri kaldıramayacaklarını onlara söylemişti. Müellifimize göre, Hz. Muhammed'in ümmeti akıl olma, cihat, iman noktasında ekmeldi. Bundan dolayı onların imanları, ilimleri, amelleri ve bedeni ibadetleri diğer ümmetlere göre daha büyüktür.

İbnü'l-Kayyım, "Hz. İsa'nın faraklitin kendisine şahit olacağını, onun her şeyi onlara öğreteceğini ve kendisinin söylediği her şeyi hatırlatacağını söylediğini" tekrar zikreder, sonra da şöyle devam eder:

Malum bir şeydir ki bu şahitlik ancak, insanların duyduğu, gördüğü bir şeyden olabilir. Havarilerin kalbine ilham edilen bir şeyin şahitlik noktasında geçerliliği nasıl olabilir? Ama işitmediği, görmediği halde Mesih'e şahitlik edebilecek bir kimse sadece Hz. Muhammed'dir. O Mesih'in emirlerini ortaya çıkardı. İnsanların çoğunun işitip şahit olduğu Mesih'in hak olduğuna şahitlik etti. İnsanlar onun Mesih'i doğruladığını bildiler. Hz. Muhammed Yahudilerin ona olan iftiralardan onu tenzih etti. Onu Hristiyanlar arasına dahil etti.

Müellifimiz, bu gerçeklikten dolayı Necaşî, Hz. Muhammedin Mesih'e olan şahitliğini işitince ikisi arasında bir fark olmadığını itiraf ettiğini belirtir. Burada ayrıca Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed'in ümmetini de insanlara şahit kıldığını söyler ki onlar, Yahudi ve Hristiyanlar gibi hakkı arttıran veya eksiltlen kimselerin hilafına batıla şahitlik etmeyen, adil ve mutedil bir ümmettir.

İbnü'l-Kayyım'a göre faraklit kelimesinin manası "muhammed, hamid, hammad, mahmud, hamd, ahmed" ise bu vasıflar açık bir şekilde Hz. Muhammed'i gösterir. Çünkü o ve onun ümmeti, her hallerinde Allah'a hamd ederler, hutbelerini, dualarını hamd ile açarlar. Müellif, ayrıca söz konusu kelimeleri kullanıldığı vezin açısından değerlendiren yorumları da şöyle aktarır:

Bu kelimeler, aynı kökten türemiş ve benzer anlamlar içermektedir. Hamid, hammad, mahmud kelimeleri, çok övülen anlamında muhammed lafzı gibidir. Muhammed ise, onun dışındaki övülen kimselerden daha çok övüldüğünü belirtir.

²⁰⁰ Müellifin söz konusu ettiği desteğe dair delili şu ayettir. "Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır." (el-Mâide 5/67).

Ahmed kelimesi ise tafdil babındandır. Anlamı, çok övülen diye vasıflanan kimselerden daha layık olanı, en çok övüleni gösterir. Derler ki ‘Bu, bundan övülmeye daha layıktır.’ Dolayısıyla muhammed lafzı, niceliği arttıran bir özelliği göstermekte; ahmet ise niteliği fazlalaştıran bir mahiyet taşımaktadır. Faraklit kelimesi master olan hamd lafzı ile sabit olursa bu kelime de çokluğa dair mübalağa ifade eder.

Müellif, burada faraklite dair sırrın, Allah Teâlâ’nın Kur’an’da bildirdiği üzere, Hz. İsa’nın ifadesiyle zaten ortaya çıktığını belirtir. “Benden önce gelen Tevrat’ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici olarak geldim.” (es-Saf 61/6). Ona göre bu ayette ahmed lafzı ile faraklite işaret edilmektedir. O da açıktır ki Hz. Peygamber’dir.²⁰¹ İbnü’l-Kayyım, gelecek olan kimseyle ilgili farklı beklentiler içinde olan Hristiyanlara aşağıda geleceği üzere sorular sorar ve şöyle cevap verir:

Dünyayı hatalarından dolayı kim kınamıştır? Allah’ın hakkıyla tarifini ümmete bildiren kimdir? Tüm mahlûkata söz fiil, İnanç olarak Allah’ın isimleri, sıfatları, ahkâmının ve kadrinin bilinmesi noktasında gönderilen peygamber kimdir? Peki, İsa’dan sonra aleme hükmedecek olan kimdir?

el-Cevziyye’ye göre, bunları teemmül eden bir kimse Hz. İsa’nın “Bu dünyanın egemeni geliyor, onun benim üzerinde bir yetkisi yoktur.” ifadeleriyle ilgili ki bu söz inkar edilemez, ondan sonra gelen kişiyle ilgili olduğunu görür.

Hristiyanların elinde hakka kıyasla batıllığı kat kat fazla olan bir din kaldığını söyleyen müellif, Allah Teâlâ’nın da Hz. Muhammed’i göndererek Mesih’in nübüvvetini nesh ettiğini belirtir

Müellifimize göre Kur’an’da, söz konusu müjdelerdeki bazı ifadeleri destekleyen ayetler bulunmaktadır. Hz. İsa, kendinden sonrakini müjdelemiş, Hz. Muhammed ise kendinden öncekini doğrulamıştı.²⁰² İbnü’l-Kayyım, burada böyle bir uyuma dikkat çeker ve iddiasına delil olarak “Faraklit size tüm sırları ifşa edecek. Her şeyi açıklayacak. Ben size misallerle geliyorum. O size tevil edecek.” ifadesiyle ilgili olarak şu ayetleri aktarır:

“Ayrıca bu kitabı da sana her şey için bir açıklama olarak indirdik.” (en-Nahl 16/89).

“(Bu Kur’an) uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat o, kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi açıklayan (bir kitaptır); iman eden toplum için bir rahmet ve bir hidayettir.” (Yûsuf 12/111).

²⁰¹ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 140-142.

²⁰² İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*.145-146.

İbnü'l-Kayyım'a göre Kur'an incelendiğinde Hz. Peygamber'in, mücmel olanı tafsil, benzer olanları tevil, rumuzlu olanları ise şerh ettiği görülür. Bu durum İsa'nın şu sözlerinde de ortaya çıkmaktadır: "Size örnekler getirecek. Onları tevil edecek." Aynı şekilde "Allah katından olanları size haber verecek." ifadesinden de Cennet-cehennem, günah-sevap gibi vb. konularda Mesih'in nezdinde mücmel olanın, Hz. Muhammed'le birlikte ayrıntılı haberlere dönüştüğü anlaşılır.

Müellif, Hz. İsa'nın "O, (faraklit) benim ona şahitlik ettiğim gibi o da bana şahitlik edecek." sözüyle ilgili olarak şöyle devam eder:

Faraklitin Hz. Muhammed'le uyuştuğunu, açık bir şekilde onu gösterdiğini nasıl anlarız? Çünkü İsa kendinden önce bir nebinin yapmadığı bir şekilde Muhammed'in nübüvvetine çağırdı. O oğlu ya da sahibi olduğunu söylediği rabbini yüceltti. Eşi benzeri olmadığını, doğurmadığı ve doğrulmadığını, ona denk bir şeyin olmadığını ilan etti. Sonra Muhammed'in peygamberliğine şahitliğini onun da kendisine olan şahadetini ilan etti. Hz. Peygamberin, hakkın ruhuyla desteklenmesi, kendi nefsinden konuşmaması ancak vahiy ile konuşması, her şeyi öğretecek olması, Allah'tan aldığı tüm şeyleri söyleyecek olması, Allah'ın egemenliğinin onu yalanlayanlardan alınıp müminlere verileceğinin bildirilmesi gibi hususlar, havarilerin de hak olarak bildiği haberlerdir.

İbnü'l-Kayyım, bu gerçekleri inkar edenlerin ise ayette şöyle ifade edildiğini belirtir:

"Allah buyurmuştu ki: Ey İsa! Seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim, seni inkar edenlerden arındıracağım ve sana uyanları kıyamete kadar kafirlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte o zaman ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim." (Âl-i İmrân 3/55).

Müellife göre, söz konusu edilen bu müjdeler nedeniyle Müslümanlar kıyamete kadar Hıristiyanlardan üstünde olacaktır. Çünkü Müslümanlar tüm hak peygamberleri kabul ettikleri için Hz. İsa'ya düşmanlık etmediler. Düşmanlık edenler onu bir ilah kabul edip, haça tapanlardır. Onlar, Mesih'in Allah'ın kulu olduğuna razı olmadılar. Onlar gerçekte onun düşmanlarıdır. Müslümanlar ise gerçekte Mesih'i tasdik edenlerdir. Dolayısıyla Hz. İsa'nın müjdeleri tüm müjdelerin üzerindedir. Peygamberler içinde Hz. Peygamber'e en yakın odur. İkisi arasında şeriat sahibi bir peygamber yoktur.²⁰³

İbnü'l-Kayyım'a göre, Hz. İsa'nın "Dünyanın egemeni gelecek." sözü ise dünyanın efendisi, hükmedeni, Mesih'ten sonra ona itaat edilecek kimse

²⁰³ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 147-149.

anlamındadır. Bu söz, Hz. Peygamber'in şu kavliyle de uyumludur: "Ben babam İbrahim'in daveti, İsa'nın müjdesiyim."²⁰⁴

"Dünyanın zahirinin, batınının egemeni kimdir. Kalpler ve bedenler ona itaat etmiştir. Hz. Muhammed'den sonra asırlar boyu yaşanan bölgelerde, şehirlerde tercih edilen kimdir?" şeklinde sorular soran müellif, şöyle cevaplar verir:

Hz. Muhammed'in gelişiyile Ümmetler ona boyun eğdi. Putperestlik batıl oldu. O, Rahman'ın davetini ikame etti. Müminleri şereflendirdi. Peygamberleri doğruladı. Açıkça tevhidi ilan etti. Sadece eşi benzeri olmayan Allah'a ibadete çağırdı ve dünya ona getirilen tesbih, tehlil, tekbir ve tahmidlerle doldu, taştı.

Müellif, burada söz konusu müjdenin, Hz. Muhammed'in şu sözünü uyumuna da dikkat çeker: "Ben insanoğlunun efendisiyim. Bu övünmek değildir. O gün hamd sancağım altında Adem ve ondan sonra gelecek müminler olacak."²⁰⁵

İbnü'l-Kayyım'a göre, Hz. İsa'nın "Benim üzerimde hiçbir yetkisi yoktur." (Yuhanna, 14/30) sözüyle ilgili olarak "tevhide işaret vardır, her şey Allah'tandır" anlamına gelir. Bu müjde dinin aslından olan tevhid ve nübüvveti haber vermektedir. Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber için ifade ettiği "Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur." (Al-i İmran 3/128). ayetiyle de mutabıktır. Ona göre bu iki peygamberi ve davetini kim tefekkür ederse aynısıyla birbirini onayladıklarını görür. Birini tasdik edip diğerini yalanlamak mümkün değildir. Hz. Muhammed'i yalanlayan Hz. İsa'yı daha şiddetli bir şekilde yalanlamış olur. Eğer Mesih'in hakikati, varlığı yok diye inanılırsa bu durum da batıldır. Onun varlığına delil ise yine İncil'deki şu ifadelerdir:

"Sevgili kardeşlerim, her ruha inanmayın. Tanrıdan olup olmadıklarını anlamak için ruhları sınavın. Çünkü birçok sahte peygamber dünyanın her yanına yayılmış bulunuyor. İsa Mesih'in beden alıp geldiğini kabul eden her ruh Tanrı'dandır. Tanrı'nın Ruhunu bununla tanıyacaksınız. İsa'yı kabul etmeyen hiçbir ruh Tanrı'dan değildir. Böylesi, Mesih karşıtının ruhudur. Onun geleceğini duydunuz. Zaten o şimdiden dünyadadır." (Yuhanna'nın 1. Mektubu, 4/1-4).

el-Cevziyye'ye göre Müslümanlar, Hz. İsa'nın Allah katından hak din ve hidayet rehberi olduğuna, yine Allah'ın kulu ve elçisi ile Meryem'e ilka ettiği kelimesi olduğuna inandılar. Hristiyanlar ise Mesih'in kendisine, annesine ibadete çağırdılar. Teslis inancını kurdular. O Allah ve Allah'ın oğludur dediler.

²⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28: 381.

²⁰⁵ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 149-150. Bilgi için bk. Tirmizî, "Menakıp", 1,18.

Onlar bu yönüyle Mesih'in taraftarı oldular. Müellife göre "Haktan kim saparsa yerine batılı koymaktadır."²⁰⁶

Müellifimiz, Hz. İsa'nın "Ama gidersem, O'nu size gönderirim." İfadesinden; "Gidersem, Rabbimden onu size göndermesini talep edeceğim" anlamında olabileceğini söyler. Dolayısıyla İsa burada bir sebep kılınmaktadır. Allah Teâlâ bir şeyi takdir edeceği zaman onun olması için sebepler yaratmaktadır. Bunlardan biri de kulun bir şeyin olması için dua etmesidir. Allah Teâlâ'nın da kulunun duasına icabeti ve ona olan nimetinden dolayı, talep edilen şey olmaktadır. Ona göre Hz. İbrahim'in ayetteki şu duası da buna örnektir:

"Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin." (el-Bakara 2/129).

İbnü'l-Kayyım, Hz. İsa ve İbrahim'in duasının Hz. Muhammed'i gösterdiği sadedinde; ona ne zaman nebi oldun diye sorulduğunda "Ben, Adem ruh ve ceset arasında iken!"²⁰⁷ ile "Ben, Allah katında Adem henüz çamur halindeyken son peygamber olduğum yazılmıştır."²⁰⁸ şeklindeki cevaplarını nakleder. Dolayısıyla müellife göre hem Hz. İsa'nın hem de İbrahim'in duası Hz. Peygamber'i göstermektedir. Müellif e göre, iddia ettiği anlamdaki Mesih'in sözünün (kardeşi Muhammed'i göndermesi isteğinin), onun göğe yükseltilmesinden sonra olması imkansız değildir. Ama Hz. İbrahim, ayette geçtiği üzere duasını dünyada yapmıştır.²⁰⁹

Faraklit bağlamında diğer bir müjde:

"İsa onlara şunu sordu: Kutsal Yazılar'da şu sözleri hiç okumadınız mı? 'Yapıcıların reddettiği taş, işte köşenin baş taşı oldu. Rab'in işidir bu, gözümüzde harika bir iş!' Bu nedenle size şunu söyleyeyim, Tanrı'nın Egemenliği sizden alınacak ve bunun ürünlerini yetiştiren bir ulusa verilecek. Bu taşın üzerine düşen, paramparça olacak; taş da kimin üzerine düşerse onu ezip toz edecek." (Matta, 21/42-44).²¹⁰

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, "Gözümüzde harika bir iş! Tanrı'nın egemenliği sizden alınacak ve başka bir ulusa verilecek." ibaresine dikkat çeker. Ona göre bu

²⁰⁶ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 151-152.

²⁰⁷ Tirmizî, "Menakıb", 1.

²⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28: 379.

²⁰⁹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 153-154.

²¹⁰ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 130.

müjdeyi kim teemmül ederse Hz. Muhammed ve onun ümmetinin haber verildiğini anlamakta güçlük çekmez. Delili de aşağıdaki ayetlerdir.

“Andolsun Zikir’den sonra Zebûr’da da: ‘Yeryüzüne iyi kullarım varis olacaktır’ diye yazmıştık.” (el-Enbiyâ 21/105).

“Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hakim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hakim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslam’ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve (geçirdikleri) korku döneminden sonra bunun yerine onlara güven sağlayacağını vaat etti. Çünkü onlar bana kulluk ederler; hiçbir şeyi bana eş tutmazlar.” (en-Nûr 24/55).²¹¹

1.4. MÜHTEDE ÂLİMLERLE İLGİLİ İDDİALARA CEVAPLAR

İbnü’l-Kayyım el-Cevziyye, Ehl-i kitaptan olup daha sonra Müslüman olan Yahudi âlimlerden, Abdullah b. Selâm ve Kâ’b el-Ahbâr²¹² bağlamında yapılan eleştiri ve iddiaları söz konusu ederek bunlara cevap vermeye çalışır. Daha önce tezimizin giriş kısmında açıkladığımız üzere mühtedilerle ilgili üç meselenin muhtevası birbiriyle bağlantılı olduğu için bunları tek başlık altında toplamayı uygun bulmuştuk. Bu bağlamda el-Cevziyye kitabında, Ehl-i kitaptan olan mühtedilerin tebşirata şahitliklerini dördüncü meselede,²¹³ onların sayılarının azlığını beşinci meselede,²¹⁴ onlar sayesinde İslam şeriatının kurulduğuna dair iddiaları ise altıncı meselede²¹⁵ ele almaktadır.

1.4.1. Tebşirata Şahitliklerine Dair

İbnü’l-Kayyım, “Ehl-i kitabın isim vererek Kâ’b el-Ahbâr, Abdullah b. Selâm ve onlar gibi Müslüman olan diğer mühtedi âlimlerin, Hz. Muhammed’in Tevrat ve İncil’de müjdelendiğine dair kendileri aleyhine olabilecek bir delil getiremediklerine” dair iddiasını dördüncü meselede ele alır. Konuyu üç vecih altında toplayan el-Cevziyye, önce tebşiratın nübüvvete dayanak olması açısından bir değerlendirme yaparak kendi eleştirilerine zemin hazırlar. Daha sonra ise mühtedi âlimler açısından kısaca cevap verir.

²¹¹ Bu ayetler henüz zayıf durumda olan Müslümanların daha sonra düşmanlarını alt edeceklerini müjdelemektedir.

²¹² Ayrıca bk. M. Yaşar Kandemir, “Kâ’b el-Ahbâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 1-3.

²¹³ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 264.

²¹⁴ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 269.

²¹⁵ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 274.

Müellifimiz birinci vecihte nübüvvetin bilinmesinin yollarından bahseder. İnsanların büyük çoğunluğunun Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e dair şahitliğini, haberlerini bilmeden, duymadan bizzat kendi müşahedeleriyle onun nübüvvetini kabul ettiklerini söyler. Bu noktada Arapların Müslüman olmasının Ehl-i kitap nezdinde var olan tebşirata dayandırılmayacağını söyleyen İbnü'l-Kayyım, onlar içinde bazı kimselerin bi'set öncesi ve sonrasında Yahudilerden bekledikleri peygamberin sıfatlarını, çıktığı yeri vs. haberlerini duymuşlardı. Bunun Müslümanların imanlarını destekleyen bir durum olduğunu söyleyen müellifimiz, geçmiş kutsal kitaplardaki müjdelerin nübüvvetin ispatı noktasında şart olmadığını söyler. Ama onları takviye mesabesinde görür.

İbnü'l-Kayyım'a göre Hz. Muhammed, İsa ve Musa'nın nübüvvetinin bilinmesi için kendilerinden önce müjdelenmesi gerekmez. Bilmenin yolları çeşitlidir. Mesela Hz. Muhammed'in nübüvvetinin idrak edilmesi, anlaşılması yollardan bir yoldur. Dolayısıyla kişi için nübüvvet sabit, ona ittiba vacip olur ki isterse Hz. Muhammed'i kendinden önce müjdeleyen kimse olmasın.

Müellif, nübüvvetin burhan ile bilinmesi durumunda, müjde ile desteklenmesine iki seçenek sunar. Birincisi müjdenin ortaya çıkışı zorunlu-vacip değilse nübüvvetin tasdikinde kullanılmaz. Ama gerçekleştiği kesinlikle biliniyorsa ki bize nakledilmese de bu onun vaki olmadığını göstermez; o zaman nübüvvetin ispatı noktasında dayanak olur. el-Cevziyye, burada Hz. Musa, İsa ve onların dışındaki diğer peygamberlerden sadır olan her şeyin bize ulaşmadığını, bu durumun zaten zorunlu olarak bilindiğini söyler.

İbnü'l-Kayyım Ehl-i kitabın elindeki mevcut kitapların dışında herkesin muttali olmadığı bazı özel kitapların varlığını hatırlatır. Özel nüsha ile diğer nüshalar arasında tahrif sonucunda farklılık bulunmasına rağmen kitaplarındaki müjdeleri önceki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde zikrettiğini söyleyen müellifimize göre tebşiratın inkarı mümkün değildir. Onlar, tebşiratın olmadığını ancak tevil ile cahil kimseleri aldatabilirler.

Müellifimiz ikinci vecihte, mühtedi âlimlerden olan Abdullah b. Selâm ve Kâ'b el-Ahbâr ile ilgili iddialara cevap verir. Daha önce geçtiği üzere el-Cevziyye, Hz. Muhammed'in, Yahudilerden ileri gelenlerinin olduğu bir ortamda onların Müslüman olduğunu bilmedikleri Abdullah b. Selâm hakkında "O en

âlimimiz ve en âlimimizin oğlu; en hayırlımız ve en hayırlımızın oğludur.” diye tanıklık yaptıklarını hatırlatır. Ayrıca, onun Müslüman olduğunu öğrendiklerinde ise Yahudilerin “O en şerlimiz ve en şerlimizin oğlu; en cahilimiz ve en cahilimizin oğludur.” şeklinde ifade değiştirmelerinin Abdullah b. Selâm ve onun gibi İslam’ı seçmiş kimselerin tebşirata olan şahitliğine zarar veremeyeceklerini belirtir. İbnü’l-Kayyım, burada önceki peygamberlerin haberlerine ve içerdikleri tebşirata dair ilmi en geniş, Ehl-i kitap hakkındaki hususlarda bilgisi en doğru kimsenin Kâ’b el-Ahbâr olduğunu, sahabîlerin de bu duruma şahitlik ettiklerine dikkat çeker.

İbnü’l-Kayyım, “Bugün Abdullah b. Selâm ve Ka’b el-Ahbâr’ı biz temsil ediyoruz. Kabul etmediğiniz fakat sizin kitaplarınızda bulduğumuz Hz. Muhammed’e dair tebşirat, sizin aleyhinize bizim ise lehimize şahitlik etmektedir.” demektedir, müellifimiz burada ayetten de ilham alarak “Eğer doğru sözlü iseniz elinizdeki kitapları getirin, onları okuyun.”²¹⁶ şeklinde muhataplarına seslenerek tebşirata dair kendi tanıklığını ortaya koyar.²¹⁷

Üçüncü vecihte ise İbnü’l-Kayyım mühtedi âlimler, son derece açık, sarih bir nüsha, delil getirseydi de Ehl-i Kitabın iftiracı, inatçı ve yalancı olmasından dolayı bunların tahrifinde de bir yol bulacaklarını söyler. Dolayısıyla müellif, tebşirat hususunda “O değildir; henüz gelmedi; biz Tevrat’ın hükmünden ayrılmayız; ümmî²¹⁸ peygambere uymayız” tarzındaki Yahudilerin inkarcı tutumlarını tekrar eder. Bu tabiatın onların seleflerinde de olduğunu, Hz. Muhammed’in nebî olduğuna şahitlik edip bunu itiraf ettikleri halde ona uymadıklarını hatırlatır.

İbnü’l-Kayyım, Ehl-i kitaba tebşirat konusunda en muazzam deliller gelse de onlar “Gerçekten haklarında Rabbinin sözü sabit olanlar kendilerine bütün mucizeler gelmiş olsa bile, elem verici azabı görünceye kadar inanmayacaklardır.” (Yûnus 10/96-97) ayetlerinde ifadesini bulan “peygamberleri

²¹⁶ “Eğer doğru sözlü iseniz o zaman Tevrat’ı getirip onu okuyun.” (Âl-i İmrân 3/93).

²¹⁷ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 264-267.

²¹⁸ Hz. Peygamber için kullanılan Ümmilik kavramına dair bazı çalışmalara bk. Remzi Kaya, “Kur’an’da Hz. Peygamber’in Beşer ve Ümmi Oluşu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 11/1 (2002): 29-52; Ekrem Baysal, “Muhammed Abid el-Cabirî’de Nübüvvetin İspatı, İcaz ve Ümmilik”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2016): 123-156.

yalanlama” tabiatlarından dolayı kabul etmeyeceklerine dikkat çeker. Öncekilerin peygamberlerin yalanlanması tutumu sonrakiler tarafından taklid edilip günümüze kadar gelmiştir diyen müellifimiz iddiasına delil olarak “İşte böylece, onlardan öncekilere her hangi bir peygamber geldiğinde hemen ‘O, bir büyücüdür veya delidir,’ dediler. Bunu birbirlerine vasiyet mi ettiler? Doğrusu onlar azgın bir topluluktur.” (Zâriyat 51/52-53) ayetiyle de Ehl-i kitabın inatçılıklarından, hasetlerinden dolayı devam edegeldikleri inkarcı tavırlarını eleştirir. İbnü’l-Kayyım, “Önceki peygamberlerin haberlerini terk etmek, onların nübüvvetinin sıhhati noktasında elinde meydana gelen mucizeleri-burhanları inkar etmek gibi değil midir?” diye sorarak bu bahsi bitirir.²¹⁹

1.4.2. Mühtedilerin Sayılarının Azlığına Dair

İbnü’l-Kayyım el-Cevziyye, Ehl-i kitabın sonradan İslam’ı kabul etmiş olan âlimlerle ilgili şöyle bir eleştirisine burada cevap vermektedir:

Bizi, dininize girmekten alıkoyan engel unsurlar nedeniyle imana karşı küfrü seçmekle itham ediyorsunuz ama bu suçlamaya Abdullah b. Selâm ve arkadaşları daha layıktır. Çünkü onlar gibi kendi dinlerini terk edenler az; dinlerinde kalanlar ise sayılamayacak kadar çoktur.

Müellifimiz, önceki bölümlerde Ehl-i kitabın yaşadığı, çoğunlukta olduğu bölgelere dair bilgileri zikrettiğini söyleyerek bi’setten sonra durumun tersine dönerek Hz. Muhammed’e inananların, doğrulayanların sayısının inanmayanlara göre kat kat fazla olduğunu; azınlıkta kalanların zillet ve cizye altında yaşadığını hatırlatır.

Yine onlardan bazı kimselerin, iman etmelerine engel sebep olarak sadece dünyalık nimetleri kaybetme korkusu gibi bir nedene hasredilemeyeceğini söyleyen müellif, bunun yanında ve daha önemlileri haset, kibir, heva, geçmiş büyüklerine muhabbet ve besledikleri hüsnü-zan, taklit, cehalet gibi hususların bulunduğunu yine zikreder.

el-Cevziyye, Ehl-i kitabın bu tabiatlarının sonucunda ortaya çıkan inkarlarından dolayı, onlara yapılan küfür ithamını, kendileri açısından temellendirebilecekleri bir ilime, bilgiye sahip olmadıklarına dikkat çeker. Çünkü onlar daha önce sayıca çok fazla ve içlerinde akleden ve ilim sahibi pek çok kimse

²¹⁹ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 267- 268.

olmasına rağmen bunu yapamamışlardı. Müellif buradan hareketle yaşadığı dönemdeki Ehl-i kitabın da bunu yapamayacağına vurgu yapar.

İbnü'l-Kayyım Abdullah b. Selâm ve arkadaşlarının, Hz. Muhammed'in risâletinin başlangıcında Müslümanların az, yeryüzü ahalisinin onlara düşmanlıkta ittifak içinde olduğu, çok zor sıkıntılı bir dönemde İslam'ı kabul ettiklerini hatırlatır. Şayet mezkûr mühtedi âlimler dünya nimetlerini, itibarlarını, konumlarını tercih etmiş ve kendi dinlerinde kalmış olsalardı (kavimlerindeki önde gelen diğer bazı kimseler gibi) esas o zaman onların küfür ithamına layık olacaklarını iddia eder.

Müellif, çağdaşı olduğu kimselerden de tıpkı selefleri gibi Ehl-i kitabın hakkı kabul noktasında öne sürdüğü mazeretlere, yakinen şahit olduğunu ifade eder. Bazı Hıristiyan âlimlerle yaptığı münazarayı burada örnek verir.²²⁰ Onlara “Şimdi seni hakka uymaktan alıkoyan şey nedir?” diye sorduğunda muhataplarının (selefleri gibi) verdiği cevaplarını nakleder: “Halk bizi yüceltti, lider yaptı, zenginleştirdi. Şayet Muhammed'e uyarsak bunları kaybederiz. Şayet Müslüman olursam, itibarlı bir konumda iken çarşı pazarda dilenmek zorunda kalırım. Bu kimin nefsine hoş gelir.” Müellifimiz buradan hareketle Ehl-i kitabın tutumunun kendi döneminde de aynı olduğuna dikkat çeker.

el-Cevziyye, mühtedi âlimlerin sayılarının azlığına dair iddianın, kendi içinde bir cevap barındırdığını, dolayısıyla bu durumun Ehl-i kitap açısından bir itiraf olduğunu söyler ve şöyle bir açıklama getirir: “Abdullah b. Selâm gibi Ehl-i kitaptan önde gelen âlim kimselerin içinde Müslüman olanlarının sayıları azdır. Ama onların dışındaki mühtediler, İslam'ı kabul edenler ise sayılamayacak kadar çoktur.

1.4.3. Mühtedilerin İslam Şeriatını Kurduğuna Dair

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye kitabında altıncı mesele bağlamında Ehl-i kitabın öteden beri günümüze kadar da süregelen, İslam'ın inanç ve kaidelerinin temellendirilmesi noktasında mühtedi âlimlerin etkisinin olduğuna dair iddiayı ele alır. Onlar, İslam'ın ilk müntesipleri olan sahabîlerin avamdan kimseler olmaları hasebiyle ilim sahibi olmadıklarını söylemekte, dolayısıyla İslam şeriatının helal-haram, emir-nehiy gibi esaslarının temellendirilmesinde Abdullah b. Selâm ve

²²⁰ Ehl-i kitapla yapılan münazaralarla ilgili bir çalışma için bk. Fahreddin Râzî, *Hıristiyanlığın Reddine Yönelik Tartışmalar*, çev. Hidayet Işık (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006).

onun gibi daha öncesinde kendilerinden olan alimlerin etkisinin olduğunu söylemektedirler.²²¹

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye söz konusu iddianın bir iftira olduğunu, helal-haram, emir-nehiy vs. İslam inanç, ibadet esaslarının ancak Kur'an'ın Müslümanlara açıkladığını söyler. Delili de şu ayettir: “Ona önünden de ardından da batıl gelemes. O hikmet sahibi, çok övülen Allah'tan indirilmiştir.” (Fussilet 41/42). Kur'an, insanların tabiatlarının, ırklarının ve bilgilerinin farklılığına rağmen onları kendisiyle sınırlamış, hatta benzeri bir “sure”²²² getirmeleri noktasında meydan okumuştur. İnkâr edenler, kendilerinde olan belagat, hitabet nazım ve fesahat gibi kabiliyetlerine rağmen Kur'an'ın bu tavrı karşısında aciz kalmışlardır.²²³

Müellife göre Müslümanlar dini esaslarını, kendisinden daha büyük, yüce bir kitabın indirilmediği Kur'an'dan aldılar. Onda kalplere şifa olacak olan her tafsilat bulunmaktadır. Allah Teâlâ, peygamberini ve onun ümmetini Kur'an ile hidayete erdirdi, doğru yolu gösterdi.

el-Cevziyye, sahabîlerin avamdan ve ümmî olduğuna dair iddiaya gelince, Allah Teâlâ'nın elçisiyle onları temizlediğini, kitabı ve hikmeti öğrettiğini, hidayette, amelde, Rablerini tanımada, nefisler için faydalı olan ilimlerde tüm ümmetlere üstün kıldığını söyler. İlim, bilim, sanat gibi faaliyetlerin ümmetler arasında zaten dönüştürüldüğünü söyleyen müellif, “Kim ashabın ilmi hakkında Allah'ın isimleri, sıfatları, fiilleri, ahkamı ve dini noktasındaki ahiret, nefsin saadeti, kalbin iyi-hasta hallerine dair tafsilatı” onlardan öğrenmiş ve sonra da bunları onu inkar etmişse; o zaman onlardan önceki ümmetlerden olan ve onlara

²²¹ Ehl-i kitap âlimlerinin İslam dinine etkisine dair bk. Muhammed Hüseyin Zehebî, *Tefsir ve Hadiste İsrailliyat*, çev. Enbiya Yıldırım (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007), 99-102, 106-116; Arslantaş, *Yahudilere Göre Hz. Muhammed ve İslamiyet*, 198-204; Özcan Hıdır, “İslam'ın Yahudi Kökeni Teorisi İle İlgili İddialar ve Çalışmalar”, *İlam Araştırma Dergisi* 3/1 (1998): 155-168; Sıddık Ünal, “Hz. Muhammed'in Peygamberliğini Müjdeleyen Kişilerin İstismarına Bir Örnek: Kur'an Ehl-i Kitabın Eseri Mi?” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000): 505-515; Hıdır, “İlk Vahyin Gelişi Bağlamında Varaka b. Nevfel'in Hz. Peygamber'e Dini-Kültürel Etkisine Dair İddiaların Değerlendirilmesi”, *Marife* 4/2 (2004): 27-37; Hıdır, “Yahudi Kültürünün Hadislere Etkisi İddiaları Üzerine”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3/1 (2005): 7-38.

²²² Atıfta bulunulan ayetlere bk. el-Bakara 2/23; Yûnus 10/38.

²²³ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 274-275.

has kılınan özellikleri de inkar etmiş” olacağına dikkat çeker.²²⁴ Müellif burada havarilerle ilgili aşağıda geleceği üzere bir kıyaslama yaparak, Hz. Peygamber’in ashabı içinde durumun aynı olduğunu söyler:

Onlar Hz. İsa’nın bildirdiği şeyleri, Allah Teâlâ onlara bahşedinceye kadar daha öncesinde bilmiyorlardı. Rablerinin onlara has kıldığı delillere şahit oldular. Mesih’in şahsında ortaya çıkan mucizeleri gördüler. İlahi bilgilerle nefisleri kemale erdi. Sonra da bu bilgileri yazdılar.²²⁵

İbnü’l-Kayyım “Sahabîler avamdan nasıl olur?” diye sorar. Çünkü onlar fitrat olarak insanların en saf ve en akıllısı; Hz. Peygamber’e itaat noktasında insanların en hırslısı, en isteklisiydi. Peygamber vahyi onlara gece-gündüz, şehirde-seferde her an her vakitte bildirdi. Onlara inen Kur’an mebde-meâd, alemin yaratılması, geçmiş ümmetleri, peygamberler ve onların ümmetlerine dair ahvali, onların Allah katındaki dereceleri; meleklerin sınıfları, çeşitleri, ahiretle ilgili tafsili bilgi, cennet nimetleri, cehennem azabı, berzah alemi, kıyamet saatinin alametleri gibi hususlar hakkında başka hiçbir kitapta olmayan bilgileri öğretti. Müellifimiz bu iddiasına dayanak olarak, tebşirat kısmında kullandığı İncil’deki bazı ifadeleri burada tekrar kullanır. Mesih’in, Hz. Muhammed’in her şeyi öğreteceğini şu ifadelerle haber verdiğini tekrar eder:

“Size daha çok söyleyeceklerim var, ama şimdi bunlara dayanamazsınız. Ne var ki O, yani Gerçeğin Ruhu gelince sizi tüm gerçeğe yöneltecek. Çünkü kendiliğinden konuşmayacak, yalnız duyduklarını söyleyecek ve gelecekte olacakları size bildirecek.” (Yuhanna, 16/12-13).

“Size bunları örneklerle anlattım. Öyle bir saat geliyor ki, artık örneklerle konuşmayacağım.” (Yuhanna, 16/25),

İbnü’l-Kayyım, “Hz. İsa ve havarilerinin şahitlik ettikleri bilgi bu ise o zaman yaratılmışların en zekisi, hıfzı en güçlüsü ve en hırslısı olan sahabelerin ilmine hangi ümmet yaklaşabilir.” diye sorar. Ayrıca onların bu hali nasıl edindiklerine delil olarak Hz. Peygamber’in her şeyi tafsilatlı olarak ashabına anlatmasına dair hadislerden şu örnekleri verir.²²⁶

“Hz. Peygamber bir gün sabah namazını kıldırdı. Sonra minbere çıkıp ashabına öğle vakti gelinceye dek hitap etti. Sonra namaz kıldırdı. Yine minbere çıkıp ikindi vakti girinceye kadar hitap etti. Yine namazı kılıdırıp akşam namazına kadar hutbe irad

²²⁴ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 275-276.

²²⁵ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 277.

²²⁶ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 277-278.

etti. Yine namazı kıldırıp yatsı vakti girene kadar konuştu. O en iyi bilen kimse olarak sahabîlerine sadece kıyamet saatinden konuştu.”²²⁷

“İlk yaratılış ile cennet-cehennem ehli ve onların ahvallerine varıncaya kadar anlattı.”²²⁸

“Bir Yahudi Selman’a dedi ki: Nebiniz size necasete varıncaya kadar her şeyi öğretti. O da evet diye cevap verdi.”²²⁹

İbnü’l-Kayyım el-Cevziyye, son olarak zikrettiği rivayette bahsi geçen Yahudinin, Hz. Peygamber’i ve onun ashabını çok iyi bildiğinin anlaşıldığını söyler.²³⁰

Müellif burada “Eğer ümmet içinde ashabı, avamdan kabul edersek faydalı ilimlerin artması, çeşitli şekillerde yayılma alanı bulması, onlardan nasıl sadır olmuştur?” diye sorar. Sonra da söz konusu iddianın gerçeğe örtüşmediği sadedinde ilmi ile temayüz etmiş sahabîlerden örnekler verir, onların özelliklerinden bahseder.

İbnü’l-Kayyım’a göre, küçük yaştan itibaren Hz. Muhammed’in yanında yetişen Abdullah b. Abbas’ın ilmi yeryüzünde yayılmış, kurumayan bir denizdi. Helal, haram, Kur’an tefsiri, hadis rivayeti, kıssalar, ümmetlerin haberleri, ensab ilmi gibi alanlarda otorite olmuştu.²³¹ Müellif, İslam âlimlerinin sahabenin ilmi yönünü vurgulayan sözlerine değinir.

Mücahid’in, “Alimler Hz. Muhammed’in ashabıdır.” sözüne ek olarak Katade’nin de “Kendilerine bilgi verilenler, Rabbinden sana indirilenin (Kur’an’ın) gerçek olduğunu bilir.” (Sebe’ 34/6) ayetinde bahsi geçen kimselerin ashab olduğunu” söylediğini belirtir.

Müellif, Muâz b. Cebel’in ölümü yaklaşınca, kendisinden nasihat isteyen Müslümanlara “İlim ve iman şu dört taifede; Ebû Derdâ, Selman-ı Farisî, Abdullah bin Mesud ve Abdullah b. Selâm’da bulursunuz.” ile “Dünyadaki

²²⁷ Müslim, “Fiten”, 2981.

²²⁸ Buharî, “Bed’u’l-Vahy”, 1.

²²⁹ Müslim, “Taharet”, 262.

²³⁰ Yahudi kelimesi metnin aslında bulunmamaktadır. Müslümanların bu rivayeti Selman’dan naklettikleri hakkında tahkikin dört numaralı dipnotuna bk. İbnü’l-Kayyım el-Cevziyye, *Hidâyetü’l-hayârâ fi ecvibeti’l-yehûd ve’n-nasârâ*, thk. Muhammed Ahmed el-Hacî (Dimaşk-Beyrut: Dârü’l-Kalem-Dârü’l-Şamiyye, 1416/1995), 445.

²³¹ Abdullah b. Abbas ve diğer önde gelen sahabeye dair bk. Adem Apak, *Ashab-ı Kiram: İslam’ın Örnek Şahsiyetleri* (İstanbul: Ensar, 2016), 252-256.

âlimler üç kişidir. Bunlar Medine, Küfe ve Şam'dadır.²³² Onlardan birine bir şey sorulduğunda diğer ikisine sorulmaz.” şeklinde ilim açısından temayüz etmiş sahabîlerle ilgili rivayetlerini aktarır. Ayrıca Hz. Ali'nin ashaptan haber verdiği kimseler arasında Abdullah bin Mesud için “O Kur'an'ı okudu, sünneti bildi. Ondan sonra da onun ilmi üzerine ilave olmadı” söylediğini ilave eder.²³³

İbnü'l-Kayyim'a göre, Abdullah b. Huzeyfe “Müslümanlar arasındaki münafıkları en iyi bilen”, Ebû Zer “ilimle dolu bir damar”, Ammar b. Yasir “Allah onun İmanını etine, kanına karıştırdığı ve onun için cehennem ateşinin olmayacağı” kişilerdir.²³⁴ Mesruk b. Ecdâ ise sahabîlerle şifahen konuşmuş, içlerinde altı kişiyi ki onlar Hz. Ali, Hz. Ömer, Abdullah b. Mesud, Zeyd b. Sabit, Ebû Derdâ ile Ubeyb b. Ka'ab'dır, ama içlerinde ilimde otorite Hz. Ali ve Abdullah olduğunu söylemektedir. Ona göre Hz. Peygamber'in ashabı derin bir havuz gibidir. Sahabîler, aldıkları her şeyi onlarcasına rivayet etmiştir, bu ravilerin en meşhuru da Abdullah b. Abbas'tır.

Müellifimiz, ilimde öne çıkan ve bu ilimleri geliştiren sahabîlere dair örneklerine Abdullah b. Ömer'den gelen şu rivayetle devam eder:²³⁵

“Ben uykudayken bana bir kadeh süt getirildi. Ben o süttten kana kana içtim. Öyleki süttün neminin tırnaklarımın ucundan çıktığını görüyorum. Sonra süttten arta kalanı Ömer'e verdim. Allah'ın Resûlüne ‘Bunu nasıl yorumladın’ diye soruldu? Allah Resûlü ‘ilim ile’ diye cevap verdi.”²³⁶

Şa'bi, “Bu ümmetin kadısı dördttür. Onlar Ömer, Ali, Zeyd ve Ebû Musa'dır.” demektedir; İbn Cabir ise “Allah Teâlâ hakkındaki tafsilatı Ömer'den başka daha iyi bilen kimseyi görmediğini” ifade etmektedir. Müellif burada, Hz. Ali'nin ilmî yönünü vurgulama adına onun Yemen'e gönderilmesiyle ilgili Hz. Peygamber'le aralarında geçen konuşmaya değinir. O, Hz. Muhammed'e “Beni içinde hadiselerin olacağı bir kavme gönderiyorsun. İlmim kadı olacak durumda değildir.” deyince Hz. Muhammed, ona “Şüphesiz Allah senin kalbine yol gösterecek, lisanını sabit kılacak.” dediğini belirtir.

²³² Kastedilen âlimler Küfe'de Abdullah bin Mesud, Şam'da Ebû Derdâ, Medine'de Hz. Ali'dir. Ayrıca bk. Apak, *Ashab-ı Kiram*, 35-40, 285-290, 360-367.

²³³ İbnü'l-Kayyim, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 279-280.

²³⁴ Ebû Zer, Ammar b. Yasir hakkında bk. Apak, *Ashab-ı Kiram*, 122-127, 225-231.

²³⁵ İbnü'l-Kayyim, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 280-282.

²³⁶ Buhârî, “Fezâilü's-Sahabe”, 4.

Müellif, ayrıca Abdullah b. Büreyde'nin "Fakat senin yanından çıkınca kendilerine bilgi verilmiş olanlara 'Az önce ne demişti diye' diye sorarlar." (Muhammed 47/16) ayetiyle ilgili olarak "kendilerine bilgi verilmiş olanlara" diye bahsi geçen kimselerden birinin Abdullah b. Mesud olduğunu söylediğini" zikreder.

İbnü'l-Kayyım, Mesruk b. Ecdâ'nın "Hz. Ayşe'nin feraiz hakkında ilminin ilerde olduğunu, ashabın büyüklerinin de feraiz hakkında ona danıştığını" söylediğini nakleder. Yine Ebû Musa'nın Hz. Ayşe için, "Ona sorulduğunda hiçbir hadisin müşkil kalmadığını; feraiz yanında ahkam ve tefsir ilminde de otoriteydi." dediğini aktarır. Ayrıca müellifimiz, Hz. Ali'nin Ebû Zer hakkında "O ilimle dolu bir kaptı. Sonra kabın ağzını kapadı, ölünceye kadar ondan bir şey çıkarmadı", Mesruk b. Ecdâ'nın "Medine'ye geldiğinde Zeyd b. Sabit'i ilimde derinleşenler arasında bulduğunu", onun için, İbn Abbas'ın Zeyd'in kabri başında "ilim gitti", Muhammed b. Hanefi'nin İbn Abbas öldüğünde ise "Bu ümmetin âlimi gitti." şeklindeki sözlerini nakleder.²³⁷

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, Hz. Muhammed ve onun ümmetinin üstünlüğüyle ilgili aşağıdaki hadis ve ayetleri iddiasına delil olarak aktarır:

"Allah kullarının kalbine baktı. Kullarının içinde en hayırlı kalbi Muhammed'de buldu. Onu övdü ve peygamber yaptı. Sonra Muhammed'in kalbinden sonra kullarının kalbine yine baktı. Kulların kalplerinin en hayırlısı onun ashabının kalplerini buldu. Böylece onları peygambere yardımcı kıldı."²³⁸

"(Resûlüm!) De ki: Hamdolsun Allah'a, Selâm olsun seçkin kıldığı kullarına." (en-Neml 27/59). "İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûlün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık." (el-Bakara 2/143).

"Siz insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız." (Âl-i İmrân 3/110).

"Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kafirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûya varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir. Bu onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kafirleri öfkelerir." (el-Fetih 48/29).

"(İslam dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tabi olanlar var ya, Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır." (et-Tevbe 9/100).

²³⁷ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 282-288.

²³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6: 84.

Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed'in ashabını dolayısıyla Müslümanları “orta ümmet” olarak nitelendirdiği gibi başka hiçbir ümmeti vasıflandırmadığını söyleyen müellife göre, Rableri de burada onların ümmetin en hayırlısı olduğuna şahitlik etmektedir.²³⁹

İbnü'l-Kayyım'a göre ilim yeryüzüne ashab sayesinde yayıldı. Onlar Allah yolunda mücadele ederek ülkeleri, kalpleri ilim ve Kur'an ile fethettiler. Dünyayı hayır ve ilimle doldurdular. İnsanlar bugün bile onlardan gelen ilmin etkisindedir.

İslam âlimlerinin hepsi sahabîlerin, onların öğrencilerinin öğrencisidir. Onlar (ashapla birlikte üç nesil) dünyaya, doğudan batıya ilmi yaydılar. Müellifimiz bu âlimlere İmam Malik, Ebû Hanife, İmam Şafî ve Ahmed b. Hanbel'i de misal verir. Onlar, ilimlerini Hz. Peygamber'den ve tabi olan sahabîlerden aldılar. Yine onlar, yazdıkları eserlerde sahabenin ilmi ve faziletini kabul eder, dolayısıyla da ashabın ilminin ayrıca Hz. Peygamberin ilmi olduğunu itiraf ederler.²⁴⁰

1.5. MÜSLÜMANLARIN GÜNAHLARINA YÖNELİK ELEŞTİRİLER VE DEĞERLENDİRİLMESİ

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye bu bölümde Ehl-i kitabın “Müslüman olmuş, dinini iyi bilen kimseler arasında zina, haset, cimrilik, kibir, dünyaya rağbet, iyiliklerde tembellik gibi günahlar görmekteyiz. Bu durum İslam'ın hak din olduğuna dair sözlerinizi yalanlamaktadır.” şeklindeki iddialarına cevap verir.²⁴¹

Müellif, içinde günahkar kimseler olması hasebiyle İslam'ı dolayısıyla onun hak din olduğu hususunu eleştiren Ehl-i kitaba, önce akla dayalı olarak temellendirdiği iddialarını beş başlık altında serdeder ve onları tefekküre davet eder. Daha sonra Yahudi ve Hıristiyanların masiyetlerine dair geniş bir bahis açar. İbnü'l-Kayyım ilk olarak bazı sorular sorar ve bunlara çeşitli açılardan şöyle cevaplar verir.

Peygamberlerin kendilerine tabi olanların günahları noktasında durumu nedir, bu hal elçilerin risâletine muhalefet etmek midir, ya da onların günahlarından kurtaracak

²³⁹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 288-290.

²⁴⁰ Müellifimiz Hz. Peygamber'in ashabının ilim açısından üstün olmalarına, onların hem birbirleri için söylediklerini hem de sonraki âlimlerin onlara dair zikrettiği ifadelerini bolca paylaşır. Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 281-294.

²⁴¹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 300.

olan ancak peygamberler midir, peygamberlerin risâletini reddetmek, yalanlamak onlara tabi olan bazı kimselerin günahları sebebiyle caiz midir?

Müellifimiz, bu iddiadaki kastın çok kötü olduğunu söyler. Bunu yapanları hasta bir adamın kendisine iyileşmesi için nasihat eden doktora “sen doktor olsaydın şu, şu, kişi hasta olmazdı” demesine benzetir. Hasta kişilerin olmasının onun doktor olmadığını göstermeyeceğini söyleyen İbnü’l-Kayyım, bu benzetmeyi devam ettirerek, “peygamberlerin de dünyada hasta kimse kalmaması için şifa vermeleri üzerlerine vacip olan kimseler olduğunu” ifade eder. Dolayısıyla müellifimize göre takipçileri arasında günahkar kimselerin olması dine ve onun peygamberine zarar veremez.

İkinci olarak müellif, günahların olmasının ümmetler arasında ortak bir durum olduğunu söylemektedir. Dünyanın her çağında ister âlim ister cahil, ister dünyaya zahit, ister rağbeti olsun yukarıda eleştiri konusu edilen günahlar, isyanlar işlenmeye devam edegelmiştir. Dolayısıyla bu durum sadece İslam’a, Hz. Muhammed’in ümmetine hasredilecek bir şey değildir.²⁴²

Üçüncü olarak İbnü’l-Kayyım el-Cevziyye, insanların günahları nedeniyle peygamberlere imanları noktasında bir zıtlık oluşturmayacağını söyler. Kul iman ile günah içinde olabilir. Ama onun kemalinde bir eksiklik meydana getirir.

Müellifimiz dördüncü olarak, günahları tövbenin²⁴³ örttüğünü belirtir. Kulun günahı gökteki bulut ya da çöldeki kum sayısınca çok olsa ve tövbe etse Allah Teâlâ, ayetlerde de ifadesini bulduğu üzere, onun tövbesini kabul eder. Şüphesiz tövbe insanı hiç günah işlememiş gibi temizler. el-Cevziyye bu iddiasına delil olarak şu ayet ve hadisi zikreder:

“De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.” (ez-Zümer 39/53).

“Ey adem oğlu! Sen bana dünya dolusu kadar hatalarla gelmiş ve ancak bana hiçbir şeyi ortak koşmamış olarak benimle buluşmuş olsan sana dünya dolusu kadar mağfiret ile gelirim.”²⁴⁴

İbnü’l-Kayyım’a göre, günahkar Müslümanlar eğer tevhide olan imanları kuvvetliyse bu inanç onların günahlarını siler. Tevhide bağlılıkları yoksa onlar

²⁴² İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 300-301.

²⁴³ Tövbeyle dair bir çalışma için bk. Salih Sabri Yavuz, “Tevbenin İtizali Yorumu”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010): 7-2.

²⁴⁴ Tirmizî, “Da’avât”, 99.

günahları ölçüsünde azap gördükten sonra cehennemden çıkarılırlar. Müşrikler ve kafirlere gelince onların şirk ve küfürleri yaptıkları iyiliklerini siler. Rableri katında onlar için kurtuluş yoktur. Müellif delil olarak aşağıdaki ayetlere yer verir:

“Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını (günahları) dilediği kimse için bağışlar.” (en-Nisâ 4/48).

“Onların yaptıkları her bir (iyi) işi ele alırsınız, onu saçılmış zerrelere haline getiririz (değersiz kılarız).” (el-Furkan 25/23).

el-Cevziyye, ayrıca yukarıdaki ayetleri destekleyen Hz. Peygamber’in “Allah müşriklerin amellerini kabul etmeyi reddeder” şeklindeki hadisini de zikreder. Kulun günahı olsa bile tevhid ve iman onu kurtaracağına ama kafir ve müşriklerin güzel amelleri olsa bile bunun onlara fayda vermeyeceğine ayetlerde belirtildiği üzere özellikle dikkat çeker.²⁴⁵

Müellifimiz, beşinci olarak “Eğer bu eleştirinin temelinde Yahudiler varsa bunu Müslümanlar için dillendiren kimse, bundan dolayı utanmayacak mı?” diye sorar. Çünkü onların ataları mucizelere şahitlik ettikleri halde ki Allah onlar için denizi yarıp düşmanlarından kurtarmıştı. Kur’an-ı Kerim’de haber verildiği üzere Yahudilerin daha ayakları kurumadan Musa’ya “Bizim için bir tanrı yap.”²⁴⁶ dediklerini hatırlatır.

İbnü’l-Kayyım, önceki bölümlerde Yahudilerin bazı yanlış tutumlarını zikrettiği üzere bu fasılda da bunlara tekrar yer verir. Ayrıca onların Hz. Musa’ya eziyet etmeleri, Harun öldüğünde, kardeşini öldürmekle itham etmeleri, Mısır’a döndüklerinde, Allah’ın onlara bahsettiği nimetler yerine başka rızık istemeleri, cumartesi yasaklarına uymamaları, peygamberlerini katletmeleri, Lût peygambere iki kızıyla zina yaptığı iftirası gibi geçmişlerinde büyük günahları olanlar, kendi dışındaki kimseleri günahlarından dolayı eleştiremeyeceklerini belirtir.

Müellif, burada. “Ataları buzağıya tapan bir ümmet, tevhide inanan kimseleri günahları sebebiyle eleştirmekten utanmaz mı?” diye sorar. Ona göre Müslümanların günahları ne kadar olursa olsun Yahudilerin sadece bir peygamberi öldürmeleri nedeniyle işledikleri günaha yaklaşamaz.²⁴⁷

²⁴⁵ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 301-302.

²⁴⁶ “Sen de bizim için bir tanrı yap dediler. Musa: gerçekten siz cahil bir toplumsunuz dedi.” (el-A’râf 7/138).

²⁴⁷ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 302-305.

1.5.1. Yahudilerin Günahları

İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, Yahudilerin günahlarını bu fasılda daha ayrıntılı bir şekilde ele alır. Onların bu tutumlarını ki müellif daha önce bunlara sık sık atıf yapmıştı, bu fasılda daha çok kendi kutsal kitaplarında vaki olan kısımlar üzerinden eleştirir. Müellif, Yahudi bir âlim olup sonradan İslam'ı seçen Semev'el el-Mağribî'nin yazmış olduğu *İfhamü'l-Yahud* adlı eserinden metin alıntılarını yapar²⁴⁸ ve bunları Yahudilerin masiyetlerine delil olarak kullanır.

Müellifimiz, Talmud'u kabul edip, etmemeleri açısından “Kurraûn-Karain ve Rabbâniyyûn”²⁴⁹ diye isimlendirilen iki gruptan bahseder.²⁵⁰ Yahudilerin selefleri olarak bilinen bu kimselerin fakih olduğunu, Mişna ve Talmud'u yazdıklarını söylemektedir. Mişna sekiz yüz sayfadan oluşan küçük bir kitaptır. Talmud ise bir katır yükünün yarısı kadardır. İbnü'l-Kayyim, bu kitapların aynı yüzyılda değil, nesilden nesile uzayıp giden bir zaman sürecinde yazıldığından dolayı ilk telifler ile sonrakiler arasında çelişkiler ortaya çıktığını belirtir. Bunun farkına varılmasıyla Mişna ve Talmud'a ilave yapılması yasaklanmış, dolayısıyla bu kitaplar bugünkü haliyle kalabilmiştir.

Ataları onlara bu iki kitapta yabancılarla yemek yemeyi kendi dinlerinden olmayan kimsenin kestiği eti yemelerini yasaklamıştı. Çünkü Yahudi önderler, zillet altında olduğu sürece, başka ümmetlerle bağ kurulması halinde dinlerinin baki kalamayacağını biliyorlardı. Onlar, ilave yasakları ile dinlerini koruyacaklarını düşündüler. Aslında Tevrat, Yahudileri Allah'ı inkar eden, putlara tapan kadınların dinlerine uymamaları için onlarla evlenmelerini, yine ümmetlerin putları için kestiği kurbanlardan yenmesini yasaklamıştı. Müellife göre Tevrat helal olarak kesilen kurbanların yenmesine dair bir hüküm getirmemiştir. Ekledikleri bu yasaklar onların, Allah'a yalan isnat etmeleri, kendi uydurdukları

²⁴⁸ Karşılaştırma için bk. İbnü'l-Kayyim, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 306-316; Mağribî, *Yahudiliği anlamak*, 129-143.

²⁴⁹ Kur'an-ı Kerim'de Yahudi din adamları için kullanılan Rabbâniyyûn, Eski Ahit'i ve Yahudi sözlü geleneğini temsil edenler; Karâilik ise Rabbânîlerin otoritesini reddedenler için kullanılır. Karâiler için yegane kaynak Tanah'tır. Mişna ve Talmud'a karşı çıkarlar. Ayrıntılı bilgi için bk. Fadıl Aygün, *İslam Kelamında Yahudilik Eleştirisi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 77-78; Sâlime Leyla Gürkan, “Rabbâniyyûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 376-377; Mustafa Sinanoğlu, “Karâilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 424-426.

²⁵⁰ Yahudilerin tarihinde Talmud dönemi denen bu sürece dair bk. Gürkan, *Yahudilik*, 57-59.

delil ile aşırılığa gitmeleridir. Oysa Hz. Musa da Yahudilere puta tapanlarla evlenmeyi, putlara kesilen kurbanlardan yenmesini yasaklamıştı.

İbnü'l-Kayyım, Tevrat'ta geçen “tarifayı yemeyi haram kıldı” ibaresi, bizim iddiamızın yanlışlığına delil olarak söylenirse biz de onlara “tarifa aslan, kurt gibi yırtıcı hayvanların parçaladığı leştir” deriz.²⁵¹

Müellif, Tevrat'taki yasaklar açıkça belli olduğu halde Yahudilerin “kurban ilmi” adını verdikleri bir kitap uydurduklarını, kendilerinin yararına olan şeyleri ona ilave ettiklerini söylemektedir. Bu kitapta, kurban etlerinin helal olması için garip şartlar koymuşlar bunlara da tarifa adını vermişler, bu kelime ile kurbanlığın pis, haram olduğunu kastetmişlerdi. İbnü'l-Kayyım'a göre bu tanımlama onlar için geçerlidir. Başka dillerde anlamı yoktur. Ancak yabani hayvanların parçaladığı avlarının etleri hakkında başka dillerde ortaklık vardır. Müellifimiz kendi iddiasını destekleyen tarifa hakkında Tevrat'taki ifadeleri zikreder:

“Yakup giysiyi tanıdı. ‘Evet, bu oğlumun giysisi’ dedi. ‘Onu yabanıl bir hayvan yemiş olmalı. Yusuf’u parçalamış olsa gerek.’” (Yaratılış, 37/33).

“Benim kutsal halkım olacaksınız. Bunun içindir ki, kırdan parçalanmış hayvanların etini yemeyecek, köpeklerin önüne atacaksınız.” (Mısır’dan Çıkış, 22/31).

Müellif, Yahudileri tarifa hususunda aşırıya gitmekle suçlar. Onlar helal olan kurbanlık için akciğer ve yürekle ilgili hurafeler uydurmuşlar, bu şartlara haiz olmayanları tarifa diye nitelendirmişlerdir. Yine başka bir yorumda da yukarıda ikinci ibarede geçen “kesilen hayvan bizim şartlarımıza uymuyorsa onu yemeyin,” ile devamındaki “köpeğe atın” ifadesini “başka milletlere verin” diye de yorumlamışlardır. Müellifimiz, köpeğe atılacak pis olan bir şeyi kendileri dışında başka milletlere verilmesine dair yorumlarını eleştirir ve bu duruma Yahudilerin daha layık olduğunu söyler.

İbnü'l-Kayyım, Yahudilerin Allah’a, Musa’ya, Tevrat’a karşı iftira ve tahriflerini kim teemmül ederse; Kur’an-ı Kerim’de Allah Teâlâ’nın, elçisinin diliyle onları nasıl yalanladığını zaten görecektir. el-Cevziyye iddiasına Yahudilerin muhatap alındığını söylediği şu ayetleri delil gösterir:²⁵²

²⁵¹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 306-307.

²⁵² İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 307-309.

“Artık, Allah’ın size verdiği rızıktan helal ve temiz olarak yiyin, Eğer (gerçekten) Allah’a ibadet ediyorsanız, onun nimetine şükredin. (Allah) size sadece ölü hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah’tan başkası adına kesilen hayvanı haram kıldı.” (en-Nahl 16/114-115).

“De ki: Bana vahyolunandan, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah’tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Başkasına zarar vermemek ve sınırı aşmamak üzere kim (bunlardan) yemek zorunda kalırsa bilsin ki Rabbin bağışlayan ve esirgeyendir.” (el-En’âm 6/145).

Müellif aşağıdaki ayette ifade edilen yasakların daha önceki ayetlerde ifade edilen dört yasağa ilave olduğuna dikkat çeker.

“Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram kıldık.” (el-En’âm 6/146).

Ayrıca en-Nahl suresinin el-En’âm’dan sonra indiğini belirten İbnü’l-Kayyım, “Sana anlattıklarımızı, daha önce Yahudi olanlara da haram kılmıştık.” (en-Nahl 16/118) ayetini zikrederek, bu ayetten Yahudilere haram kılınan şeylerin Tevrat ve aynı zamanda Kur’an nassıyla sabit olduğunu belirtir.²⁵³

Müellifimize göre “Kurraûn” (Karaîm-Karâîlik) diye nitelendirdiği kimselerin de Yahudilerden olduğunu belirtir. Ama onlar Allah Teâlâ’ya, Musa’ya, Tevrat’a yapılan büyük iftiraları görünce Rabbâniyyûn diye bilinen Mişna ve Talmud’u yorumlayan fakihlerden uzaklaşmışlardır. Çünkü onlar bir mesele hakkında ihtilafa düştüklerinde gerçek filan fakihle beraberdir diye “yaygın söz” adını verdikleri, Allah’ın onlarla konuştuğunu, yani bu fakihlerin vahiy aldıklarını iddia ettiler. Karâîler ise Rabbânî fetvalarından uzak durmuş, ifrata düşmekten kaçınmış kendi elleriyle kestikleri hayvanların hiçbirini haram saymamışlardır.

İbnü’l-Kayyım, “Rabbânîlerin sayıca çok, ayrıca bu taifenin kendisi dışındaki ümmetlere düşmanlık edenlerin en şiddetlisi olduklarını, Karâîlerin çoğunluğu ilk etapta İslam’a karşı çıkmış olsa da Rabbânî baskıdan kurtuldukları için de İslam’ı kabule daha yakın” durduklarını belirtir.

Müellifimize göre “Onların İslam dinine karşı takındıkları daha esnek tutumlarında, Rabbânî fakihlerin Allah’a karşı olan iftiraları, kendilerine dair kötü zanları ve baskıları ile tahrif olmamış haliyle Tevrat’a bağlılıkları” etkili olmuştur.

²⁵³ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 310.

İbnü'l-Kayyım, Yahudilerin yanlış fetvalarına dolayısıyla günahlarına dair örnekler vermeye devam eder. Tesniye'de (Yasanın Tekrarı) geçtiği üzere “beyâma ve hâlûs” olarak bilinen bir kuralı zikreder. “Aynı yerde oturan iki erkek kardeşten biri ölür de eğer geride erkek çocuğu yoksa karısı başka erkekle evlenemez. Ölenin kardeşiyle evlendirilir.”²⁵⁴

Müellif, Yahudilerin bu ayetlerle ilgili uygulamayı kendi fetvalarınca değiştirdiklerini söyler, konuyu ayrıntılı bir şekilde anlatır, sonunda da dinleri ve şariatleri bu durumda olan Yahudiler Müslümanları günahlarından dolayı nasıl eleştirir diye daha önceki sorusunu tekrar vurgular.²⁵⁵

Biz, daha önce açıkladığımız üzere araştırmamızın kapsamını aşacağı için diğer bölümlerde yaptığımız gibi burada da müellifimizin muradının anlaşıldığını düşündüğümüz yerde bahsi bitirdik. Zikrettiği her konu ve ona dair tafsilatın hepsine yer vermedik.²⁵⁶

1.5.2. Hristiyanların Günahları

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, Müslümanları günahlarından dolayı eleştiren Hristiyanların günahlarının Yahudiler gibi çok olduğunu söyler. Çünkü onlar haça, duvarlara resmedilmiş resimlere tapınmaktadırlar. Müellif, daha önce birçok kez değindiği üzere Hristiyanların, ilah kabul ettikleri Hz. İsa'nın bir insan gibi dünyaya gelmesini, sonrasında yeme, içme gibi beşeri özellikler göstermesini, çarmıha gerilme dahil bir ilaha yakışmayacak nitelikler ona atfetmelerini tekrar zikreder ve “Yerin göğün Rabbi bu süreçlerden nasıl geçer” diye sorar.

Hz. Meryem onlara göre Allah'ın oğlu kabul ettikleri Mesih'in annesidir. Onun çocuğunun babası ancak Allah'tır derler. Allah kendisi ve İsa için Meryem'i seçti. Kadınlar içinde Allah'ın oğlunu doğurmak ona has kılındı. İsa dışında oğlu olmadı İsa'nın da Allah'tan başka babası olmadı. Meryem Rabbin kürsüsünün solunda oğlu İsa ise sağında oturmaktadır. Bu inancın aslında “Hz. Meryem'in

²⁵⁴ Ayrıca bk. Yasanın Tekrarı, 25/5-11.

²⁵⁵ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 310-316. Geniş bilgi için bk. Mağribî, *Yahudiliği Anlamak*, 127-129.

²⁵⁶ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 316-319. Yahudilerin karakter ve tutumlarına dair geniş bilgi için bk. Kesler, *Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler ve Hristiyanlar*, 199-215; Süleyman Sayar, “Yahudi Karakteri (Tarihi ve Sosyo-Psikolojik bir Yaklaşım)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 9/9 (2000): 307-324.

Allah'ın eşi olduğunu kabul etmek" demek olduğunu söyleyen müellif, bu durumun zaten onların "Ey Tanrımızın annesi! Bize şefaet et." şeklindeki yaptıkları duadan da ortaya çıkarmaktadır. Müellifimize göre bu, "Hristiyanlar, Hz. Meryem'e tazimde bulunuyor, onu tüm melekler, peygamberlerden daha üstün kabul ediyorlar ki bir ilahtan istenecek afiyet ve mağfiret gibi şeyleri Meryem'den talep ediyorlar." demektir.²⁵⁷

"Tek Allah'a inanan kimselerin tüm günahlarını getirsel, Hristiyanların Rablerine karşı işlemiş oldukları iftira ve küfürleri sebebiyle işlemiş oldukları günaha zerre miskal yaklaşamaz" diyen müellif İsa'ya ilahlık atfedenele ayrıca şu ayetle cevap verir:

"Allah: Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, 'Beni ve anamı, Allah'tan başka iki tanrı bilin' diye sen mi dedin buyurduğu zaman o, 'Haşa! Seni tenzih ederim, hakkım olmayan bir şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim sen onu şüphesiz bilirdin. Ben onlara ancak bana emrettiğini söyledim: Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin dedim.'" (el-Mâide 5/116-117).

İbnü'l-Kayyım Hristiyanların Hz. İsa'nın şahsı üzerine ikame ettikleri teslis inancının dinin aslı-esası olduğunu kabul ettiklerine, ama onun vazettiği şeriata gelince bu konularda İsa'ya muhalefet ettiklerine dikkat çeker. Mesela Hz. İsa ibadet için gusül temizliğini vacip kılmıştı. Bazı Hristiyan grupları ise taharetin vacipliğini gerekli görmemiş; pis olarak yapılan ibadet, temiz olarak yapılandan daha üstündür demişlerdir. Müellifimiz, Hristiyanların pis olarak ibadet etmelerini, sonradan helal görmeleriyle ilgili "Onların bu durumu kendilerini, Yahudi ve Müslümanlardan uzaklaştırdığı, aynı zamanda bu iki ümmete muhalefet edenlere yaklaştırdığı için tercih ettiklerini" söyler. Ona göre "Ne Hz. İsa ne havarilerden bir kimse bu şekilde ibadet etmemiştir," diye ayrıca belirtir.

Hristiyanlardan bir grup ibadetlerinde ezgi-şarkı içeren sözler söylemekte, kible olarak doğuya dönmektedirler. İbnü'l-Kayyım'a göre Hz. İsa asla doğuya dönmedi. Beytül-makdis'e döndü ki orası Davûd'un, kendinden önceki peygamberlerin ve İsrailoğullarının kiblesiydi.²⁵⁸ Yine Hz. İsa sünnet olmayı vacip kılmış, domuz etini yasaklamış, ama sonraki uygulamalar onun vaz ettiği

²⁵⁷ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 319-321.

²⁵⁸ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 323-324.

şekilde devam ettirilmemiştir. Ayrıca Hristiyanlar nezdinde günahları işleyen kimselere ahiret azabı yoktur. Çünkü din adamları günah çıkarma ritüeliyle onları günahlarından arındırmaktadır.²⁵⁹

İbnü'l-Kayyım'ın, İsa'nın vaz ettiği helal-haramlarla ilgili kendinden önceki peygamberlere ters düşmediğine dair delili İncil'deki şu ifadedir.

“Kutsal Yasa'yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim... Kutsal Yasa'dan ufacık bir harf ya da bir nokta bile yok olmayacak. Bu nedenle, bu buyrukların en küçüğünden birini kim çiğner ve başkalarına öyle öğretirse, Göklerin Egemenliği'nde en küçük sayılacak...” (Matta, 5/17-20).

Müellifimiz Hristiyanların helal-haram hususunda Hz. İsa ve dolayısıyla ondan önceki peygamberlerin vaz ettiği şeylere dair birbirine zıt hükümler çıkarmasında “Yahudilerin onlara karşı şiddetli muhalefedinin” etkili olduğunu söyler. Çünkü Yahudiler Hz. İsa'ya sihirbaz, mecnun, veled-i zina demişlerdi.

Buna mukabil Hristiyanlar, Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu ve ilah olduğunu söylediler. Yahudiler sünnet oluyor, temizliği benimsiyor, domuz eti yemiyordu. Hristiyanlar ise bunların hepsini terk ettiler. Yahudiler cumartesi güne önem veriyor, Hristiyanlar ise Pazar gününü kendileri için önemli saydılar. Yahudi kutsal kitabında anlatıldığı üzere “Asılan kişi Tanrı tarafından lanetlenmiştir.” (Yasanın Tekrarı, 21/23) şeklinde çarmıhtaki İsa kastedilerek, onun aşağılanması sebebiyle, Hristiyanlar haça kutsallık atfettiler ve haça ibadet ettiler.²⁶⁰

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, Hz. İsa'nın ilah kabul edildiği, teslis inancının ortaya çıkmasıyla alakalı tarihî sürece, yani Hristiyanların kendi inanç esaslarıyla ilgili çeşitli kararların alındığı konsillere dair geniş bilgi verir. Ama biz tezimizin konu ve kapsamını aşacağı düşüncesiyle, müellifimizin ara bilgi olarak verdiğini düşündüğümüz, bu toplantılara dair zikrettiği malumata yer vermedik.²⁶¹

Teslis inancını reddeden İbnü'l-Kayyım, Hz. İsa'nın ilah olmadığını belirtir. Ona göre Hz. İsa'nın mahiyeti hususunda Hristiyanlar arasında ihtilaflar

²⁵⁹ Hristiyanların ibadetlerine dair geniş bilgi için bk. Gündüz, *Hristiyanlık*, 157-175; Hamidullah, *İslamiyet ve Hristiyanlık*, 33-35.

²⁶⁰ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 325-327. Hristiyanların temel inanç esaslarından olan Teslise dair bk. Gündüz, *Hristiyanlık*, 71-92.

²⁶¹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 328-333.

olduğunu belirtir.²⁶² Müellifimiz, onun bir kul olduğuna ve buna kendisinin şahitliğine işaret eden İncil'deki ifadelerini iddiasına delil olarak zikreder.

“Kardeşlerime git ve onlara söyle, benim Babam’ın ve sizin Babanız’ın, benim Tanrım’ın sizin Tanrınız’ın yanına çıkıyorum.” (Yuhanna, 20/17).

“Sonsuz yaşam, tek gerçek Tanrı olan seni ve gönderdiğin İsa Mesih’i tanımlar. Yapmam için bana verdiğin işi tamamlamakla seni yeryüzünde yücelttim.” (Yuhanna, 17/4).

Müellifimize göre “Ama şimdi beni -Tanrı’dan işittiği gerçeği sizlere bildiren- öldürmek istiyorsunuz.” (Yuhanna, 8/40) ifadesinde, Hz. İsa’nın, Allah’tan aldıklarını Yahudilere bildirdiğini söylemektedir. Ona göre Hz. İsa “Ben ilahım, Allah’ın oğluyum” gibi anlamlara gelen lafızlar kullanmamıştır. Bu iddiasını destekleyen İncil metinlerini nakleder:

“İsa onlara ‘Benim öğretim benim değil, beni gönderenindir.’ diye karşılık verdi.” (Yuhanna, 7/16).

“Ben kendiliğimden hiçbir şey yapamam. İşittiğim gibi yargılarım ve benim yargım adildir. Çünkü amacım kendi istediğimi değil, beni gönderenin istediğini yapmaktır.” (Yuhanna, 5/30).

“Yapmam için bana verdiğin işi tamamlamakla seni yeryüzünde yücelttim.” (Yuhanna, 17/4).

Tüm bu ifadelerin ellerindeki İncil’de bulunduğunu söyleyen İbnü’l-Kayyim, Hz. İsa’nın kendi ifadeleriyle “Allah’ın rabbi, onun kulu ve elçisi olduğunu açıkça söylediğini” belirtir.²⁶³ Ayrıca müellifimiz Hz. İsa’nın durumuyla ilgili onun yukarıdaki ifadelerini destekleyen aşağıdaki ayeti zikreder.

“Meryem oğlu Mesih ancak bir Resûldür. Ondan önce de (birçok) nesiller gelip geçmiştir. Anası da çok doğru bir kadındır. Her ikisi de yemek yerlerdi.” (el-Mâide 5/75).

Hz. İsa’ya ölüleri diriltme mucizesi bahşedildiğini söyleyen müellifimiz, onun mucize gösterdiği esnada Allah’a olan niyazını nakleder:

“İsa gözlerini gökyüzüne kaldırarak şöyle dedi: ‘Baba beni işittiğin için sana şükrediyorum. Beni her zaman işittiğini biliyordum. Ama bunu, çevrede duran halk için, beni senin gönderdiğine iman etsinler diye söyledim.’ Bunları söyledikten sonra ‘Lazar, dışarı çık!’ diye bağırdı.” (Yuhanna, 41-42).

²⁶² Müellifimiz burada Hristiyan mezheplerinden Yakubî (Süryâniler) ve Nestûrîlerin Hz. İsa’nın mahiyeti konusuna farklı baktığını anlatır. Ayrıca bk. İbnü’l-Kayyim, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 321-322. Söz konusu mezheplere dair geniş bilgi için bk. Mehmet Çelik, “Süryâniler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 175-178; Kadir Albayrak, “Nestûrîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 15-17.

²⁶³ İbnü’l-Kayyim, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 334-336.

İbnü'l-Kayyım, peygamberlerin beldelerinden çıkarıldıklarını hatırlatır. Hz. İsa'nın da bir peygamber ve aynı zamanda bir kul olarak bunu yaşadığını söyler ve buna dair delillerini İncil'den verir.

“Size doğrusunu söyleyeyim diye devam etti İsa. Hiçbir peygamber kendi memleketinde kabul görmez.” (Luka, 4/24).

“İsa yola çıkarken biri koşarak yanına geldi. Önünde diz çöküp O'na ‘İyi öğretmenim, sonsuz yaşama kavuşmak için ne yapmalıyım?’ diye sordu. İsa ‘Bana neden iyi diyorsun? dedi. ‘İyi olan yalnız biri var, O da Tanrı’dır.’” (Markos, 10/17).

Müellifimiz, “Hz. İsa'nın Allah Teâlâ'nın gönderdiği bir peygamber olduğunu, dolayısıyla İncil'den zikrettiği yukarıdaki ibarelerin başka bir şeye delalet etmediğini” söylemektedir. Yahudilerin İsa'yı yakaladığında, onun gözlerini göğse kaldırarak sarf etmiş olduğu aşağıdaki sözler müellife göre bir başka delildir.

“Baba saat geldi. Oğlun'u yücelt ki, Oğul da seni yüceltsin. Çünkü sen ona bütün insanlık üzerine yetki verdin... Sonsuz yaşam tek gerçek Tanrı olan seni ve gönderdiğin İsa Mesih'i tanımlar. Yapmam için bana verdiğin işi tamamlamakla seni yeryüzünde yüceltim. (Yuhanna, 17/14).

Müellif, “Yeryüzünde kimseye “Baba” demeyin. Çünkü tek babanız var, O da göksel Baba'dır.” (Matta, 9/10) ibaresinde İsa'nın hitabındaki “Baba” kelimesine dair Hristiyanların gökte kabul ettikleri Tanrıya söylediğine dikkat çeker ve delillerini serdetmeye devam eder:²⁶⁴

“Aramızda büyük bir peygamber ortaya çıktı ve Tanrı halkının yardımına geldi.” (Luka, 7/16).“O sırada tapınakta öğreten İsa yüksek sesle şöyle dedi: Hem beni tanıyorsunuz, hem de nereden olduğumu biliyorsunuz! Ben kendiliğimden gelmedim. Beni gönderen gerçektir. Ben O'nu tanırım. Çünkü ben O'ndanım, beni o gönderdi.” (Yuhanna, 7/28-30).

İbnü'l-Kayyım, “Ben O'ndanım” ifadesinin benzerlerinin Kur'an'da geçtiğine dair “Allah tarafından gönderilen bir elçidir.” (el-Beyyine 98/2) ile “Ben alemlerin Rabbinin gönderdiği bir elçiyim.” (el-A'râf 7/67) ayetlerini zikreder. Burada müellif, Allah Teâlâ'nın haber verdiği üzere müteşabih ayetlere uyuyorlar ama muhkem ayetleri reddediyorlar şeklindeki Kur'an ayetine atıf yaparak,²⁶⁵ Hristiyanların kendi kutsal kitaplarındaki “ben O'ndanım” ifadesinde olduğu gibi

²⁶⁴ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 337-339. “Baba” kullanımına dair ayrıca bk. Şarkavî, *Hristiyanlık Üzerine Değerlendirmeler*, 145-149.

²⁶⁵ “Sana kitabı indiren odur. Onun (Kur'an'ın) bazı ayetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşabihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşabih ayetlerin peşine düşerler. Halbuki onun tevilini ancak Allah bilir.” (Âl-i İmrân 3/7).

farklı anlamlara gelebilecek ibarelerdeki aşırılıklarına dikkat çeker. Dolayısıyla el-Cevziyye, bu ve benzeri ifadelerden “Mesih’in ilah olduğuna dair bir anlam hasıl olmaz” demektedir.

İbnü’l-Kayyım, yine İncil’den “Yahudi yetkililer Onun çevresini sararak, ‘Bizi daha ne kadar zaman kuşkuda bırakacaksın?’ dediler. ‘Eğer Mesih isen bize açıkça söyle.’” (Yuhanna, 10/14) ibareler zikreder. Müellif, burada Yahudilerin Hz. İsa’ya olan hitabından anlaşılacağı üzere; “Onun düşmanları ve ona tabi olmayanlar da ondan ‘Ben Tanrıyım ya da ben Tanrının oğluyum’ diye bir söz duymadıklarını ve dolayısıyla böyle de anlamadıklarını.”²⁶⁶ belirtir.

Müellifimize göre, Allah yeryüzüne inmeyi murat etseydi bunu bir kadın aracılığı ile yapmazdı. Çünkü bu yol doğum süreci, yeme, içme, uyuma, gibi birçok insani özellikler ihtiva etmektedir. Oysa Allah Teâlâ, kemal sıfatlar ile muttasıf ve yeri göğü kuşatmıştır. Hristiyanların, Mesih’in insanlara ait eylemleri yaptığına dair itirazları olmadığını söyleyen İbnü’l-Kayyım, “Alemlerin Rabbi olan Allah, kadının rahminde nasıl dünyaya gelir, kadın onu nasıl ihata eder?” diye sorar. Yine Hristiyanlara seslenen müellif, “Alemlerin yaratıcısı olan Allah nasıl çarımha gerilir, elleri ayakları bağlanıp çivilenir ve nasıl öldürülür. Peki o zaman dünya yaratıcısı olmadan nasıl devam eder?” diyerek teslis inancının çarpıklığına dikkat çeker. Dolayısıyla İsa’ya atfedilen uluhiyyeti reddeder. Müellifimiz burada, Hristiyanların inanç esaslarına dair “Biz bilmiyoruz. Bu kitaplarda var. Geçmişteki kudretli atalarımızdan böyle miras aldık.” diyebileceğini, söyler. Ona göre Hristiyanlar, bu inancı taklit edegelseler de İsa’nın ilahlığı ve teslis inancının savunulacak bir tarafı yoktur. Dolayısıyla müellif, aşağıda geleceği üzere Mesih’in beşer olduğuna delalet eden diğer delillerini nakletmeye devam eder, ardından kendi eleştirilerini zikreder.²⁶⁷

1.5.3. Hristiyanların Hz. İsa’nın Uluhiyyetine Dair Görüşlerinin Eleştirisi

İbnü’l-Kayyım el-Cevziyye, Hristiyanların günahları bağlamında açtığı bu fasılda “Mesih’in ilahlığına delalet eden şey nedir?” diye tekrar sorar. Bu konuda

²⁶⁶ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 339-340.

²⁶⁷ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 341-342.

verilebilecek cevapları zikreder ve bunlar üzerinden tahliller yapar. Ona göre Mesih'in babasız doğması onu ilah yapmaz. Çünkü bu durum sadece ona has bir özellik değildir. Öyle olsaydı topraktan yaratılan Hz. Adem ilah olmaya daha layık olurdu.

Müellifimize göre Mesih'in mucizelerinden olan ölüleri diriltme nedeniyle de ona ilah isnadı yapılamaz. Çünkü bu mucizeyi Hz. Musa asasını attığında yılanı dönüşmesiyle, yine İlyas peygamber bir çocuğu dirilterek göstermişti. Hatta Hz. Musa'nın elinde meydana gelen mucize Mesih'e oranla daha büyüktür. Çünkü onun elinde cansız bir madde olan odun; canlı bir hayvan, yılan olmuştu.

Yine Mesih'in elindeki bir miktar çörekten binlerce insanın doyması da onun ilahlığını göstermez. Çünkü bu mucizeyi Hz. Musa ve Muhammed de göstermiştir. Hz. Musa ümmetini kırk gün kudret helvası ve bıldırcın ile doyurmuştu.²⁶⁸ Hz. Peygamber ise az bir suyla bütün askerlerin su ihtiyacını karşılamıştı.²⁶⁹

Ayrıca Hz. İsa'nın rüzgarı, dalgaları azarlayıp, dindirmesi; körleri ve cüzzamlı hastaları iyileştirmesi onun ilah olduğuna delalet etmez.²⁷⁰ Çünkü Hz. Musa da denize vurup kavmine yol açmıştır. Hastaları iyileştirme gibi mucizeleri Hz. Musa ve Muhammed de göstermiştir.²⁷¹

Mesih'i ilah kabul edenler delil olarak kendisinin ilah olduğunu ifade ettiğini söylerse, ki daha önce açıklandığı üzere bu doğru değildir. Bunu kim iddia ederse o da doğru bir kimse değildir. Onun cezası “Onlardan her kim ‘Tanrı o değil, benim!’ derse, biz onu cehennemle cezalandırırız.” (el-Enbiyâ 21/29) ayetinde belirtildiği üzere cehennemdir.

İbnü'l-Kayyım'a göre, gelecekte haber verdiği için de Mesih ilah kabul edilemez. Çünkü peygamberlerin gayba dair bilgilerden bahsetmesi, onların genelinde görülen bir özelliktir.

Yine Mesih'in kendisi için Allah'ın oğluyum tabirini kullanması nedeniyle de ilah olamaz. “Babam'a gidiyorum”, “Benim babam ve sizin Babanız'a gidiyorum” gibi ifadeler İnciller'de çoktur. Bu durum onların nezdinde “Baba” lafzının “Rab”

²⁶⁸ “Ve sizi bulutla gölgeledik, size kudret helvası ve bıldırcın gönderdik ve ‘verdiğimiz güzel nimetlerden yeyiniz’ (dedik).” (el-Bakara 2/57).

²⁶⁹ Ayrıca bk. Buhârî, “Megâzî”, 37.

²⁷⁰ “İsa kalkıp rüzgarı azarladı, göle ‘sus, sakın ol!’ dedi. Rüzgar dindi, ortalık süt liman oldu.” (Markos, 4/39).

²⁷¹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 342-344.

olduğu anlamına gelmektedir.²⁷² Oysa Mesih kendisinin bir kul olduğunu açıkça söylemiştir.²⁷³

Masih'in göğe yükselmesi de ilah olduğuna delil olmaz. Çünkü İdris ve İlyas peygamber de göğe yükselmiştir. Müslümanlar da Hz. Muhammed'in miraca çıktığına dair görüş birliği içindedir.

Peygamberlerin onu "ilah-rab-seyyid" diye nitelendirmeleri Mesih'in ilah olduğunu göstermez. Rum, Hint, Süryani, Kıpti gibi birçok ümmetlerin dilinde krallar, ilah ve efendi olarak isimlendirilmektedir. Ayrıca "Yargısını açıklıyor ilahların ortasında" (Mezmurlar, 82/1) ifadesinde olduğu gibi Tevrat'ta da buna benzer kullanımlar bulunmaktadır. Yine Kur'an'da "Dediler ki: Ey Aziz! Gerçekten onun çok yaşlı bir babası var." (Yûsuf 12/78) geçtiği üzere Allah Teâlâ, kendisini nitelendirdiği "azîz" sıfatı ile kuluna hitap etmektedir.²⁷⁴

Diğer peygamberlerin "Mesih geldiğinde halkları, ümmetleri kurtaracak."²⁷⁵ gibi tanıklıkları nedeniyle o, tanrı kabul edilemez. Şüphesiz Mesih kendine tabi olanları dünya ve ahiret azabından kurtardı. Ama Hz. Musa da İsrailoğullarını Firavun'un zulmünden kurtardı. Hz. Muhammed de tüm insanlığı kurtarmaya hasredilmiş bir peygamberdi. Dolayısıyla bu sebepten dolayı ilah olmaya, Hz. İsa'ya değil Hz. Musa ve Muhammed daha layıktır.

Yine peygamberlerin "Bize bir oğul verilecek. Yönetim onun omuzlarında olacak, Davut'un tahtı ve ülkesi üzerinde egemenlik sürdürecektir. Egemenliğini adaletle, doğrulukla kuracak."²⁷⁶ gibi ifadeleri de Hz. İsa'nın ilah olduğunu göstermez. Çünkü önceki kutsal kitaplarda rab-seyyid-baba gibi lafızlar tanrının isimleri olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla şayet Mesih tanrı olsaydı "ilah" diye isimlendirilmesi gerekirdi. Bunun örneği olan bir kullanım bilinmemektedir. Hatta

²⁷² Teslisin iki unsuru "Baba-Oğul" kullanımına dair bk. Şarkavî, *Hristiyanlık Üzerine Değerlendirmeler*, 145-149; Fadıl Aygün, "Müslüman Kelamcılarının Mecaz Merkezli Kitab-ı Mukaddes Yorumları: Baba-Oğul Metaforu Bağlamında Bir İnceleme", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2015): 751-771.

²⁷³ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 345-347; İsa'nın ilahlığına dair bk. Tercüman, *Tuhfetü'l-erib*, 185-202; Ebû Hamid el-Gazalî, *er-Reddû'l-cemil li ilahiyyeti İsa bi sarihi'l-Enacil*, thk. Abdullah Şarkavî (Mısır: Dârü'l-Hidaye, t.y.), 125-136.

²⁷⁴ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 347-349.

²⁷⁵ Daniel, 9/24-25.

²⁷⁶ Müellifimiz bu ifadelerin Yeremya'da geçtiğini söyler ama Yeşaya'da geçmektedir. Ayrıca bk. Yeşaya, 9/6-7.

Mesih'in ilah olduğuna delil olarak kullanılan bazı ifadeler onun kul olduğunu gösteren daha kuvvetli işaretler barındırır. Şöyle ki yukarıdaki ibarede geçen "Davut zamanında bir çocuk doğacak, onun zamanında hüküm sürecek" gibi sözler, yaratılmış dünyaya gelen bir kimse için kullanılmıştır. Yeri göğü yaratan alemlerin Rabbi için kullanılmamıştır.²⁷⁷

Yeşaya peygamberin "Siyon'a müjdele! Tanrı geliyor, halkları, ona iman edenleri, Beytü'l-Makdis'i kurtaracak. Onları bir ümmet yapacak. Allah onlarla beraber yürüyecek."²⁷⁸ ifadeleri de Mesih'in ilahlığına delalet etmez. Buna benzer ifadelerden olan "Rab Sina dağından geldi, Halkına Sair'den doğdu ve Paran dağında parladı."²⁷⁹ ki gelen Allah'ın dini, kitabı, şeriatı, hidayeti ve nurudur, gibi ibareler kutsal kitaplarda çoktur.²⁸⁰

Müellifimiz, burada Hz. Muhammed'in yukarıdaki ibarelere benzer, mecaz ihtiva eden Allah hakkında haber verdiği bir hadisini, iddiasına delil olarak nakleder:

"Kulum bana nafil ibadetlerle de yaklaşımaya devam eder. Nihayet ben onu severim. Ben kulumu sevince de artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum."²⁸¹

Yine müellife, göre Zekeriya peygamberin aşağıdaki kavline dayalı olarak Mesih'in ilah olduğu iddia edilemez:

"Rab, 'Ey Siyon kızı! Sevinçle bağır. Çünkü aranızda yaşamaya geliyorum' diyor. O gün birçok ulus Rabbe bağlanacak. O'nun halkı olacak. O zaman Rab aranızda yaşayacak, siz de beni her şeye egemen Rab'bin gönderdiğini anlayacaksınız. Rab kutsal topraklarda Yahuda'yı kendi payı olarak miras edinecek ve Yerusâlim'i yine seçecek." (Zekeriya, 2/10-13).²⁸²

Bura da onun ilah olduğunu kabul edersek o zaman İbrahim'in de ilah olması vacip olur. Çünkü Ehl-i kitaba göre Allah İbrahim'e görünmüş, onun soyunu alabildiğine çoğaltacağına birçok ulusun babası yapacağına dair anlaşma yapmıştı. Ayrıca "Rab aranızda yaşayacak" sözünden Beytü'l-Makdis'te Allah'ın zatıyla yaşadığı çıkarılamaz. Çünkü Mesih, yaratılmışların en şerhileri tarafından

²⁷⁷ İbnü'l-Kayyim, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 349-351.

²⁷⁸ Benzer metinler için bk. Yeşaya, 40/9-11, 62/11-12.

²⁷⁹ Yasanın Tekrarı, 33/2.

²⁸⁰ Ayrıca bk. Yasanın Tekrarı, 1/29-31; Mısır'dan Çıkış, 33/13-15, 19/9.

²⁸¹ Buharî, "Rikâk", 38.

²⁸² Benzer bir ibare için bk. Sefanya, 3/14-17.

çarmıha gerilmişti. Dolayısıyla Mesih orada “her şeye egemen” olmadı aksine mağlup oldu. Mesih’ten sonra Allah’a iman ve onun bilinmesine dair ahval önceki gibi olmadı.²⁸³

İbnü’l-Kayyım el-Cevziyye ilahi kitaplarda insanoğlunun ilah olabileceğine dair bir söz geçmediğini söyler. Kur’an’da “O, Allah’ın kulu elçisi, Meryem’e ilka ettiği kelimesi ve ruhudur.”²⁸⁴ diye Hz. İsa hakkında haber verildiği üzere, Mesih’in ve dolayısıyla bir beşerin ilah olamayacağı belirtilmiştir. Bu durum tüm geçmiş peygamberlerin kitaplarında tasdik edilen bir gerçektir. Mesih ve diğer peygamberler hakkında “oğul, kelime, hakkın ruhu, ilah” gibi lafızlar müşterek kullanıla gelmiştir. Yine Rûhulkudüs’ün Mesih’e hululü, Rabbin onda zuhuru, ya da onun mekanında ortaya çıkması gibi ifadeler de aynıdır.

Müellif, şirki-küfrü andıran bu tür ibarelerin bazı İslami gruplarda da bulunduğunu; onların “Rabbin bizzat nefiste olduğunu” ya da “O meleklerinin, peygamberlerinin ve ona imanla bağlı mümin kullarının kalbindedir” dediğini zikreder. Ona göre ariflerin “Allah kalpleredir” sözünden kastettikleri şey onun sevgisi ve muhabbetidir. Bizzat kendisinin kalpte olması değildir. Bu durum insanların diğer konuşmalarında da kullandığı sıradan bir ifade tarzı olmuştur. Biri diğerine “sen benim kalbimdesin” diye söyleyebilmektedir.²⁸⁵

İbnü’l-Kayyım’a göre, Yeşaya peygamberin aşağıdaki sözleri de Mesih’e atfedilerek, onun ilah olduğu iddia edilemez:

“Çünkü bize bir çocuk doğacak, bize bir oğul verilecek. Yönetim onun omuzlarında olacak. Onun adı Harika Öğütçü, Güçlü Tanrı, Ebedi Baba Esenlik Önderi olacak... Egemenliğinin ve esenliğinin büyümesi son bulmayacak.” (Yeşaya, 9/6-7).

Bu ibare Mesih’ten çok Hz. Muhammed’i gösterir. Çünkü yönetim iki açıdan onun omuzlarındaydı. Birincisi son peygamberdi. Diğer peygamberlerin haber verdiği alametlerden olan Hz. Muhammed’in son peygamber olarak nübüvvet mührü, işareti (ben) sırtındaydı. İkincisi Mesih, Hz. Muhammed gibi düşmanlarına galip gelmedi, hükümrancılık etmedi. Hz. Peygamber’in egemenliği ise geniş coğrafyalara yayılmış, hükmü ise kıyamete kadardır. Buradan hareketle

²⁸³ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 351-354. İbrahim’in Tanrı ile olan anlaşmasına dair bk. Yaratılış, 17/1-7.

²⁸⁴ Ayrıca bk. en-Nisâ 4/171.

²⁸⁵ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 354-356.

müellifimiz, yukarıdaki metnin itaat edilen bir kimseyi kastettiğini kesinlikle Allah Teâlâ'yı dolayısıyla Mesih'i murat etmediğini söylemektedir.²⁸⁶

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, günahları noktasında Müslümanları eleştiren Ehl-i kitaptan, Yahudi ve Hristiyanların işlediği ve büyük günah olarak gördüğü tutumlarına Tevrat ve İncil'den yaptığı alıntılar bağlamında cevaplar vermiş muhataplarının iddialarına karşı kendi eleştirilerini ve delillerini (aklî-naklî) sunmuştu. Burada ise nübüvvet iddiasındaki tüm peygamberlerin “Allah” konusunda ittifak ettiği esaslar ile ilgili ayrıca bir bahis açmaktadır. Çünkü Hz. Musa ve İsa'nın da ve vaz ettiği bu esaslara, daha sonrasında Ehl-i kitap aynen uymamıştır.²⁸⁷ İbnü'l-Kayyım'a göre tüm kitap ve peygamberlerin Allah Teâlâ'nın zatı hakkında ittifak ettiği hususlar bulunmaktadır. Bunlara muhkemdir. Hiçbir peygamber ve şariat bu kesin esasların caiz olmadığını bildirmemiş, yine hiçbir peygamber onlara muhalefet edecek bir şey getirmemiştir. Müellifin bahsettiği esasları şöyle özetlemek mümkündür:

Allah Teâlâ kadim olan tek varlıktır. Mülkünde ortağı, zıddı, yardımcısı, rehberi ve onun izni dışında şefa'at edecek kimse yoktur.²⁸⁸ Onun babası, oğlu, eşi ve ona denk kimse yoktur.²⁸⁹ O kendi zatıyla ganidir, yemez, içmez. Yaratılmışların ihtiyaç duyduğu şeylerden beridir.²⁹⁰ O hüzün, gam korku, pişmanlık, unutma, uyku, hastalık, ihtiyarlık gibi nedenlerle değişmez değişikliğe uğramaz.²⁹¹ O, zatında, sıfatlarında, fiillerinde yaratılmış olanların hiçbirisine benzemez. Onun benzeri hiçbir şey yoktur.²⁹² O yaratılmışlardan bir şeyin içine hulul etmez. Mahlûkattan zatıyla ayırdır. O her şeyden en yüce ve büyüktür. Her şeyin üzerindedir. Hiçbir şey onun üzerinde değildir.²⁹³ O her şeye kadirdir. Dilediği hiçbir şeyde aciz kalmaz.²⁹⁴ Allah Teâlâ, gizli-açık, geçmiş ve geleceği bilir.²⁹⁵

O iştir ve görür. Onun iştirme, tüm duyulabilecek sesleri ihata etmesi; görmesi de görülebilecek her şeyi kuşatmasıdır. İlmi tüm malumatı bilmesi, kudreti her şeye güç yetirebilmesi, muktedir olmasıdır.

Allah gaybi bilir. Mülkünü yönetmesi için yerine kimseyi bırakmaz. O kaybolmayacak, zail olmayacak, ölmeyecek, yok olmayacak olandır. Ebedi ve

²⁸⁶ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 361-363.

²⁸⁷ Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i kitabın eleştirilen davranışlarına dair bk. Kesler, *Kur'an-ı Kerimde Yahudiler ve Hristiyanlar*, 97-135.

²⁸⁸ Sebe' 34/22-23.

²⁸⁹ el-Cin 72/3.

²⁹⁰ Fâtır 35/15.

²⁹¹ el-Bakara 2/155.

²⁹² eş-Şûrâ 42/11.

²⁹³ el-En'âm 6/17.

²⁹⁴ el-Bürûc 85/16.

²⁹⁵ el-En'âm 6/59.

bakidir.²⁹⁶ O mütekellimdir. Hakkı söyleyendir. Yol gösterendir. Elçi gönderen Kitap indirendir. Vadine sadıktır. Ondan daha doğru söyleyeni yoktur.²⁹⁷ O sameddir ki samedin tüm manaları ondadır.²⁹⁸ O kuddüs ve Selâmdır. Her açıdan kamildir. Adildir. Kullarına zulmetmez.²⁹⁹ Kulları da onun zulmünden korkmaz.³⁰⁰

Müellife göre Hristiyanlar, yukarıda bahsi geçen esasları terk ettiler. Mana açısından müteşabihe; lafızda mücmele uydular. Yine onlar, teslis inancı ve bu inanca dair sözleri nedeniyle Allah Teâlâ'ya çok şiddetli bir şekilde muhalefet ettiler. Hatta bu yüzden kendi aralarında fırkalara bölündüler.³⁰¹

İbnü'l-Kayyım, Hz. İsa'ya atfedilen ilahlık iddiasını hem aklî istidlallere, hem de Kitab-ı mukaddes metinlerinin tahrif ve tevil edilmesine dayalı olarak eleştirmiş, bunlara dair kendi iddia ve delillerini sunmuştu. Burada ise İslam inancının vahyî bir temelini olduğunun ispatı sadedinde; Hristiyan inanç, ibadet esaslarının konsillerde belirlendiğini ortaya koymak için müellifimiz, değişik zamanlarda yapılan bu toplantılar hakkında geniş bir bahis açar. Biz ise daha önce değindiğimiz üzere tezimizin sınırlarını aşacağından, müellifimizin de muradının anlaşıldığını düşündüğümüzden konsiller ve oralarda alınan kararlara dair tafsilata yer vermedik.³⁰²

²⁹⁶ el-Kasas 28/88.

²⁹⁷ en-Nisâ 4/122.

²⁹⁸ el-İhlâs 112/2.

²⁹⁹ el-Kehf 18/49.

³⁰⁰ el-Cinn 72/13.

³⁰¹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 368-385.

³⁰² İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 386-428.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. MUHAMMED'İN NÜBÜVVETİNİN İSPATI

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, kitabının ikinci kısmını Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatına ayırmaktadır. Müellifin, bu bölümü sonuç-değerlendirme olarak yazdığını söylememiz mümkündür. Ehl-i kitabın eleştirilerini konu edindiği birinci kısımda el-Cevziyye'nin hedefi hak dinin İslam, son peygamber Hz. Muhammed hakikatini ortaya koymak; bu bağlamda yine onun Tevrat ve İncil'de müjdelendiğini savunmaktır.

İkinci kısımda ise Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatını vurgulama noktasında akıl yürütmeye dayalı iki iddia ileri sürmekte ve bunlara dair delillerini (aklî-naklî) zikretmektedir. Birinci iddia, Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkar eden, diğer geçmiş peygamberleri de inkar etmiş olur. İkincisi ise onun reddi, Allah Teâlâ'nın da reddini gerektirir.

2.1. HZ. MUHAMMED'İN NÜBÜVVETİNİN REDDİNE DAİR

İbnü'l-Kayyım'a göre “Hz. Peygamberin nübüvvetine inanmayan bir kimsenin gerçekte diğer peygamberlere iman etmesi mümkün değildir.” Bu iddiasına çeşitli açılardan cevap verir. Birincisi, önceki peygamberler, onu müjdelemiş ümmetlerine ona iman etmeyi emretmişlerdir.³⁰³ Dolayısıyla onun nübüvvetini inkar eden ondan önceki peygamberleri ve haber verdikleri şeyleri de inkar etmiş olur. Hz. Muhammed'in tebşiratına dair delillerine daha önce yer verdiğini hatırlatan müellif, diğer peygamberlere imanın, Hz. Peygamber'in nübüvvetine de inanmayı gerekli kıldığını söyler.

³⁰³ “Hani Allah peygamberlerden ‘Ben size Kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekileri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz’ diye söz almış, ‘Kabul ettiniz ve bu ahdimi yüklendiniz mi?’ dediğinde, ‘Kabul ettik’ cevabı vermişler, bunun üzerine Allah: ‘O halde şahit olun; ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim’ buyurmuştu.” (Al-i İmran 3/81). Hz. Muhammed'in önceki peygamberler tarafından müjdelendiğine delil olan bu ayet ve konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Remzi Kaya, *Kur'an'a Göre Ehli Kitap ve İslam* (İstanbul: Yağmur Yayınları, 2016), 218-221; Kaya, “İlahi Kitaplarda Hz. Muhammed”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 6/6 (1994): 221-223.

el-Cevziyye, ikinci olarak Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği din ile diğer peygamberlerin getirdiği dinler arasındaki ortak noktaların varlığıdır. Hz. Muhammed'in davetini yalanlayan kimse diğer tüm peygamberlerin davetini de yalanlamış olur. Onu yalanlayan onun getirdiklerinin de batıl olduğunu zanneder. Dolayısıyla her bir elçinin yalanlanması Allah'tan aldıkları kitapların da reddini getirir. Bu durum inkarcı kimselerin Allah Teâlâ'ya büyük bir iftirasıdır. Müellif şöyle bir temsil ile konuya açıklık getirir:

Denilir ki, 'Onlar hakka şahitlik ettiler ve onları doğruladılar. Biri 'onların her biri şahit, adil ve doğrudurlar' derse diğer bir kimse de (aynı kişiler için) 'onlardan birinin söyledikleri, şahitliği batıldır, aslı yoktur' diye inkar ederse bu durumda o kimse, içlerinden bir kişiyi yalanlaması nedeniyle diğerlerini de yalanlamış olur.

Müellif burada kısaca "Şayet Hz. Muhammed'in risâleti ortaya çıkmasaydı kendinden önceki tüm peygamberlerin nübüvveti de batıl olurdu." Aynı şekilde "Ondan önceki peygamberler tasdik edilmese Hz. Peygamber'in nübüvveti de doğrulanamazdı." demektedir.

İbnü'l-Kayyım'a göre üçüncü olarak Hz. Muhammed'in nübüvvetinin doğruluğunu, sıhhatini gösteren deliller değer peygamberlerden kat kat fazladır. Hz. Muhammed'e iman edilmesi gerektiği ya da ona delalet eden işaretlerin varlığı hususundaki bir bilgi başka bir peygamber için bu denli bilinmemektedir. Eğer onun nübüvvetinden daha büyük güçlü bir işaret olsaydı bunlar kesinlikle bilinirdi ve bizlere aktarılırdı. Konu hakkında yalan üzere ittifak imkansız olurdu.

el-Cevziyye'ye göre, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin bilinmesi, onun bizzat varlığını, ortaya çıkışını ve beldesini bilmek gibidir. Öyleki bunu inkar mümkün olmaz. Bu konuda inat etmek çok büyük bir iftira ve yalancılıktır. Bu inat insanların şahit olduğu bir şeyin varlığına muhalefet eden kimsenin tutumuna benzemektedir. Müellife göre, inkarı Hz. Muhammed için geçerli kabul edersek o zaman "Hz. Musa ve İsa'nın şahsiyetleri dahil, her ikisinin nübüvvetinin reddini caiz görmemiz" gerekir. Dolayısıyla her ikisinin varlığını ve peygamberliklerini nasıl kabul ediyorsak Hz. Muhammed'in mevcudiyetini ve risâletini daha şiddetli bir şekilde kabul etmemiz gerekir. Bu sebepten dolayı bazı Ehl-i kitap âlimler, Hz. Muhammed'e iman ile Hz. Musa'ya imanı ayıramadıklarından, hepsini inkar ettiler ve "Allah hiçbir beşere bir şey indirmedir." dediler. Müellifimiz, bu iddiasına delil olarak aşağıdaki ayeti zikreder ve üzerinde tahliller yapar:³⁰⁴

³⁰⁴ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 431-433.

“(Yahudiler) Allah’ı gereği gibi tanımadılar. Çünkü ‘Allah hiçbir beşere bir şey indirmedir’ dediler. De ki: Öyle ise Musa’nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği Kitab’ı kim indirdi? Siz onu kağıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de atalarınızın da bilmediği şeyler (Kur’an’da) size öğretilmiştir. (Resûlüm) sen ‘Allah’ de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar!” (el-En’âm 6/91)

İbnü’l-Kayyım, ayeti destekleyen bir de rivayet nakleder. Çünkü müellif, bu olay üzerine yukarıdaki ayetin nazil olduğunu belirtmektedir.

“Yahudi bilginlerden Malik b. Sayf Hz. Peygamber’in yanına gelerek kitaplar üzerine ileri geri konuşmaya başlar. Hz. Peygamber: ‘Tevrat’ı Musa’ya indiren Allah hakkı için söyle. Kitabınızda Allah şişman olan âlimlere buğzeder diye bir ibare görmedin mi?’ diye sorar. Şişman bir adam olan Malik buna canı sıkılarak ‘Allah hiçbir beşere hiçbir kitap indirmedir’ şeklinde ona cevap verir.”³⁰⁵

Müellifimiz aralarında Mücahid’in de olduğu bir grup âlimin söz konusu ayetlerin müşrikler için indiğini söylediğini hatırlatır. Çünkü onlar, risâlet gerçeğini ve elçileri inkar ediyorlar,³⁰⁶ Ehl-i kitaptan olan kimseler ise nübüvvet olgusunu inkar etmiyorlardı. Ama buna dikkat eden İbn Cerîr ayetin Yahudiler için inmesinin daha doğru olduğunu ifade etmiştir. Çünkü “Allah’ı gereği gibi tanımadılar” ifadesi onlara daha layıktır. Yani haberin bağlamı onları göstermektedir. İbnü’l-Kayyım müşrikler için böyle bir olayın vuku bulmadığına dikkat çeker. Eğer denilirse ki “Bu ayet Mekki suredir, nübüvvet gerçeğini inkar eden zındık Araplarla ilgilidir.”³⁰⁷ O zaman biz de “Siz onu kağıtlara yazıp” ifadesini müşrikler için nasıl açıklayacağız deriz. Müellife göre, burada esas olan Yahudiler için nazil olduğudur. Çünkü kağıtlara yazdıklarını ahkamını ihfa ve izhar ettikleri hususu Yahudiler hakkında olduğunu ispat etmektedir.³⁰⁸ “Onlar, daha önce kendilerinin ve atalarının bilmediği şeyleri

³⁰⁵ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 433-435. Ayrıca bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru Taberî*, thk. Abdullah b. Muhsin et-Türkî (by.: Dârü Hicr li’t-Teba’ti ve’n-Neşr ve’t-Tavzi’ ve’l-İzân, 1422/2001), 9: 393-394.

³⁰⁶ Arapların peygamber algısına dair bk. Sıddık Ünal, “Risâlet Öncesinde Arap Yarımadasında Dinler ve Bir Peygamber Beklentisi”, 88-91; Abdurrahman Demirci, “İbn Heyyebân’ın Vasiyeti Ekseninde Arap Yarımadasında Son Peygamber Beklentisi” *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2016): 113-142; Mehmet Alıcı, “Cahiliye Arabı Bir Peygamber Bekliyor muydu? Atıl Tanrı/Deus Otiosus Bağlamında Cahiliye Dönemi Peygamber Algısı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/1 (2018): 117-154; İhsan Arslan, “Risâlet Beklentisi ve Hz. Peygamber’in Doğumu Esnasında Meydana gelen Olayların Değerlendirilmesi”, *RTEÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (2018): 239-295.

³⁰⁷ İslam öncesi-sonrası dönemde zındık kavramı ile ilgili bk. Mehmet Alıcı, “Zendig-Dehr İlişkisi: Kureyşli Zındıkların Zaman ve Ahiret Algısı”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/4 (2016): 801-823.

³⁰⁸ Bu sure Mekke’de nazil olmuşsa da Medine’de indiği de mervidir. Çünkü Mekke’de inen surelerde Medine’de nazil olan ayetler vardır. Nüzul sebebi için Mekki müşrikler olduğu söylene de esas olan Yahudiler hakkında olduğudur. Geniş bilgi için bk. Mehmed Vehbi, *Büyük Kur’an Tefsiri: Hulâsat’ül Beyan* (İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1966) 4: 1476-1478; H. Tahsin Emiroğlu, *Esbab-ı Nüzul* (Konya: Kuzucular Ofset, 1980), 4: 274-277.

vahiyle öğrendiler. Şayet Allah Teâlâ'nın peygamberlere indirdiği vahiy olmasaydı bu bilgilere ulaşamayacaklardı” diyen müellifimiz, yukardaki ayeti ise şöyle yorumlar:

Öyle ise Musa'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği Kitab'ı kim indirdi? Evet, Allah indirdi. Yani onlar inkar etse de ey Muhammed! sen doğrula, onları kendi hallerine bırak.

İbnü'l-Kayyım, Hz. Musa'ya hitaben sual ve cevap formundaki bu ayetler için başka yorumlar da zikreder: Allah Teâlâ, burada Ehl-i kitabın ikrar ettiği şeylerle ilgili delil getirmektedir. Çünkü onlar kitap sahibi olmayan ümmetler içinde ayrı olarak, ilim sahibiydiler. Onlar eğer Allah hiçbir beşere bir şey indirmemiş şeklinde bir inkara giderlerse ki buna Hz. Musa da dahildir, dolayısıyla onlara sorulmalıdır. Bu durumu müellifimiz şöyle açıklar:

Allah Teâlâ, Ehl-i kitabın tevhidi ve nübüvveti inkar etmesiyle ilgili yine onlar üzerinden istişhâd yapmaktadır. Yani sizler Allah'ın bir beşere bir şey indirdiğini inkar ettiniz. O zaman Musa'ya Tevrat'ı kim indirdi. Bilmiyorsanız Ehl-i kitaba sorunuz.

Yine “Siz onu kağıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz”. ayetiyle ilgili olarak el-Cevziyye, “eğer zamir ‘ya’ harfiyle okunursa Yahudiler hakkında haber olduğunu, eğer ‘ta’ ile okunursa anlatılanları aynıysa yapan kimselere hitap ettiğini” söylemektedir.

İbnü'l-Kayyım, Yahudilerle ilgili onların kutsal kitaplarındaki bazı şeyleri gizlemesi veya açığa çıkarması gibi tutumlarının bilinebilmesini, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin alametlerinden sayar. Çünkü bunların bilinmesi, ancak vahiyle mümkündür.

Yine müellifimize göre “Siz onu kağıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz.” ayetinden sonra “Allah hiçbir beşere bir şey indirmedir” ayetinin gelmesi de zorunlu değildir. Konu dışına çıkmak duruma göredir. Buna benzer kullanım Kur'an-ı Kerim'de çoktur. Mesela: “Andolsun biz insanı çamurdan (süzüp çıkarılmış) bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfe haline getirdik.” (el-Mü'minûn 23/12-13) ayetlerinde olduğu gibi. Burada konu Adem'in çamurdan yaratılışıdır. Sonra konu Adem'in çocuklarının yaratılışına gelmektedir. Müellif, tek bir lafza göre bu ifade tarzını daha da etkili olduğunu söyler.³⁰⁹

³⁰⁹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 435-437.

İbnü'l-Kayyım'a göre, Ehl-i kitabın Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkar etmeleri, hem bizzat kendisinin inkar edilmesi hem de tüm peygamberlerin inkarı şeklinde iki durumu ortaya çıkarır. Onlardan bazı kimselerin, peygamberleri kabul edip Hz. Muhammed'i inkar ederlerse tenakuz, tefrik ortaya çıktığını gördüklerinden, bütün peygamberleri yalanlama cihetine gittiklerine dikkat çeker. Çünkü peygamberliği daha büyük, daha muazzam bir şekilde ortaya çıkan bir kimseyi reddedip diğer peygamberlere iman bir arada mümkün olmaz.

Yine Allah Teâlâ'nın elçisini kim inkar ederse ona indirdiği kitabı da dolayısıyla inkar ettiğini, bu durum ise onun ilahlığının, dininin, mülkünün, rahmetinin de reddi demektir. Kim bunu yaparsa “(Yahudiler) Allah'ı gereği gibi tanımadılar” ayetinde ifadesini bulduğu üzere Allah'ı hakkıyla takdir edemez. Tıpkı onun dışında başka bir ilah kabul eden bir kimsenin Allah'ı hakkıyla takdir edemediği gibi.³¹⁰

2.2. HZ. MUHAMMED'İN REDDİ İLE ALLAH TEÂLÂ'NIN İNKARINA DAİR

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, “son peygamber Hz. Muhammed'in nübüvvetinin reddinin gerçekte Allah'ın varlığının da inkarını gerektirdiğini” tekrar vurgular.³¹¹ Ona göre nübüvvet inkar edilirse Allah'ın uluhiyyetinin rubûbiyyetinin, ikrarı mümkün olmaz. Tıpkı “ahiret gününün inkarı ile Allah Teâlâ'nın sâni olduğunun” kabulünün bir arada olamayacağı gibi. Allah Teâlâ, bu duruma Kur'an'da iki yerde işaret eder. Müellifimiz aşağıdaki ayetleri iddiasına delil olarak kullanır:

“(Resûlüm! Kafirlerin seni yalanlamalarına) şaşıyorsan, asıl şaşılacak şey onların: ‘Biz toprak olduğumuzda yeniden mi yaratılacağız?’ demeleridir. İşte onlar Rablerini inkar edenlerdir.” (er-Ra'd 13/5).

“(Böyle gurur ve kibirle) kendisine zulmederek bağına girdi. Şöyle dedi: ‘Bunun hiçbir zaman yok olacağını sanmam. Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Şayet Rabbinin huzuruna götürülürsem, hiç şüphem yok ki (orada) bundan daha hayırlı bir akıbet bulurum.’ Karşılıklı konuşan arkadaşı ona hitaben: ‘Sen dedi, seni topraktan, sonra nutfeden (spermadan) yaratan, daha sonra seni bir adam biçimine sokan Allah'ı inkar mı ettin?’ Fakat o Allah benim Rabbidir ve ben Rabbime hiçbir şeyi ortak koşmam.” (el-Kehf 18/35-38).

³¹⁰ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 437-438.

³¹¹ Nübüvvetin ispatıyla Allah'ın varlığını ispat hakkında ayrıca bk. Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, 200-201.

Müellifimize göre “ayetlerde ahiret, yeniden diriliş inkar edilmekte dolayısıyla bu durumun Allah’ı inkar etmek anlamına geldiği” anlatılmaktadır. Dolayısıyla Hz. Muhammed, Allah Teâlâ’nın isimlerini, sıfatlarını, fiillerini, kulları üzerindeki hukukunun bilinmesine dair gerçekleri bildirmiştir. Bu sebeple kim onun nübüvvetini inkar ederse, Rabbini de onun emrettiği şeyleri de inkar etmiş olur. Allah Teâlâ’nın mevcudiyetinin bilinmesi mümkün olmaz.

İbnü’l-Kayyım’a göre, dinler ve din hakkında önde gelen kimselerin sözleri teemmül edildiğinde, bu durum çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. O ilk olarak felsefecileri dikkatlere sunar. Onlar, melekler, cinler, mebde-meâd ve bu ikisinin tafsilatlı bilgisini, Allah’ın sıfatları, fiillerini, vs. konuları kabul etmezler. Onlara göre ancak müşahade edilen şeylerin kabulü mümkündür. Bu durum onların nübüvveti inkar etmelerinin bir sonucudur.³¹² Doğrusu Allah, onların gerçekleri idrak etmedeki yetilerini aldı. Zannettiler ki akıl, hakikati idrak etmede yeterlidir. Kim onların mezheplerini araştırırsa onların hakikatleri idrak edemediğini anlar. Müellif burada Mecûsîlerin, felsefecilerden daha da kötü bir durumda olduğunu belirtir. Ama onlarla ilgili tafsilat vermez.³¹³

İbnü’l-Kayyım, puta tapanlarla ilgili kısa bir değerlendirme yapar. Onlar nübüvvet olgusunu kabul etmediklerinden dolayı, yaratıcı ile yaratılmışların hakikatini bilmezler. Melek-şeytan, iyi ruh-kötü ruh, en güzel-en çirkin arasını ayırt etmezler. Nefsin kemalini ve ona iyi gelecek şeyleri bilmezler.

Müellifimiz, Hıristiyanlarla ilgili olarak ise onların da hakkıyla Allah Teâlâ’yı idrak edemediklerini söyler. Çünkü onu son derece eksik, ayıp sıfatlarla vasfettiler. Onu ve elçisini birçok yönü olan vasıflarla tanımladılar. Ne Allah Teâlâ’yı, elçisini ne de ahiret gününün gerçeğini bildiler. Peygamberin onlara getirdiğini hakikatiyle idrak etmediler.

İbnü’l-Kayyım el-Cevziyye, Yahudiler için de Allah Teâlâ’nın ayetlerinde haber verdiği üzere onların atalarının yapmış olduğu dalalet ve ahmaklık içindeki tutumlarını hatırlatır. Bu hallerinden birincisi altından, kendi elleriyle yaptıkları buzağıya tapma cehaletidir.³¹⁴ Nasıl da başka bir ilah edinip taptılar. Hâlbuki

³¹² Filozofların nübüvveti dair görüşleri için bk. Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, 141-158.

³¹³ Ayrıca bk. Kara, *İslam Coğrafyasında Mecûsîler*, 240-252.

³¹⁴ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 439-441.

Yahudiler başka hiç kimsenin şahit olmadığı bir şekilde Rablerinin büyüklüğüne, tevhidin delillerine tanıklık etmişlerdi. Öyleki Allah dışında bir ilah edinmeleri Hz. Musa henüz aralarında iken, ölümünü beklemeden olmuştu. Tapındıkları şey canlı olmayan bir nesneydi. Melek ya da canlı bir varlık değildi. Yine güneş, ay, yıldız gibi ulvi-yüksek bir cevhere değil de yeryüzündeki bir cevheri tanıdılar. Onlar, yeryüzünün yüksek dağ gibi zirvede olan bir yerde yaratılmış bir şeyi ilah edinmediler. Aksine yerin altında mevcut olan bir maddeden ki bu işlenerek kullanılır, yapılan heykeli ilah edindiler. Müellif, bu maddenin çıkarılması, işlenmesi vs. aşamalarını kerih bulur.³¹⁵ Yine yapılan heykelin melek, peygamber ya da yüce bir şeye benzetilerek değil yeryüzündeki bir hayvana benzetilmesini eleştirir ki hayvanlar içinde şerefli güçlü aslan, fil gibi hayvanlar bulunmasına rağmen ilah diye buzağı gibi zayıf bir hayvan tasvir edilmiştir.

İbnü'l-Kayyım, bu halleriyle Yahudilerin ilahları, peygamberleri ve mahlûkat hakkındaki hakikatleri bildiklerini nasıl kabul ederiz diye sorar. Şayet onlar bilselerdi “Biz Allah’ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız.” (el-Bakara 2/55), ya da “Sen ve Rabbin gidin savaşın; biz burada oturacağız.” (el-Maide 5/24) ayetlerinde haber verildiği üzere Hz. Musa’ya bu şekilde hitap etmezlerdi. Bakara suresinde, bir kişinin öldürülmesi ve katilin ortaya çıkarılmasındaki Yahudilerin tutumlarını anlatan kıssaya³¹⁶ dikkat çeken müellif, bu olayın insanlara gizli kalabileceğini ama Allah Teâlâ için de gizli olabileceğini düşünmelerini eleştirir.

Müellifimize göre Yahudiler, Rablerini tanımış olsalardı peygamberlerini öldürmek, hapsedmek gibi hususlarda acele etmezlerdi. Onun haram kıldığı şeyleri helal kılmaz, farzlarını çeşitli hilelerle düşürmezlerdi. Tevrat onların bu cehaletlerine şahitlik eder.³¹⁷ Yine onlar ilahlarını tanımış olsalardı bir vakitte emrolunan bir şeyi, başka bir vakitte elde edilecek maslahat nedeniyle zamanın, mekanın ve ahvalin değişmesi nedeniyle ortadan kaldırmazlardı. Ya da önce nehyettikleri bir şeyi sonradan helal saymazlardı. Peki dinin sahibi olan Allah

³¹⁵ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 442.

³¹⁶ “Hani siz bir adam öldürmüştünüz de onun hakkında birbirinizle atışmıştınız. Hâlbuki Allah gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktır. (el-Bakara 2/72).

³¹⁷ Müellif burada Tevrat’ta geçen bir ibareye atıf yapar. “Onlar anlayışsız bir ulustur. Onlarda sezgi yoktur.” (Yasanın Tekrarı, 32/28).

Teâlâ, ahkâmını maslahatların çatışmasına dayalı olarak değiştirir mi? Bu ancak Rabbin hikmetine, kudretine, rahmetine, yarattıklarını yönetmesine bir iftira olabilir.³¹⁸

Müellif, Yahudilerin şehre girerken nasıl davranacaklarına dair Kur'an'da anlatılan hallerine dikkat çeker.³¹⁹ Buradaki hitaptan Yahudilerden secde ederek şehre girmeleri, tövbe etmelerinin istenmesi, yine onların günahlarından dolayı olduğunu göstermektedir.

Allah Teâlâ, onlara kudretinin delillerini, hükümlerinin büyüklüğünü, peygamberinin doğruluğunu gösterdi. Sonra da kitabını indirdi. Onlardan ahitlerini aldı. Yine onları Firavun'a köle olmaktan kurtardı. Oysa Yahudiler ondan imtina ettiler, onun kadrini bilmediler. Allah Teâlâ da kudretinin gereği olarak başlarına dağı kaldırdı. Onlar için denir ki "Rabbinizin hükmünü kabul etmezseniz dağın altında olmayı kabul edersiniz."³²⁰ İbnü'l-Kayyım burada iddiasına delil olarak, İbn Abbas'tan şu rivayeti nakleder:

"Allah onların başına dağı yükseltti. Yani başlarına bir ateş gönderdi. Altlarına da nehri getirdi ve onlara 'Eğer kabul etmezseniz sizi bunlarla un ufak yapacağım, yakacağım ve boğacağım. Rablerini kabul ettiler ve sonra 'İştittik ve isyan ettik' dediler."³²¹

Müellif, Rablerinin olağanüstü mucizelerini gördükleri, ayetlerine şahitlik ettikleri halde Rablerini inkar etmelerine yine ayetlere atıf yaparak örnekler verir: Allah Teâlâ Hz. Musa'ya seçtiği yetmiş kişi ile birlikte mikata gelmesini emretmişti.³²² Musa ve beraberindekiler dağa gittiler. Musa oraya yaklaştığında bulutlar dağı kaplamıştı. O kavminden yaklaşmalarını istedi. Onun Allah ile

³¹⁸ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 443-444.

³¹⁹ "(İsrailoğullarına:) Bu kasabaya girin, orada bulunanlardan dilediğiniz şekilde bol bol yiyin, kapısından eğilerek girin, (girerken) 'Hitta!' (Ya Rabbi bizi affet) deyin ki, sizin hatalarınızı bağışlayalım." (el-Bakara 2/58).

³²⁰ "Bir zamanlar dağı İsrailoğullarının üzerine gölge gibi kaldırdık da üstlerine düşecek sandılar. 'Size verdiğimi (Kitab'ı) kuvvetle tutun ve içinde olanı hatırlayın ki korunasınız' dedik." (el-A'râf 7/171).

³²¹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 445. Atıf yaptığı ayete dair bk. "Hatırlayın ki, Tur dağının altında sizden söz almış: Size verdiklerimizi kuvvetlice tutun, söylenenleri anlayın, demiştik. Onlar: İştittik ve isyan ettik dediler. İnkırları sebebiyle kalplerine buzağı sevgisi dolduruldu. De ki: Eğer inanıyorsanız, imanınız size ne kötü şeyler emrediyor!" (el-Bakara 2/93).

³²² "Musa tayin ettiğimiz vakitte kavminden yetmiş adam seçti. Onları o müthiş deprem yakalayınca Musa dedi ki: Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de daha önce helak ederdin. İçimizden birtakım beyinsizlerin işlediği (günah) yüzünden hepimizi helak edecek misin?" (el-A'râf 7/155).

konuşmalarını işittiler. Buna rağmen “Biz Allah’ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız.” (el-Bakara 2/55) şeklindeki Kur’an’da Yahudilerin eleştirilen tutumlarını hatırlatır.

Yine Harun peygamber öldüğünde Hz. Musa onu defnetti. İsrailoğulları onun Harun’a olan muhabbetini kıskandığından dolayı, Hz. Musa’yı onu öldürmekle itham ettiler. Kabrinin başında Musa Harun’a “Öldün mü yoksa öldürüldün mü?” diye seslenmiş o da “beni kimse öldürmedi” diye cevap vermişti. Yahudiler, peygamberine kardeşini öldürmekle itham etmişler Musa’ya, Harun onu tasdik edinceye kadar inanmamışlardı.³²³

Yahudilerin diğer bir cehaletleri ise yine ayetlerde ifadesini bulduğu üzere Tevrat’la mükellef oldukları halde onunla amel etmemeleridir.³²⁴ Bu ayet “ciltlerce kitap taşıyan merkeplere” benzetilen Yahudilerin bilgisizliğini ortaya koymaktadır. Merkez kendisiyle ilgili birçok darbı meselin anlatıldığı en aptal hayvanlardan biridir. Yahudiler Tevrat ile yükümlüydüler. Ama onlar isteyerek Tevrat’ı yüklenmedi, mükellef gibi göründüler. Onu başlarının üzerine yükseltmediler. Eğer onu isteyerek taşısalar hem dünyada hem de ahirette onlar için iyi bir sonucu olurdu. Çünkü Tevrat onların dünya ahiret saadetlerini kapsamakta, kurtuluşlarına vesile olacak şeyleri ihtiva etmekteydi. el-Cevziyye’ye göre ayetteki bu benzetme ile onların cehaletleri, anlayışsızlıkları dile getirilmiştir.

İbnü’l-Kayyım el-Cevziyye, Yahudilerin anlayışsız bir millet olduğuna dair onların, en güzel yiyeceklerden olan kudret helvası ve bıldırcın yerine diğer dünya yiyeceklerinden istemelerini örnek verir.³²⁵ Ona göre Yahudilerin bu tutumları Rablerini, O’nun kitabını, peygamberini, bilmediklerini göstermektedir.

³²³ İbnü’l-Kayyım, *Hidâyetü’l-hayârâ*, 445-446.

³²⁴ “Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu ciltlerce kitap taşıyan merkebin durumu gibidir. Allah’ın ayetlerini yalanlamış olan kavmin durumu ne kötüdür! Allah zâlimler topluluğunu doğru yola iletmez.” (el-Cum’a 62/5).

³²⁵ “Hani siz (verilen nimetlere karşılık) ‘Ey Musa! Bir tek yemekle yetinemeyiz. Bizim için Rabbine dua et de yerin bitirdiği şeylerden; sebzesinden, hıyarından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bize çıkarsın’ dediniz. Musa ise ‘daha iyiyi daha kötü ile değiştirmek mi istiyorsunuz? O halde şehre inin. Zira istedikleriniz sizin için orada var’ dedi. İşte (bu hadiseden sonra) üzerlerine aşağılık ve yoksulluk damgası vuruldu. Allah’ın gazabına uğradılar. Bu musibetler (onların başına) Allah’ın ayetlerini inkara devam etmeleri haksız olarak peygamberleri öldürmeleri sebebiyle geldi. Bunların hepsi sadece isyanları ve taşkınlıkları sebebiyledir.” (el-Bakara 2/61).

Müellife göre kim dünyadaki istekleri yerine Allah'ın ona bahsettiği nimete razı olursa; o kişi küfrü yerine iman, dalalet yerine hidayeti, ceza yerine rahmeti tercih etmiştir.³²⁶

İbnü'l-Kayyım'a göre, Yahudilerin aldıkları misakın gereğini reddetmeleri, Tevrat'ın ahkâmını değiştirmeleri, tahrifleri, faiz yemeleri, sebt günü avlanmaları ki maymuna çevrilmişlerdi,³²⁷ haksız yere peygamberlerini öldürmeleri, Meryem oğlu İsa'yı yalanlamaları, dünyaya olan şiddetli düşmanlıkları, kalplerinin katılığı, hasetleri gibi özellikler; Allah'ın elçilerini, peygamberlerini yalanlayan kimseden sadır olur. Müellif, burada muhataplarına şöyle sorular yöneltir.

Allah Teâlâ ve elçilerini tanımayan bir kimse neyi bilebilir. Onun bilgisini kaçırın hangi ilmi yahut onun razı olduğu hangi ameli elde eder. Nübüvvet hakikatini idrak edemeyen bir kimse hangi gerçeğe ulaşabilir?

el-Cevziyye'ye göre, nübüvvet nuru doğuncaya kadar insanların cehaletin karanlığında olduğunu söyler. İddiasına delil olarak Abdullah b. Amr'dan gelen bir rivayeti nakleder. Amr, Hz. Peygamber'den şöyle işittiğini söylemiştir:

“Allah yarattıklarını karanlık içerisinde yarattı. Kendi nurundan da onlara bir nur uzattı. O nurdan kime bir parça isabet ederse hidayeti bulur; kime de nurdan bir parça ulaşmazsa sapıklıkta kalır. İşte bunun için Allah'ın ilmi üzere kalem ve mürekkep kurudu diyorum.”³²⁸

Müellifimize göre Allah Teâlâ peygamberlerini, insanları karanlıktan aydınlığa çıkarmak için gönderdi. Kim onlara icabet ederse nura erer. Kim uymazsa yaratılmış olduğu zulmette -ki kulun bu halleri çeşitlidir: Cahillik, heva, nefsinin kemaline ve ona yardım etme noktasındaki gafleti vs.- kalır. Bu kimsenin girdiği-çıktığı yer, sözü, ameli, kalbi, yüzü karanlıktır. Çünkü o yaratılmış olduğu tabii karanlığında bulunmaktadır.

Müminin ise ameli, sözü, girdiği-çıktığı yer nurdur. O tüm hallerini, ayette ifadesini bulduğu üzere nura çevirir. İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, burada iddiasını destekleme babında mümin ve kafirlerin hallerini anlatan aşağıdaki ayetlerle kitabını hitama erdirir.³²⁹

³²⁶ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 446-447.

³²⁷ “İçinizden cumartesi günü azgınlık edip de, bu yüzden kendilerine: ‘Aşâğılık maymunlar olun!’ dediklerimizi elbet bilmektesiniz.” (el-Bakara 2/65).

³²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11: 220.

³²⁹ İbnü'l-Kayyım, *Hidâyetü'l-hayârâ*, 448-450.

“Allah, göklerin ve yerin nurudur. O’nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da nispet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu) nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir. (Bu kandil) birtakım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir. Orada sabah akşam O’nu (öyle kimseler) tespih eder ki; onlar, ne ticaret ne alışverişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekat vermekten alıkoymadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.” (en-Nûr 24/35-37).

“İnkâr edenlere gelince, onların amelleri, ıssız çöllerdeki serap gibidir ki susayan onu su zanneder; nihayet ona vardığında orada herhangi bir şey bulamamış, üstelik yanı başında da (inanmadığı, kendisinden sakınmadığı) Allah’ı bulmuştur. Allah ise onun hesabını tastamam görmüştür. Allah hesabı çok çabuk görür. Yahut (o kafirlerin duygu, düşünce ve davranışları) engin bir denizdeki yoğun karanlıklar gibidir. (öyle bir deniz) ki, onu dalga üstüne dalga kaplıyor; üstünde de bulut... Birbiri üstüne karanlıklar... İnsan elini çıkarıp uzatsa neredeyse onu dahi göremez. Bir kimseye Allah nur vermemişse, artık o kimsenin aydınlıktan nasibi yoktur.” (en-Nûr 24/39-40).

SONUÇ

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye'nin reddiye geleneği bağlamında yazmış olduğu "*Hidâyetü'l-hayârâ fî ecvibeti'l-yehûd ve'n-nasârâ*" adlı eserini, "İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye'nin Ehl-i Kitabın İddialarına Verdiği Cevaplar ve Karşı Eleştirileri" başlığı altında tezimizde inceleme konusu yaptık.

Müellifimiz, eserini genelde Hz. Muhammed'in Tevrat ve İncil'de müjdelenmesi ve nübüvvetinin ispatına hasretmiştir. Bunu yaparken fikriyatının temelinde de hak din İslam, son peygamber Hz. Muhammed gerçeği ve buna dair inancı bulunmaktadır. Kitabının mukaddimesinde bu hakikati destekleyen nakli delilleri (ayet-hadis) kullanmakta, ulaştığı sonuçları ayrıca akla da havale ederek, düşünen bir kimse için bu durumun açık bir gerçeklik olduğunu savunmaktadır. Diğer dinleri ise çarpık inanç-ibadet noktasında eleştirmekte, dolayısıyla onların bu anlayışları yüzünden hak din olma iddiasında bulunamayacaklarını belirtmektedir. İslam'ın haddizatında kendisinde bir eksiklik fazlalık barındırmayan hakikatine dikkat çekmektedir.

Tezimizin birinci bölümünde (İbnü'l-Kayyım'ın tasnifine uymuştuk), Ehl-i kitabın İslam, Hz. Muhammed ve Müslümanlar hakkında bir takım iddialarına (müellifimiz bunlara meseleler demektedir) cevap vermektedir.

Birinci mesele, Ehl-i kitabın İslam'a girme noktasındaki engel sebeplere dairdi. Ehl-i kitap kendilerini Müslüman olmaktan alıkoyan şeyin, "güç ve zenginliklerini kaybetme korkusu olduğuna" dair bir söylemin Müslümanlar arasında meşhur olduğunu iddia etmişti. Bu iddia bir taraftan da onlardan çok az kimsenin Müslüman olduğu imasını da barındırmaktaydı. Müellif, bazı istisnalar dışında Müslümanların, böyle bir sözü söylemediklerini ifade etmiş, bir taraftan da yeni bir dine girme noktasında insanları etkileyecek bir takım hususların olabileceğini kabul etmiştir. Ama Ehl-i kitabı etkileyen unsurlara dair sadece söz konusu edilen "dünyalık nimetlerini, güç ve zenginliklerini kaybetme korkusu" olarak sınırlandırmayı kabul etmemiştir. Ona göre kin, haset, taklit vb. başka

etkenler de söz konusudur. Bunlardan haset, bazı Ehl-i kitap kimselerin Müslüman olmasına engel olan en önemli duygudur. Bir dini kabulde insanları, olumsuz yönde etkileyecek bazı hususların olmasına rağmen İslam dini Hz. Muhammed ve onun ashabının önderliğinde çok geniş coğrafyalara hızla yayılmış, insanlar kendi irade ve istekleriyle Müslüman olmuşlardır. Ehl-i kitap dahil muhalefet eden diğer din müntesipleri sayıca Müslümanların yanında azınlıkta kalmıştır.

Hak bir dini inkar noktasında insanların çoğunluğunun ittifak etmesini akla aykırı bulan müellifimiz ayetlerden delil getirerek bu durumun ayrıca helak sebebi olduğunu söylemiştir. Böyle bir sürecin İslam ümmeti için vaki olmadığını belirten el-Cevziyye, “insanlar baskı ve zorlama olmaksızın kendi iradeleriyle Müslüman olmuştur” tezini ileri sürmüştür. Çünkü ona göre akıl batıl olan bir şeyde ittifakı kabul etmez. Dolayısıyla Hz. Muhammed kendisinin hak ve son dinin elçisi olduğunu insanlara tebliğ etmiş, bunu müşahede eden, idrak edenler tarafından aklın-fıtratın gereği doğal olarak kabul edilmiştir.

İkinci mesele, birinciye daha da açıklar ve onun devamı niteliğindedir. Ehl-i kitaptan İslam’ı kabul eden ya da hak din olduğunu itiraf eden önde gelen kimselere örnekler verilmektedir. Çünkü müellifimiz “Ehl-i kitap, dünyalık nimetler nedeniyle küfrü seçmişse o zaman kendisinde bu özelliklerin olmadığı kimseler, ister zorla ister isteyerek hakka tabi olmalı değil miydi?” sorusunu cevaplamaktadır. Yani Ehl-i kitap, kendilerinden önde gelen kimselerin güç ve zenginliklerini kaybetme korkusuyla İslam’a girmediğine ilaveten bu özellikleri taşımayan kimselerin de hakka tabi olmadığını iddia etmektedir.

İbnü’l-Kayyım birinci iddiayı kabul etmediği gibi ikincisini de kabul etmez ve Ehl-i kitabı eleştirir. Müellif, onlardan İslam’a muhalefet edenlerin hahamlar, rahipler gibi önde gelen kimselerin daha çok olduğunu kabul eder. Ama bu tutumlarına rağmen içlerinde Müslüman olanlar; hakkı tanıyıp itiraf edenler bulunmaktadır. Onlardan “Necaşî, Hatim b. et-Taî, Selman-ı Farisî, Abdullah b. Selâm” gibi önde gelen kimseleri İslam’ı kabul edenlere örnek verir. Müslüman olmayıp, “Herakleios, Kayser, Huyey b. Ahtab” gibi Ehl-i kitaptan önde gelen kimseleri ise hakkı itiraf edenlere misal getirir.

Müellifimiz birinci ve ikinci mesele bağlamında İslam hak ve son din, Hz. Muhammed de son peygamber olma noktasında, ümmetlerin kendi irade ve istekleriyle bunu kabul ettiklerini, bu gerçek karşısında doğal olarak itilaf içinde olduklarını iddia eder. Bu yüzden İslam çok geniş coğrafyalara hızla yayılmıştır. Ümmetlerden az bir kısmının ise kin, haset, cahillik, taklid vs. gibi nedenlerle hakkı inkar ettiklerini, dolayısıyla küfrü seçtikleri tezini savunmaktadır.

İbnü'l-Kayyim, üçüncü mesele bağlamında Hz. Muhammed'in Tevrat ve İncil'de haber verilmediğini savunan, tebşiratını reddeden Ehl-i kitaba cevap vermektedir. Onun bu konuya dair tespitlerini şöyle sıralayabiliriz:

Yahudi ve Hristiyanlardan Müslüman olanlar ya da hakkı itiraf edenler Hz. Muhammed'in tebşiratını da ortaya koymaktadır. Onları, Müslüman olmaya iten ya da itiraf ettiren şey, bekledikleri nebinin özelliklerinin kendi kutsal kitaplarında yazılı olması, bunların özellikle önde gelen kimselerce bilinmesi ve bu müjdelerin Hz. Muhammed'e uymasındır. Bu durum tebşiratın varlığına delil teşkil etmektedir.

Hz. Muhammed gibi nübüvveti sabit olan peygamberlere dair haberler, zaruri olarak doğrudur. Ehl-i kitap kimselerden onun nübüvvetini inkar edenler büyük bir nebinin müjdelendiğini zaten inkar etmediler. Bekledikleri nebinin Hz. Muhammed oluşunu kabul etmediler. Onun müjdelendiğine dair haberler, geçmiş ümmetlerin, peygamberlerin kıssaları vs. haberlerin yanında bir tanedir. Ehl-i kitap onlara itiraz etmemiş Hz. Peygamber'in haberlerine muhalefet etmiştir.

Hz. Peygamber tebşiratını herkese duyurdu. Bunlar doğru olmasaydı onun aleyhine delil olarak kullanılırdı. Ayrıca onun tebşiratına dair haberler bilinmese de bu durum onun nübüvvetinin müjdelenmediği anlamına gelmez. Hz. Musa ve İsa'nın nice sözü vardır ki bize ulaşmamıştır. Aslında dinler, kitaplar değiştirilmiştir. Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'i kendi korumasına aldığı için tahriften korumuş, akıbeti aynı olmamıştır.

Ehl-i kitap, kendi kutsal kitaplarında hem lafız hem de manada bazı gerçekleri gizlemek adına tahrif, tebdil yapmıştır. Elleriindeki nüshalarda farklılık olduğu bilinmektedir. Buna rağmen Kitab-ı mukaddeste, Hz. Muhammed'i müjdeleyen haberler oldukça fazladır. Bunların Hz. Muhammed dışında bir

kimseye hamli mümkün değildir. Düşünen bir kimse için bu gayet açık bir gerçekliktir.

İbnü'l-Kayyım, dördüncü meselede Ehl-i kitabın, mühtedi âlimlerin tebşirata dair kendileri aleyhine olacak bir delil getiremediklerini, sayılarının azlığını, onlar sayesinde İslam şeriatının kurulduğu iddialarına cevap vermektedir. Ona göre nübüvvetin bilinme yolları çeşitlidir. Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatında tebşirat yollardan bir yoldur. İnsanların çoğu, tebşirata dair hususları bilmeden Hz. Peygamber'in risâletini kabul etmiştir.

Önceden Abdullah b. Selâm ve arkadaşlarının şahitlik ettiği tebşirata bugün biz de şahitlik etmekteyiz. Bunlar sizin aleyhinize bizim ise lehimize. Mühtedi âlimler sayıca az olsa da şahitlikleri değerlidir. Kaldı ki, hakikate bir kişi tanıklık etse de onun şahitliğine ve temsil ettiği gerçekliğe hâlel gelmez. Ehl-i kitap aslında bunu söyleyerek, onların dışındaki mühtedilerin sayıca fazla olduğunu itiraf etmektedir. İslam'ın inanç-ibadet esaslarının vahiy ile belirlenmiştir. Hz. Muhammed ve onun ashabı tarafından uygulanmıştır. İlmiyle amel sahabîler ve onları takip eden üç nesil sayesinde ilim geniş coğrafyalara yayılmıştır.

İbnü'l-Kayyım beşinci meselede Müslüman kimseler içinde, hatta dinini iyi bilenler arasında günah işleyenlerin olmasını ve bu durumun hak din olma iddiasıyla ters düştüğüne dair eleştiriye cevaplar. Ona göre dinin müntesipleri arasında günah işleyenlerin olması o dinin batıl olduğunu göstermez. Ümmetler içinde günah ortak bir durumdur. Sadece Muhammed'in ümmetine hasredilemez. Kişinin günahları nedeniyle imanını gitmez. Kendisinde kemal noktasında eksiklik hasıl olabilir. Tövbe kapısının açık olması nedeniyle kişi günahlarından arınabilir. Önemli olan tevhide bağlılıktır. Müslümanları bu günahları nedeniyle eleştiren Ehl-i kitabın esas kendi günahlarına bakmasını, onların sadece bir peygamberi öldürmeleri nedeniyle elde ettikleri günaha, bütün Müslümanların günahları toplansa yaklaşamayacaklarını söyler. Onların tevhide, peygamberlerine, kitaplarına karşı işlemiş oldukları büyük günahlarını zikreder. Dolayısıyla Müslümanları bu konuda eleştiremeyeceklerini ifade eder.

Müellif ikinci bölümü Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatına ayırır. Akla dayalı iki kanıt ileri sürer ve bunları ayet-hadis ve rivayetlere dayalı olarak

delillendirir. Birincisi Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkar eden diğer peygamberleri de inkar etmiş olur. Çünkü önceki peygamberler onu müjdelemiştir. Onun nübüvveti ile diğer hak peygamberlerin nübüvveti arasında Allah'tan haber verdikleri şeyler noktasında uyum vardır. Ayrıca Hz. Muhammed'in nübüvvetini gösteren deliller diğerlerinden kat kat fazladır. İkincisi Yine onun nübüvvetinin inkarı Allah Teâlâ'nın da inkarını gerektirir. Çünkü onun peygamberinin reddi ile uluhiyyetinin, rubûbiyyetinin ikrarı bir arada olamaz. Tıpkı ahiret gününün reddi ile Allah Teâlâ'nın sâni olduğunun kabulünün bir arada olamayacağı gibi.

İbnü'l-Kayyım'ın, Ehl-i kitabın iddialarına meseleler bağlamında, çeşitli başlıklar altında cevap verse de temelde hak din İslam, son peygamberin Hz. Muhammed gerçekliğini onun Tevrat ve İncil'de müjdelendiğini ve nübüvvetinin ispatını, kitabında başından sonuna kadar işlediğini söyleyebiliriz. Hem konu hem de delil olarak yer yer tekrarlara gitse de bu açıdan kitabı bütünlük arz etmektedir.

Müellifimiz, Hanbeli-Selefi bir âlim olarak delil noktasında ayetleri daha çok kullansa da ayet-hadis arasında ayırım gözetmediğini belirtmek isteriz. Onlarla birlikte tarihi kişi ve olaylardan bahseden rivayetleri de fikriyatını ortaya koymada kullanmıştır. el-Cevziyye'nin düşüncelerini ispat noktasında nakli delillerin yanında akli da kullanmış, muhataplarının tutarsızlıkları, düştükleri çelişkilerin ortaya çıkması açısından buna önem vermiş, dolayısıyla hak ve batılın ayırımında aklın hakemliğine de başvurmuştur. Bu açıdan da tutarlı bir yöntem izlemiştir.

Reddiye geleneği tarihi süreçte pratik bir nedenden, taraflar açısından kendi dinlerini savunma ihtiyacı sebebiyle başlamış olsa da ki şimdiye kadar yazılanlar yoğun bir emeğin ürünüdür ve değerlidir, bugün de bu ihtiyaç devam etmektedir. Ama bu yazım geleneği kendi içinde diğerlerini ötekileştirmeyi bir şekilde barındırmaktadır. *Hidâyetü'l-hayârâ*'da bunu hissettiğimizi ifade etmemiz gerekir. Ehl-i kitap ve diğer kadim dinlerin yanında günümüzde yeni dini hareketler olarak nitelendirilen grupların olduğu, ayrıca ateizmin ve deizmin yoğun olarak tartışıldığı bir dönemde reddiyelerin etkisi, yararı nedir, ya da nasıl olmalıdır şeklindeki sorulara cevap aramanın, başka bir araştırmanın konusu olabileceğini ayrıca belirtmek isteriz.

KAYNAKÇA

- Abdulgâkî, Muhammed Fuâd. *Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'an'il-Kerim*. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1428/2007.
- Adam, Baki. *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2001.
- Akbulut, Ahmet. “Hz. Muhammed Dönemi İlk Siyasî Krizin Teolojik Yansımaları”. *Kelam Araştırmaları* 4/2 (2006): 1-10.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelamî Problemlere Etkisi*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1992.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Otto, 2015.
- Albayrak, Kadir. “Nestûrîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33: 15-17. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Alıcı, Mehmet. “Cahiliye Arabı Bir Peygamber Bekliyor muydu? Atıl Tanrı/Deus Otiosus Bağlamında Cahiliye Dönemi Peygamber Algısı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/1 (2018): 117-154.
- Alıcı, Mehmet. “Zendig-Dehr İlişkisi: Kureyşli Zındıkların Zaman ve Ahiret Algısı”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/4 (2016): 801-823.
- Ali, Cevad. *İslam Öncesi Arap Tarihi*, çev. Dursun Hazer - Fethullah Zengin. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Ensar, 2016.
- Apak, Adem. *Ashab-ı Kiram: İslam'ın Örnek Şahsiyetleri*. İstanbul: Ensar, 2016.
- Apak, Adem. *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu* (İstanbul: Kuramer, 2018).
- Apaydın, Hacı Yunus. “İbn Kayyim el-Cevziyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20: 109. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Arslan, İhsan. “Risâlet Beklentisi ve Hz. Peygamber'in Doğumu Esnasında Meydana gelen Olayların Değerlendirilmesi”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (2018): 239-295.
- Arslantaş, Nuh. “Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler”. *İSTEM* 11 (2008): 36-37.

- Arslantaş, Nuh. *İslam Dünyasında Samiriler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- Arslantaş, Nuh. *Yahudilere Göre Hz. Muhammed ve İslamiyet*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Askalanî, İbn Hacer. *ed-Dürerü'l-kâmine fî ayâni'l-mieti's-sâmine*. 4 cilt. Beyrut: Dârü İhyai't-Türasi'l-Arabî, t.y.
- Aydın, Mahmut. *Tarihsel İsa. İmanın Mesih'inden Tarihin İsa'sına*. Ankara: Ankara Okulu, 2002.
- Aydın, Mehmet. “Beşâirü'n-Nübüvve”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5: 549-550. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Aydın, Mehmet. “Faraklit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 165-166. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Aydın, Mehmet. “Hidâyetü'l-Hayârâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17: 477. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Aydın, Mehmet. *Müslümanların Hristiyanlığa karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1989.
- Ayğan, Fadıl. “Müslüman Kelamcılarının Mecaz Merkezli Kitab-ı Mukaddes Yorumları: Baba-Oğul Metaforu Bağlamında Bir İnceleme”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2015): 751-771.
- Ayğan, Fadıl. *İslam Kelamında Yahudilik Eleştirisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Ayğan, Fadıl. *Son Peygamberi Müjdelemek: Beşâirü'n-Nübüvve*. Ankara: İsam Yayınları, 2017.
- Aytekin, Arif. “Delâilü'n-Nübüvveye Konu Teşkil Eden İki Sahabî”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2017): 27-40.
- Azimli, Mehmet. “Hulefa-i Raşidin Döneminde Gerçekleşen İlk Fetihlerin Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *İSTEM* 3/6 (2005), 177-193.
- Azimli, Mehmet. “Hz. Peygamber'in Bizans İmparatoru Herakleios'a Gönderdiği Davet Mektubu Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Hikmet Yurdu* 4/7 (2011): 13-37.
- Baş, Eyüp. *İslam'ın İlk Döneminde Müslüman Yahudi İlişkileri*. İstanbul: Gökkubbe, 2018.
- Baysal, Erkan. “Muhammed Abid el-Cabirî'de Nübüvvetin İspatı, İcaz ve Ümmilik”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2016): 123-156.
- Belazurî, Ahmed b. Yahya. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dârü Mektebu'l-Hilal, 1988.

- Belâzurî, Ahmed b. Yahya. *Fütûhu'l-Büldân: Ülkelerin Fetihleri*, çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Bolelli, Nusrettin. *Belagat: Arap Edebiyatı*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012.
- Bucaille, Maurice. *Müspet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an*, çev. Mehmet Ali Sönmez. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, by.
- Bulut, Halil İbrahim. *Nübüvvetin İspatında Mucize*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Cide, Ömer. “2/146 ve 6/20 Ayetlerinin Tebşirat Bağlamında Değerlendirilmesi”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 7/13 (2017): 138-153.
- Cilacı, Osman. “İhtidalar Açısından İslam Dininin Üstünlüğü”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 9 (1970): 83-90.
- Cüveynî, İmamü'l-Harameyn. *Şifau'l-galîl fi beyani ma vaka'a fi't-Tevrat ve'l-İncil mine't-tebdîl*. thk. Ahmed Hicazî es-Sekka. Mısır: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, 1398/197.
- Çelik, Hüseyin Avni. “İbn Kayyim el-Cevziyye ve Me'âni el-Edevât ve'l-Hurûf Adlı Eseri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1988): 143-164.
- Çelik, Mehmet. “Süryânîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38: 175-178. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Davûd, Abdülehad. *İncil ve Salîb*. haz. Kudret Büyükcoşkun. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1999.
- Davûd, Abdülehad. *Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed*, çev. Nusret Çam. İzmir: Nil Yayınları, 1992.
- Davudî, Muhammed b. Ali. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. 2 cilt. Beyrut: Mektebetü Vehbe, 1392/1972.
- Deedat, Ahmed. “Eski ve Yeni Ahitte Hz. Muhammed”, çev. Şinasi Siber. *Diyanet İşleri Reisliği Yayınları* 83 (1960): 3-27.
- Deedat. *Kitab-ı Mukaddes Allah Sözü Müdür*, çev. Abdullah Yünsel. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1984.
- Demircan, Adnan. “Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları”. *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed* (13-15 Nisan 2007) Ankara: Fecr Yayınevi.
- Demircan, Adnan. *Ali-Muaviye Kavgası*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.

- Demirci, Abdurrahman. “İbn Heyyeban’ın Vasiyeti Ekseninde Arap Yarımadasında Son Peygamber Beklentisi”. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (20166): 113-142.
- Demirkent, Işın. “Herakleios”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17: 210-215. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Develi, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Doğu Matbaası, 1987.
- Döner, Ertuğrul. “Dine İlişkin Bazı Bilgi, Rivayet ve Kıssaların Hareket Noktası: Yemen Yahudi ve Hristiyanları”. *Dini Araştırmalar* 17/45 (2014): 209-232.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Tarihu’l-mezahibi’l-İslamiyye fi’s-siyaseti ve’l-akaidi ve’t-tarihi’l-mezahibi’l-fıkhiyye*. 2 cilt. Kahire: Dârü’l-Fikri’l-Arabî, 1989.
- Ebû Zeyd, Bekir b. Abdullah. *İbnü’l-Kayyim el-Cevziyye: hayatuhû, asaruhû, mevariduhû*. Riyad: Dârü Asime, 1416/1995.
- Emiroğlu, H. Tahsin. *Esbab-ı Nüzul*. 12 cilt. Konya: Kuzucular Ofset, 1980.
- Erul, Bünyamin. “Geçmiş Peygamberlerin Ashabı ile Hz. Peygamber’in Ashabı Arasındaki Bir Mukayese”. *Dini Araştırmalar* 8/24 (2006): 305-326.
- Fayda, Mustafa. “Abdullah b. Selâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1: 134-135. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fayda, Mustafa. “Hz. Muhammed’in Necranlı Hristiyanlarla Görüşmesi ve Mübahale”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Yayınları* 2 (1975): 143-149.
- Fayda, Mustafa. “İlk İslam Fetihlerinin Bazı Hususiyetleri”. *Türkiye Diyanet Vakfı* (1989): 65-75.
- Fazlıoğlu, İhsan. “Semev’el el-Mağribî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36: 488-489. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ferrûh, Ömer. *Târîhu’l-edebi’l-Arabî*. 6 cilt. Beyrut: Dârü’l-İlm li’l-Melayin 1989.
- Gazalî, Ebû Muhammed. *er-Reddû’l-cemil li ilahiyyeti İsa bi-sarihi’l-İncil*. thk. Muhammed Abdullah Şarkavî. Kahire: Dârü’l-Hidaye, 1406/1986.
- Goldziher, Ignaz. “Ehli Kitaba Karşı İslam Polemiği”, çev. Cihad Tunç. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1980): 151-169.
- Goldziher, Ignaz. “Ehli Kitaba Karşı İslam Polemiği”, çev. Cihad Tunç. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. İslam İlimleri Enstitüsü Yayınları* 5 (1982): 250-277.
- Gökkır, Necmettin. “Kur’an-ı Kerim Açısından İlahi Kitapların Tahrifi Meselesi”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000): 221-223.

- Göregen, Mustafa. “İslami Reddiye Geleneğinde Tebşirat Problemi”. *Hikmet Yurdu* 8/15 (2015): 145-161.
- Göregen, Mustafa. “İslam-Yahudi Polemiği Geleneği Bağlamında Rahmetullah el-Hindî’nin Yahudi Kutsal Kitabının Tahrifi Meselesine Bakışının Değerlendirilmesi”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2015): 205-219.
- Göregen, Mustafa. *Müslüman-Yahudi Polemikleri*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014.
- Gül, Sema. “Muâz b. Cebel’in Yemen’e Gönderilmesiyle İlişkilendirilen Rivayetlerin Şekil Yönünden Tahlili”. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2015): 183-208.
- Gündüz, Şinasi. “Kur’an’daki Sâbiîlerin Kimliği Üzerine Bir Tahlil ve Değerlendirme” *Türkiye 1. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, (1992): 43-82.
- Gündüz, Şinasi. “Mecûsîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 279-284. Ankara: TDV Yayınları, 2003
- Gündüz, Şinasi. “Sâbiîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 341-344. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Gündüz, Şinasi. *Hristiyanlık*. Ankara: İsam Yayınları, 2017.
- Gündüz, Şinasi. *Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı*. Ankara: Ankara Okulu, 2004.
- Gündüz, Şinasi. *Sâbiîler*. İstanbul: Vadi Yayınları, 2016.
- Gürkan, Sâlime Leyla. “Rabbâniyyûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34: 376-377. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Gürkan, Sâlime Leyla. *Yahudilik*. Ankara: İsam Yayınları, 2017.
- Hamidullah, Muhammed. *el-Vesaikiku’s-siyasiyye*. Beyrut: Dârü’n-Nefais, 1047/1987.
- Hamidullah, Muhammed. *Hiz. Peygamber’in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ. 2 cilt. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980.
- Hamidullah, Muhammed. *İslamiyet ve Hristiyanlık*, çev. İhsan Süreyya Sırma. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Harman, Ömer Faruk. “Faran”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 12: 166. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Hasan, Hasan İbrahim. *Tarihu’l-İslam es-siyasî ve’l-dinî ve’s-sekâfî ve’l-ictimaiyyi*. 4 cilt. Beyrut-Kahire: Dârü’l-Cîl-Mektebetü’l-Nehdeti’l-Mısriyye. 1411/1991.

- Hatipoğlu, İbrahim. “Selman-ı Farisî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36: 441-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Hatipoğlu, Mehmet Said. *Hilafetin Kureyşliliği*. Ankara: Otto, 2012.
- Hazrecî, Ebû Abide. *Beyne’l-İslam ve’l-mesihîyye*, thk. Muhammed Şame. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1972.
- Hıdır, Özcan. “İslam’ın İlk Yıllarında Hidayet Olgusu ve Mühtedi Yahudi ve Hristiyanlar”. *Köprü* 91 (2005): 221-229.
- Hıdır, Özcan. “Yahudi Kültürünün Hadislere Etkisi İddiaları Üzerine”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3/1 (2005): 7-38.
- Hıdır, Özcan. “İslam’ın Yahudi Kökeni Teorisi İle İlgili İddialar ve Çalışmalar”. *İlam Araştırma Dergisi* 3/1 (1998): 155-168.
- Hindî, Rahmetullah. *İzhârü’l-Hak*, Çev. Ali Namlı. 2 cilt. Ankara: İsam Yayınları, 2012.
- Işık, Hidayet. “Müslüman Bilginlere göre Tevrat ve İncil’de Muhammed”. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2012): 11-25.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed. *es-Siretü’n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekka-İbrahim el-Ebyari-Abdulhafız eş-Şelebi. 4 cilt. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Babî el-Halebî ve Evladuhû, 1355/1936.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed. *İslam Tarihi: Siret-i İbn Hişam*, çev. Abdülvehhab Öztürk. 4 cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2016.
- İbn İshak, Muhammed b. Yesar. *Siretu İbn İshak*. thk. Muhammed Hamidullah. Konya: Hizmet Kitabevi, 1401/1981.
- İbn İshak, Muhammed b. Yesar. *Siyer-i İbn-i İshak: Hz. Muhammed’in Hayatı*, çev. M. Şafi Billik. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.
- İbn Kesir, Ebû’l-Fida’. *el-Bidâye ve’n-nihâye*. thk. Ali Şîrî. 15 cilt. (by.: Dârü İhyai’t-Türasi’l-Arabî, 1408/1988.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim. *Lisanü’l-Arap*. 15 cilt. Beyrut: Dârü Sadır, 1414/1994.
- İbn Sa’d, Ebû Abdillâh. *et-Tabakâtü’l-kübra*, 8 cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1430/1990.
- İbn Tağrî Berdî, Ebû’l-Mehasin. *en-Nücûmü’z-zâhire fi mülûki Mısır ve’l-Kahire*. 16 cilt. Beyrut: Dârü Kütübi’l-İlmiyye 1413/1992.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin. *el-Cevabü’s-sahih li men beddele dinel-mesih*. thk. Seyyid İmran. 2 cilt. Kahire: Dârü’l-Hadis, 1423/2003.

- İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *Hidâyetü'l-hayârâ fî ecvibeti'l-yehûd ve'n-nasârâ*. thk. Muhammed Ahmed el-Hacî. Dimaşk-Beyrut: Dârü'l-Kalem-Dârü'l-Şamiyye, 1416/1995.
- İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *et-Turuku'l-hükmiyye fî's-siyâseti's-şeriyye*. thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *Hidâyetü'l-hayârâ fî ecvibeti'l-yehûd ve'n-nasârâ*. thk. Osman Cuma Dumeyriyye. Cidde: Dârü Alemi'l-Fevaid, 2008).
- İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *Miftâhu dâri's-sa'âde ve menşûru velâyeti'l-ilm ve'l-irâde*. 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye 1419/1998.
- İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *Zâdü'l-me'âd*. 4 cilt. Kuveyt: Mektebetü'l-Menâri'l-İslamiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Kelbî, Ebû'l-Münzir. *Kitabu'l-esnâm*, nşr. Ahmed Zeki Paşa. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2000.
- İbnü'l-Kelbî, Ebû'l-Münzir. *Kitabü'l-Esnâm: Putlar Kitabı*, çev. Beyza (Düşüngen) Bilgin. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İşcan, Mehmet Zeki. *Selefilik*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Kandemir, M. Yaşar. “İlk Vahyin Gelişi Bağlamında Varaka b. Nevfel'in Hz. Peygamber'e Dini-Kültürel Etkisine Dair İddiaların Değerlendirilmesi”. *Marife* 4/2 (2004): 27-37.
- Kandemir, M. Yaşar. “Kâ'b el-Ahbâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 1-3. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kandemir, M. Yaşar. “Muâz b. Cebel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 338-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Kapar, Mehmet Ali Kapar. “İlk İslam Diplomatı Amr b. Umeyye ed-Damri”. *İSTEM* 15/30 (2017): 271-285.
- Kapar, Mehmet Ali. “Hz. Peygamber'in Savaşlarına Genel Bir Bakış”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1990): 400-410.
- Kaplan, İbrahim. “Erken Dönemde Hristiyan Karşıtı Söylemin Ortaya çıkmasını Hazırlayan Sebepler”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/2 (2006): 165-183.
- Kaplan, İbrahim. “Erken Dönem-Müslüman Hristiyan Polemik Geleneği”. *Hikmet Yurdu* 3/5 (2010): 155-187.

- Kaplan, İbrahim. *Tahrif ve Kutsal Kitapların Mevsûkiyeti*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.
- Kara, Cahid. *İslam Coğrafyasında Mecûsîler*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015.
- Kaya, Osman. “İlahi Kitaplarda Hz. Muhammed’in Geleceğini Müjdeleyen Haberler ve Kur’an’da Bu Haberlere Yapılan Atıflar”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/13 (2004): 171-198.
- Kaya, Remzi. “Ehl-i Kitap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10: 516-519. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kaya, Remzi. “İlahi Kitaplarda Hz. Muhammed”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 6/6 (1994): 221-223.
- Kaya, Remzi. “Kur’an’da Hz. Peygamber’in Beşer ve Ümmi Oluşu” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 11/1 (2002): 29-52.
- Kaya, Remzi. *Kur’an’a Göre Ehl-i Kitap ve İslam*. İstanbul: Yağmur Yayınları, 2016.
- Kesler, Fatih. *Kur’an-ı Kerim’de Yahudiler ve Hristiyanlar: Kur’an-ı Kerim’de Ehl-i Kitap*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Kiraz, Celil. “Hz. Muhammed (sav)’in Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelenmesi (Tebşirat)”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2001): 231-260.
- Köksal, Mustafa Asım. *İslam Tarihi: Peygamberler Peygamberi Hz. Muhammed ve İslamiyet*. 8 cilt. İstanbul: Köksal Yayıncılık, 1999.
- Köse, Ali. *Neden İslam’ı Seçiyorlar*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Kuzgun, Şaban. *Dört İncil: Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri*. İstanbul: Fazilet Neşriyat. 2008.
- Kuzgun, Şaban. *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanıflık*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.
- Laoust, Henry. *İslam’da Ayrılıkçı Görüşler*, çev. E. Ruhi Fığlalı-Sabri Hizmetli. İstanbul: Pınar Yayınları, 1999.
- Lewis, Bernard. *İslam Dünyasında Yahudiler*. çev. Belgin Çınar. Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2018.
- Mağribî, Samuel b. Yahya. *Bir Rüyanın İzinde*, çev. Osman Cilacı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Mağribî, Samuel b. Yahya. *Yahudiliği Anlamak*, çev. Osman Cilacı. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Mağribî, Semev’el b. Yahya. *İfhamü’l-Yahud*, ed. İbrahim Marazka-Reza Pourjavady-Sabine Schmidtke. Wiesbaden: Harraassowitz Verlag, 2006.

- Önkal, Ahmet. “Ca‘fer b. Ebû Talib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6: 548-549. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Önkal, Ahmet. “Hevze el-Hanefi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17: 285. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özen, Adem. “İslam-Yahudi Polemiği ve Tartışma Konuları”, *DİVAN* 2 (2000): 237-256.
- Özkuyumcu, Nadir. “Mukavkıs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 137-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Öztürk, Levent. *İlk Hicret Habeşistan*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.
- Safedî, Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, ed. Hellmut Ritter. 26 cilt. Wiesbaden: Dârü'n-Neşr, 1962.
- Sancar, Faruk. “Ali b. Rabben et-Taberî'nin Nübüvveti İspat Yöntemleri”. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Sancar, Faruk. *Kelam-Tasavvuf Tartışmaları: Nübüvvet ve Velayet Merkezli*. Ankara: Sarkaç Yayınları, 2011.
- Sayar, Süleyman. “Yahudi Karakteri (Tarihi ve sosyo-Psikolojik Bir Yaklaşım)”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 9/9(2000): 307-324.
- Sinanoğlu, “Reddiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34: 516. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Karâîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 424-426. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Sönmez, Abidin. *Resûlullah'ın İslam'a Davet Mektupları*. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2011.
- Şarkavî, Abdullah. *Hristiyanlık Üzerine Değerlendirmeler*, çev. Osman Cilacı. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Şerafedîn, Abdulazîm. *İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye: âsâruhû ve menhecühû ve ârâuhû fi'l-fikh ve'l-akaid ve't-tasavvuf*. Kuveyt: Dârü'l-Kalemi'l-Kuveyt, 1405/1984.
- Taberî, Ali b. Rabben. *Yahudi ve Hristiyan Kutsal Kitaplarındaki Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin Delilleri*, çev. Fuat Aydın. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Tarihu Taberî*. 11 cilt. Beyrut: Dârü't-Türas, 1387/1967.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru Taberî*, thk. Abdullah b. Muhsin et-Türkî. 26 cilt. by.: Dârü Hicr li-t-Teba'ti ve'n-Neşr ve't-Tavzi' ve'l-İzân, 1422/2001.

- Tarakçı, Muhammed. “Tahrif”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 422-424. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Tercüman, Abdullah. *Tuhfetü'l-erib fi red ala ehli's-salib*, thk. Ömer Vefik ed-Dauk. Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1408/1988.
- Tevfik, Rıza. “Ateizm, Zındık, Zendaka, Mülhid, İlhad”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003): 157-187.
- Topaloğlu Bekir - İlyas Çelebi. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Ulutürk, Veli. *Kur'an'da Ehl-i Kitap*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Uraler, Aynur. “Safiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 474-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Uraler, Aynur. “Ümmü Habibe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42: 318-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ünalın, Sıddık. “Hz. Muhammed'in Hristiyan Kaynaklarında bilinmesi ve Onun Hristiyanlarla Diyaloğu”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996): 220-222.
- Ünalın, Sıddık. “Hz. Muhammed'in Peygamberliğini Müjdeleyen Kişilerin İstismarına Bir Örnek: Kur'an Ehl-i Kitabın Eseri Mi?”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000): 505-515.
- Ünalın, Sıddık. “Risâlet Öncesinde Arap Yarımadasındaki Dinler ve Bir Peygamber Beklentisi”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2001): 87-102.
- Vehbi, Mehmed. *Büyük Kur'an Tefsiri: Hulâsat'ül Beyan*. 16 cilt. İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1966.
- Vidyarthi, A.H. - U. Ali. *Doğu Kutsal Metinlerinde Hz. Muhammed*, çev. Kemal Karataş. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Yardım, Ali. “Adî b. Hatim et-Tâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1: 380. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yargıcı, Atilla. “Tefsirlerde İsrailiyyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/15 (2006): 53-67.
- Yavuz, Salih Sabri. “Tevbenin İtizali Yorumu”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010): 7-22.
- Yavuz, Salih Sabri. *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- Yavuz, Salih Sabri - İbrahim Yeniçağ, “Müslüman-Hristiyan Polemiği Açısından Tahrif”. *Milel ve Nihal* 6/1 (2009): 305-344.

- Yavuz, Yusuf Şevki. “Delâilü’n-Nübüvve”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 115-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yiğit, İsmail. “Aynî’yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış”. *Marmara.Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1997): 27-45.
- Yiğit, İsmail. *Memlûkler*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.
- Yüksel, Ahmet Turan. “Bazı Batılı Araştırmacılara Göre İlk İslam Fetihleri”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1996): 170-195.
- Yüksel, Ahmet Turan. “Fütûhu’l-Büldân’a Göre Fetihlerden Sonraki Faaliyetler”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2000): 45-79.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *Tefsir ve Hadiste İsrailliyyat*, çev. Enbiya Yıldırım. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007.
- Zeydan, Corci. *Târîhu âdâbi’l-lugati’l-Arabiyye*. 4 cilt. Beyrut: Dârü Mektebeti’l-Hayat, 1992.

ÖZ GEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Zeynep Hocaoglu		
Doğum Yeri ve Yılı	06.07.1973		
Medeni Durumu	Bekar		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	YDS: 55; YÖKDİL: 60		
Öğrenim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lisans	2010	2015	RTEÜ İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2015	2019	RTEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora			
Çalıştığı Kurum (/lar)		Başlama - Ayrılma Yılı	
1.			
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar			
Aldığı Ödüller			
Diğer			
İletişim (eposta)	zeynebhocaoglu@gmail.com		